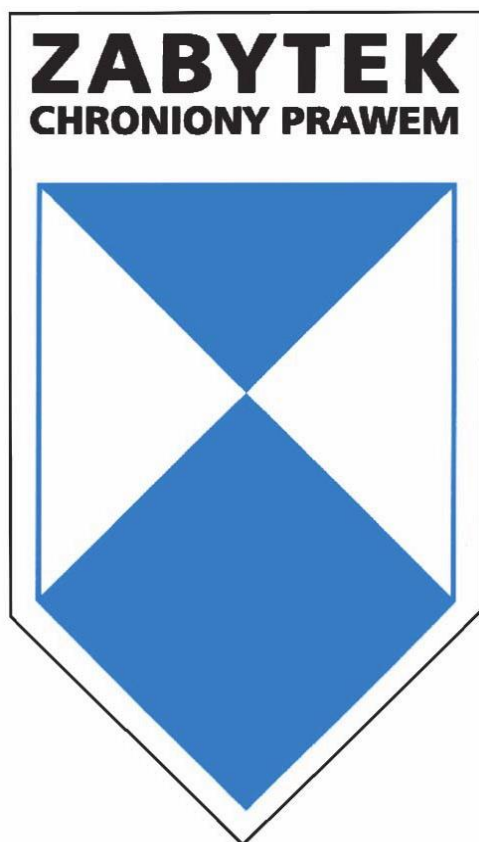

Wołomin 2010

**Powiatowy program opieki nad zabytkami
na lata 2010-2013**

**Starostwo Powiatowe
w Wołominie
ul. Prądzyńskiego 3
05-200 Wołomin**

*„Zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości
przenoszonej ponad pokoleniami,
określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski,
wartości warunkującej tożsamość narodową
i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów”*

*jest misją:
Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2020)*

ZAWARTOŚĆ OPRACOWANIA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Spis treści.....	s.3
1. Wstęp.....	s.5
2. Podstawa prawna opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami... ..	s.6
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	s.6
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	s.13
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	s.13
4.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	s.15
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	s.20
5.1. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu (analiza dokumentów programowych powiatu).....	s.20
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu.....	s.24
5.2.1 Zarys historii obszaru powiatu.....	s.24
5.2.2 Krajobraz kulturowy.....	s.25
5.2.3 Zabytki nieruchome.....	s.29
5.2.4 Zabytki ruchome	s.30
5.2.5 Zabytki archeologiczne.....	s.34
5.2.6 Parki kulturowe.....	s.36
5.2.7 Dziedzictwa niematerialne.....	s.37
5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	s.40
5.4 Zabytki w powiatowej ewidencji zabytków i w gminnych ewidencjach zabytków.....	s.43
5.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu.....	s.44
5.6 Pomniki i miejsca pamięci na terenie powiatu wołomińskiego.....	s.44
5.7 Spis ważniejszych kapliczek i krzyży przydrożnych na terenie powiatu	s.48
5.8 Muzea na terenie powiatu wołomińskiego.....	s.52
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu. Analiza szans i zagrożeń.....	s.53
7. Założenia programowe.....	s.59
7.1 Priorytety programu opieki	s.59
7.2 Kierunki działań programu opieki nad zabytkami.....	s.60
7.3 Zadania programu opieki nad zabytkami.....	s.61
7.4 Dziedzictwo kulturowe a turystyka.....	s.66
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami.....	s.67
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami.....	s.68
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami.....	s.69
11. Realizacja i finansowanie programu opieki nad zabytkami.....	s.70
12. Część graficzna programu opieki nad zabytkami.....	s.74
13. Aneksy.....	s.84

1. Wstęp

Cel opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami

Przedmiotem opracowania jest dziedzictwo kulturowe znajdujące się w granicach administracyjnych powiatu wołomińskiego, natomiast celem jest określenie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami.

Główne cele programów opieki nad zabytkami zostały określone w art.87 ust.2 ustawy z dnia 23 lipca 2003r o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003r Nr 162 poz. 1568 z późn. zm.) w następujący sposób:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
2. Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków.
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Formułując „Program opieki nad zabytkami Powiatu Wołomińskiego na lata 2010-2013” przyjęto zadania należące z mocy ustawy do obowiązków powiatu m.in. opieki nad zabytkami, do których powiat wołomiński posiada tytuł prawny oraz zarysowano ogólną politykę powiatu wołomińskiego w dziedzinie opieki nad zabytkami, nie naruszając przy tym kompetencji poszczególnych gmin i praw właścicieli.

2. Postawa prawna opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami .

Program opieki nad zabytkami powiatu wołomińskiego na lata 2010-2013 został opracowany celem realizacji zapisów **ustawy z dnia 23 lipca 2003r o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz.U. 2003r. Nr 162 poz. 1568 z późn. zm). Ustawa wprowadza obowiązek sporządzania programów opieki nad zabytkami, zarówno na szczeblu wojewódzkim, powiatowym, jak i gminnym. Zgodnie z **art.87 ust 1** cytowanej wyżej ustawy, Zarząd Powiatu sporządza na okres 4 lat powiatowy program opieki nad zabytkami, który po uprzednim uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków przyjmuje mocą uchwały Rada Powiatu. Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym, a z jego realizacji Zarząd Powiatu sporządza co dwa lata sprawozdanie, które następnie przedstawia Radzie Powiatu. Sprawozdanie sporządzone jest informacyjnie i nie wymaga przyjęcia przez Radę Powiatu na mocy uchwały. Aktualizacja programu sporządzana będzie według potrzeb, ale nie rzadziej niż raz na dwa lata. W pisemnej formie aktualizacja wraz ze sprawozdaniem dołączone będą, jako załącznik do Powiatowego programu opieki nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

W polskim ustawodawstwie zagadnienia związane z zabytkami regulują następujące akty prawne:

- Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela (art.5, art.6 ust.1 i art.86 Konstytucji RP)

Art. 5.*Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju*

Art. 6.1.*Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju*

Art.86*Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa*

Ustawy :

1. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998r. *o samorządzie powiatowym* (tekst jednolity Dz. U. z 2001 r, Nr 142, poz. 1592 z późn. zm.)
2. **Ustawa z dnia 23 lipca 2003r o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz.U. z 2003r Nr 162, poz1568, z 2004r. Nr 96, poz.959, Nr 238, poz.2390, z 2006r. nr 50, poz.362, Nr 126, poz.875, Ustawa z dnia 18 marca 2010r o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw z dnia 5 maja 2010r. Dz. U. nr 75 poz. 474)
3. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997r. *o gospodarce nieruchomościami* (Dz.U. z 2000r. Nr46, poz.543)
4. Ustawa z dnia 7 lipca 1994r. *prawo budowlane* (Dz.U. z 2003r. Nr 207, poz.2016 z późn. zm)

5. Ustawa z dnia 27 marca 2003r. *o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (Dz.U.z 2003r Nr 80, poz.717)
6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001r. *prawo ochrony przyrody* (Dz.U. Nr 62, poz.627)
7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004r. *o ochronie przyrody* (Dz.U. Nr 92, poz.880)
8. Ustawa z dnia 25 października 1991r. *o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej* (Dz.U. z 2001r. Nr 13, poz. 123)
9. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003r. *o działalności pożytku publicznego i wolontariacie* (Dz.U. z 2003r. Nr96, poz.873 z późn. zm)

Rozporządzenia

1. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 czerwca 2004r. *w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych, a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych* (Dz.U. z 2004r. Nr 150, poz.1579)
2. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005r. *w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków* (Dz.U. z 2005r. Nr 112, poz.940)
3. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004r. *w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych* (Dz.U. z 2004r. Nr 212, poz.2153).
4. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004r. *w sprawie odznaki "Za opiekę nad Zabytkami"* (Dz.U. z 2004r. Nr 124 , poz.1304)
5. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 19 kwietnia 2004r. *w sprawie wywozu zabytków i przedmiotów o cechach zabytków za granicę* (Dz.U. z 2004r Nr 84, poz.789)
6. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004r. *w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem* (Dz.U. z 2004r. Nr 124, poz.1305)
7. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004r. *w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych* (Dz.U. z 2004r Nr 71, poz. 650)
8. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 II 2004r. *w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków* (Dz.U. z 2004r. nr 30, poz.259),
9. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 V 2004 r. *w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami* (Dz.U. z 2004r. nr 124, poz. 1302),
10. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 V 2004r. *w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”*(Dz.U. z 2004r. nr 124, poz. 1304),
11. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 IV 2004r. *w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego* (Dz.U. z 2004r. nr 102, poz. 1066),

Inne :

1. Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992r. (DZ.U z1996r Nr 120,poz564)
2. Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972r. (Dz.U. z 1976r. Nr32, poz.190 i 191).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

1. Ustawia z dnia 21 listopada 1996r. o muzeach (Dz.U. z 1997r. Nr 5, poz. 24 z późn. zm.)
2. Ustawia z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (Dz.U. z 1998r. Nr 85, poz. 539 z późn. zm.). Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:
3. Ustawa z dnia 14 lipca 1983r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (tekst jednolity Dz.U. z 2006r. Nr 97, poz. 673 z późn. zm.).

3.1 Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa, iż opracowanie programu opieki nad zabytkami ma na celu:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
2. Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Podstawowe regulacje w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego zostały zawarte w Ustawie z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która w sposób kompleksowy reguluje kwestie związane z prawną ochroną zabytków. Ustawa określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków. Ustawa nakłada na organy administracji rządowej i samorządowej obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjny i finansowych dla ochrony dóbr kultury. W sposób szczegółowy regulują to zagadnienie art. 3,4,6,7,12 ust.1, art.18, 87 (16 ust.1, art.17, 19,20,21,22 w sposób szczególny dotyczą gmin).

W myśl przepisów ustawy ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

1. Zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie
2. Zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytku
3. Udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków

4. Przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę
5. Kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków
6. Uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska

Ustawa wyróżnia następujące formy ochrony zabytków

1. Wpis do rejestru zabytków
2. Uznanie za pomnik historii
3. Utworzenie parku kulturowego
4. Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego

Organami ochrony zabytków są:

- minister właściwy dla spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków

- wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Wojewódzki Konserwator Zabytków.

Jednocześnie w art.5 ustawy zdefiniowane zostaje pojęcie opieki nad zabytkami, która sprawowana jest przez właściciela lub posiadacza i polega przede wszystkim na zapewnieniu warunków:

1. Naukowego badania i dokumentowania zabytku
2. Prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku
3. Zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie
4. Korzystania z zabytku z sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości
5. Popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury

Artykuł 3 ustawy podaje definicje zabytku rozumianego jako nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. W myśl regulacji ustawowej ochronie i opiece podlegają, bez względu na ich stan zachowania:

1. **Zabytki nieruchome:**

- krajobrazy kulturowe
- układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane
- dzieła architektury i budownictwa
- dzieła budownictwa obronnego
- obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe
- cmentarze
- parki, ogrody, inne formy zaprojektowanej zieleni
- miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

2. **Zabytki ruchome:**

- dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej
- kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje
- numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery.

- wytwory techniki, urządzenia, środki transportu, maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej charakterystycznej dla dawnych i nowych form cywilizacyjnych
- materiały biblioteczne
- instrumenty muzyczne
- wytwory sztuki ludowej i rękodzieła, obiekty etnograficzne
- przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne i działalność wybitnych osobistości

3. Zabytki archeologiczne:

- Pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa
- Cmentarzyska
- Kurhany
- Relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Zgodnie z art.18 ustawy, ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się również przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu (Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Wołomińskiego na lata 2008-2015, przyjęty Uchwałą nr XVII-119/08 Rady Powiatu Wołomińskiego z dnia 28 marca 2008 roku), strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Ustalenia te dotyczą w szczególności zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia oraz zabytków nieruchomości znajdujących się w gminnych ewidencjach zabytków i parków kulturowych.

3.2 Zadania i kompetencje organów powiatu w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Zadania i kompetencje organów samorządu powiatowego w zakresie ochrony dóbr kultury regulują dwie ustawy:

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998r. o samorządzie powiatowym

Ustawa z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Artykuł 4 ust.1 ustawy o samorządzie powiatowym zawiera generalną zasadę, że powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponad gminnym. Wśród wymienionych 22 kategorii zadań publicznych wymienione są w pkt. 7 kultura i ochrona dóbr kultury. Ustawa z 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Ustawa z dnia 18 marca 2010r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw z dnia 5 maja 2010r. Dz. U. nr 75 poz. 474) nakłada na powiat następujące zadania:

- **art.12** ustawy wskazuje, że starosta w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący, iż zabytek ten podlega ochronie
- **art.17** określa, iż na terenie parku kulturowego, w razie ustanowienia zakazów i ograniczeń w zakresie prowadzenia robót i zmian w sposobie użytkowania zabytków nieruchomych, stosuje się odpowiednio inne przepisy, z których wynika m.in. prawo do odszkodowania za zmiany użytkowe. Należności te wypłaca powiat.

- **art.18** określa, iż ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się w analizach i studiach z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu oraz w decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowych, linii kolejowych, lotnisk
- **art.21** wskazuje potrzebę sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy na podstawie ewidencji zabytków
- **art.50 ust3.** ustawy stanowi, że w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zagrożonego zniszczeniem lub uszkodzeniem, starosta na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. W przypadku, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków zabytek może być wywłaszczony przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach o gospodarce nieruchomościami.
- **art.77** określa, jakie zadania może obejmować dotacja nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru (dotacji takich udziela m.in. powiat)
 1. sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich
 2. przeprowadzenie badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych
 3. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej
 4. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich
 5. wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego
 6. sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wewnątrz
 7. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku
 8. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku
 9. odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla zabytku kolorystyki
 10. odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności
 11. odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych
 12. modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności
 13. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej
 14. uzupełnienie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych
 15. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowych układu parku lub ogrodu
 16. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o którym mowa w pkt 7-15
 17. zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej

Dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich i robót przy zabytku wpisanym do rejestru. Łączna kwota dotacji udzielonych przez organ stanowiący powiatu nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. Organy uprawnione do udzielania dotacji prowadzą wykazy udzielonych dotacji oraz informują się wzajemnie o udzielonych dotacjach.

- **art.81** dopuszcza możliwość udzielenia dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru województwa mazowieckiego, przez organ stanowiący powiatu, na zasadach określonych w podjętej uchwale (Uchwała Nr XXVII-201/09 Rady Powiatu Wołomińskiego z dnia 29 stycznia 2009 roku w sprawie określenia zasad udzielania dotacji z budżetu Powiatu na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na terenie Powiatu Wołomińskiego, nie stanowiących własności Powiatu)
- **art.87** ustawy wskazuje, że zarząd województwa, powiatu lub gminy sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, **powiatowy** lub **gminny program opieki nad zabytkami**. Jest to dokument o charakterze planistycznym, mający na celu włączenie problemów ochrony zabytków do systemu działań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju i regionu. Powiatowy program opieki nad zabytkami przyjmuje w drodze uchwały Rada Powiatu po uprzednim uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z realizacji programu sporządza się co 2 lata sprawozdanie i przedstawia radzie powiatu. Artykuł 87 ust. 2 określa cele planu, m.in. powinien on zawierać zestawienie zabytków, ocenę ich wartości, jako wartości danego regionu, określenie warunków współpracy, promocji, budżetowania .
- **art.88 ust.2** nakłada obowiązek sporządzenia **planu ochrony zabytków** na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych stosownie do stopnia administracji rządowej i samorządowej
- **art.103** określa kompetencje starosty w zakresie powoływania społecznych opiekunów zabytków. Starosta na wniosek wojewódzkiego konserwatora ustanawia społecznych opiekunów lub cofa takie ustanowienie. Równocześnie starosta prowadzi listę społecznych opiekunów zabytków. Osobie fizycznej pełniącej taką funkcję wydaje legitymację, zaś osobie prawnej lub innej jednostce organizacyjnej wydaje zaświadczenie o nadaniu uprawnień opiekuna społecznego.

Art. 7 Ustawy z dnia 18 marca 2010r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw z dnia 5 maja 2010r. Dz. U. nr 75 poz. 474) w ustawie z dnia 27 marca 2003r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. Nr 80, poz. 717, z późn. zm.) określa, że w terminie 6 miesięcy od dnia wejścia w życie ustawy (do 05.12.2010r) wojewódzki konserwator zabytków przekaze staroście wykaz zabytków nieruchomych wyznaczonych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków do ujęcia w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1 Założenia wynikające z „Krajowego programu opieki nad zabytkami”

Krajowy program ochrony zabytków, sporządzany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego określa najważniejsze merytoryczne zasady postępowania konserwatorskiego:

- Zasada *primum non nocere* (z łac. - po pierwsze nie szkodzić)
- Zasada maksymalnego poszanowania oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych)
- Zasada minimalnej niezbędnej ingerencji, powstrzymania się od działań niekoniecznych
- Zasada, wg której usuwać tylko to, co na oryginał nie działa niszcząco
- Zasada czytelności i odróżnialności ingerencji
- Zasada odwracalności materiałów
- Zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie

Wszelkie te zasady dotyczą przede wszystkim konserwatorów zajmujących się praktyczną i technologiczną stroną restauracji dzieł sztuki, konserwatorów architektów urbanistów, ale również pracowników urzędów konserwatorskich, samorządowych szczególnie w zakresie opiniowania i przyznawania środków na realizację programów projektów związanych z ochroną zabytków.

4.1.2 Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004-2013”

Strategiczny dokument programowy rozwoju społeczno-gospodarczego przyjęty został przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 roku jako „**Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2013**”. W 2005 roku Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego przygotowało „Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020”. Oba te dokumenty rządowe stanowią ramę dla mecenatu państwa w sferze kultury i polityki kulturalnej w warunkach rynkowych i wspólnoty Polski z Unią Europejską.

„Podstawą do sformułowania Narodowego Programu Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” jest uznanie strefy dziedzictwa za podstawę rozwoju kultury i upowszechniania kultury, a także za potencjał regionów, służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców.”

Głównym celem strategii jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce. W sferze materialnej spuścizny kulturowej dokumentem wspierającym działania jest „Narodowy Program Kultury „**Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego**”. Wytycza on strategiczne cele polityki państwa w sferze ochrony zabytków:

- Przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami
- Podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa

- Poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej
- Ograniczenia uznaniowości konserwatorów poprzez nałożenie na nich odpowiedzialności za niezgodne z prawem postępowanie
- Intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych

Priorytety przyjęte w programie:

Priorytet 1. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe

Działania obejmujące priorytet 1 mają na celu poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewitalizację, zwiększenie dostępności dla mieszkańców i turystów, a przez to zwiększanie atrakcyjności regionów. W tym celu został zainicjowany program Ministra Kultury „Polskie regiony w europejskiej przestrzeni kulturowej”. Program uruchomiony w 2003 roku realizowany jest przez Narodowe Centrum Kultury w ramach istniejących sektorowych programów operacyjnych z udziałem funduszy strukturalnych przyznanych z Unii Europejskiej. Głównym celem programu jest przygotowanie potencjalnych wnioskodawców do opracowania kompleksowych projektów do współfinansowania ze środków funduszy strukturalnych. W tym celu organizowane są szkolenia do przygotowywania projektów w poszczególnych regionach.

Program „Promesa Ministra Kultury” umożliwia beneficjentom ubieganie się o dofinansowywanie wkładu własnego do wybranych projektów kulturalnych, realizowanych w dziedzinie ochrony polskiego dziedzictwa narodowego. Priorytet 1 obejmuje działania, które mają na celu zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

Priorytet 2. Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego

Podstawowe działania priorytetu 2 - to rozwój zasobów ludzkich i podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony zabytków. Realizowane mają być poprzez podnoszenie wykształcenia kadr zatrudnionych w sferze ochrony zabytków. Działania obejmują również podnoszenie zainteresowania społeczeństwa problematyką ochrony zabytków, poprzez dokumentację, popularyzację dziedzictwa kultury narodowej i ludowej, aktywizację społeczności wiejskiej m.in. przez programy tematyczne np. „ Program ginące zawody”. Działania priorytetu 2 mają na celu również ochronę i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wwozem i wywozem poza granice Polski. W tym celu budowany jest system informacji wirtualnej o wywożonych i zaginionych zabytkach.

Strategiczny dokument z 06.09.2005 roku przyjęty przez Radę Ministrów „ **Sektorowy program operacyjny: Rozwój kultury i zachowanie dziedzictwa kulturowego**” rozwija cele, określa priorytety i wysokość środków na realizację zadań z zakresu kultury i szkolnictwa wyższego o charakterze ponadregionalnym. Zasady wdrażania programu opierają się na regułach określonych dla funduszy strukturalnych i krajowych regulacjach dotyczących finansów publicznych. Ponadto określone są podziały odpowiedzialności w realizacji polityki dotyczącej ochrony zabytków i zachowania dziedzictwa kultury pomiędzy samorządami, a Ministrem Kultury i Dziedzictwa

Narodowego. Program koncentruje się na działaniach o charakterze ponadregionalnym, ważnych z punktu widzenia polityki kulturalnej państwa. Za cel strategiczny programu operacyjnego uznaje się tworzenie warunków dla wzrostu konkurencyjności i znaczenia kultury jako czynnika rozwoju społeczno-ekonomicznego.

4.2 Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

4.2.1 Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020 (aktualizacja)

Główne kierunki rozwoju Mazowsza zawarte są w „Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020 (aktualizacja) ” Warszawa 2006. Dokument przyjęty został Uchwałą Nr 78/06 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 29 maja 2006r. Opracowano go w Mazowieckim Biurze Planowania Przestrzennego i Rozwoju Regionalnego pod kierunkiem prof. dr hab. Zbigniewa Strzeleckiego. Opracowanie strategii rozwoju województwa, stanowiącej główne narzędzie polityki regionalnej. Strategia konstytuuje działania władz województwa, a jej zakres w istotny sposób determinuje procesy rozwojowe regionu. Jest ważnym punktem odniesienia dla powstających na poziomie województwa dokumentów programowych i planistycznych, w tym regionalnego programu operacyjnego, strategii sektorowych, programów, planów i działań. Nadrzędne miejsce w strategii zajmują działania mające na celu rozwój konkurencyjnej gospodarki i wzrost gospodarczy regionu.

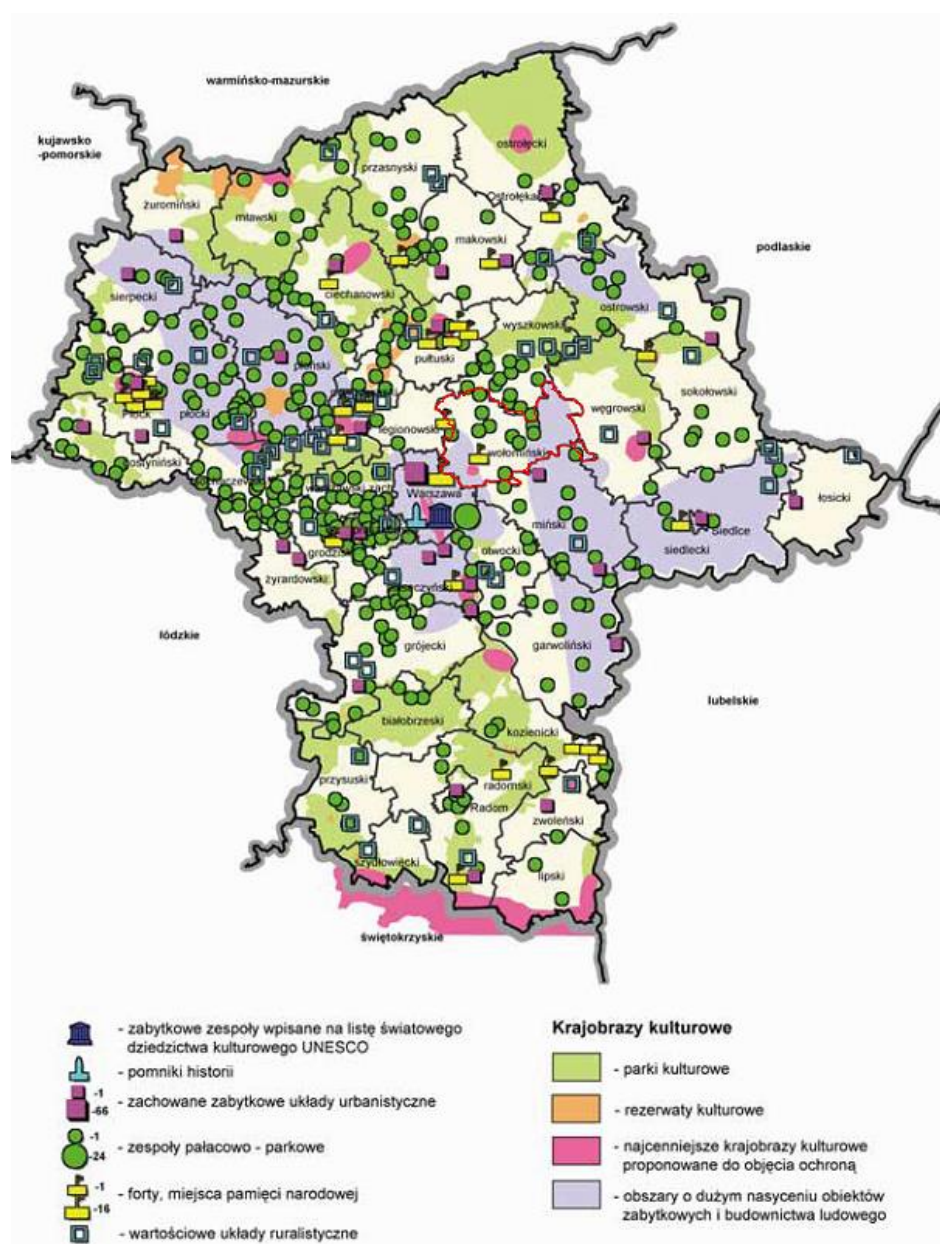
Strategia określa, jako 5. Cel pośredni – Rozwój społeczeństwa obywatelskiego oraz kształtowanie wizerunku regionu. Jednym z działań w tej dziedzinie jest **(5.3.) Promocja i zwiększanie atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej regionu w oparciu o walory środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego**. Celem działań promocyjnych jest budowanie trwałego i stabilnego wizerunku Mazowsza, jako obszaru o dużym potencjale rozwojowym, którego dynamiczny rozwój oparty jest na wysokich walorach kulturowych, przyrodniczych oraz krajobrazowych. Promocja regionu powinna opierać się na bogatym dziedzictwie kulturowym regionu (zachowana i utrwalona spuścizna materialna i niematerialna), zróżnicowaniu kulturowym i obyczajowym poszczególnych podregionów, rozwoju turystyki i agroturystyki. W tym celu podjęte będą działania:

- wzmocnienie działań samorządu, propagujących zasoby dziedzictwa kulturowego oraz rozwój kultury w regionie;
- rewitalizacja zespołów zabytkowych i wykorzystanie ich do rozwoju funkcji turystycznych;
- wsparcie tworzenia lokalnych parków kulturowo-historycznych wokół istniejących zabytków architektury umożliwiających rozwój funkcji turystycznych;
- rozwój sieci szlaków turystycznych w obrębie województwa mazowieckiego, w tym sieci dróg o znaczeniu turystycznym, szlaków i ścieżek rowerowych oraz włączenie ich do sieci w sąsiednich województwach;
- wykreowanie pasm turystyczno-kulturowych na rzecz rozwoju usług turystyczno-rekreacyjnych przy jednoczesnym upowszechnianiu wiedzy o historii regionu i jego bogactwach;

Województwo mazowieckie posiada bogate dziedzictwo kulturowe, charakteryzujące się dużą liczbą zabytków wpisanych do rejestru, co plasuje region na 4 pozycji w kraju.

Najważniejsze problemy w dziedzinie kultury i dziedzictwa kulturowego występujące na Mazowszu:

- spadek liczby instytucji kultury pociągający za sobą zmniejszenie oferty kulturalnej regionu;
- licznie występujące w regionie zabytki znajdują się bardzo często w złym stanie technicznym, zaś zabudowa drewniana ulega postępującej eliminacji z krajobrazu kulturowego Mazowsza;
- brak promocji i mała wiedza dotycząca regionu oraz niewystarczająca identyfikacja mieszkańców z Mazowszem;
- należy dążyć do wsparcia towarzystw regionalnych i lokalnych oraz organizacji pozarządowych, które pełnią istotną rolę w pielęgnowaniu i kultywowaniu tożsamości regionalnej.

4.2.2 Plan zagospodarowania przestrzennego Województwa Mazowieckiego 2004

Ustawowym obowiązkiem samorządów wojewódzkich jest kształtowanie polityki przestrzennej. Wobec powyższego Samorząd Województwa Mazowieckiego przyjął w 2004 roku „Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego” opracowany przez Mazowieckie Biuro Planowania Przestrzennego i Rozwoju Regionalnego w Warszawie. Wyraża on politykę przestrzenną województwa, wskazuje kierunki pożądanych działań dla wszystkich gmin i powiatów. Stanowi on integralną część Strategii rozwoju województwa mazowieckiego, zgodnie określając kierunek polityki przestrzennej ponadsektorowej. Plan pełni funkcję koordynującą ponadlokalnych programów zagospodarowania przestrzennego.

Podstawowym celem jest określenie **kierunków zagospodarowania przestrzennego**. Jednym z podstawowych kierunków jest zapisany w punkcie: 2.4 „**Ochrona i wykorzystanie wartości kulturowych**”. Celem polityki w zakresie ochrony i wykorzystania wartości kulturowych jest kształtowanie tożsamości kulturowej Mazowsza, a w szczególności obejmie:

- pomniki historii
- najcenniejsze miasta i miejscowości historyczne
- rejony o cennych walorach krajobrazowo-kulturowych

Materialnym i przestrzennym wymiarem tej polityki jest ochrona obszarów o najcenniejszych elementach krajobrazu kulturowego i historycznego. Plan ustala do szczególnej ochrony prawnej cenne kulturowo:

- predestynowane obszary, wśród których jest Ossów – Pole Bitwy Warszawskiej 1920 roku
- ochrona krajobrazu kulturowego wsi i małych miast
- ochrona zespołów budownictwa drewnianego
- ochrona układów ruralistycznych i urbanistycznych
- ochrona najważniejszych miejsc pamięci narodowej

4.2.3 Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego 2007 - 2013 (RPO WM)

Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego w Warszawie w październiku 2007 roku przyjął dokument *Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego 2007-2013* (RPO WM) przygotowany w oparciu o Rozporządzenie Rady (WE) nr 1083/2006 z dnia 11 lipca 2006r. ustanawiające przepisy ogólne dotyczące Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego oraz Funduszu Spójności RPO WM jest jednym z 16 programów regionalnych, które będą realizować *Strategię Rozwoju Kraju na lata 2007-2015* (SRK) oraz *Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013 wspierające wzrost gospodarczy i zatrudnienie (Narodowa Strategia Spójności)*. Jednocześnie jest odzwierciedleniem polityki rozwoju prowadzonej przez Samorząd Województwa Mazowieckiego, której podstawę stanowi *Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020 (SRWM)*.

Problemy związane z ochroną dziedzictwa kulturowego zawarte są w Priorytecie VI. „Wykorzystanie walorów naturalnych i kulturowych dla rozwoju turystyki i rekreacji”. Jako cel główny dokument wskazuje: wzrost znaczenia turystyki jako czynnika stymulującego rozwój społeczno-gospodarczy regionu. Wśród zagadnień szczegółowych - poprawa oferty kulturalnej i wzrost dostępności do kultury jako kategorie interwencji wskazuje nr 58 - Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego.

W *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2013* określone zostały działania horyzontalne, które będą realizowane w regionach dotyczące m.in. zachowania

i ochrony dziedzictwa kulturowego oraz zmniejszenia luki cywilizacyjnej poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury. Dziedzictwo kulturowe jest jednym z czynników rozwoju regionu, wpływa na zwiększenie atrakcyjności regionu dla turystów, pełni ważną rolę w określeniu tożsamości regionalnej mieszkańców i stanowi podstawę dla rozwoju turystyki kulturowej. Obok bogatej oferty kulturalnej do walorów turystycznych Mazowsza należą cenne obszary przyrodnicze, w tym parki krajobrazowe oraz doliny rzek m.in. Liwca, Bugu, Narwi. W związku z tym wsparcie skierowane zostanie na rozwój sektora kultury i turystyki. Wytworzenie w oparciu o wartości kulturowe, przyrodnicze i krajobrazowe atrakcyjnej oferty produktów turystycznych i ich skuteczna promocja na rynku krajowym i międzynarodowym to szansa aktywizacji gospodarczej w sektorze turystyki dla lokalnej i regionalnej społeczności.

4.2.4 Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2006-2009

Program został wprowadzony w życie Uchwałą Nr 226/05 Sejmiku Województwa Mazowieckiego z dnia 19 grudnia 2005r.

Określono w nim cel strategiczny – *utrwalenie dziedzictwa kulturowego regionu w celu budowania tożsamości regionalnej oraz promocji turystycznej Mazowsza w kraju i za granicą w połączeniu z aktywizacją obywatelską i zawodową społeczności lokalnych; kreowanie turystycznych pasm przyrodniczo – kulturowych.*

Program określił także cele operacyjne oraz działania i zadania służące ich realizacji.

- 1) Zachowanie materialnej i niematerialnej spuścizny historycznej regionu
 - a) Opieka nad zabytkami nieruchomymi – rozpoznanie i weryfikacja zasobów środowiska kulturowego
 - Opracowanie przy współpracy samorządów gminnych i powiatowych oraz administracji rządowej szczebla wojewódzkiego pełnej bazy danych przestrzennych o istniejących obiektach zabytkowych, koniecznej przy realizacji planów i programów w celu zintegrowania w Systemie Informacji Przestrzennej
 - b) Integracja systemów ochrony krajobrazu, przyrody i dziedzictwa kulturowego
 - Wspieranie inicjatyw tworzenia bazy obsługi turystyki w obszarach cennego krajobrazu przyrodniczego i kulturowego
 - Wsparcie działań samorządów lokalnych dotyczących utworzenia Parku Kulturowego Pola Bitwy Warszawskiej w Ossowie
 - c) Eksponowanie zabytków o szczególnej wartości
 - Stworzenie strony www „Dziedzictwo kulturowe Mazowsza”
 - d) Zapobieganie degradacji zabytków
 - wspieranie rewaloryzacji obiektów zabytkowych i działań służących opiece nad zabytkami
 - opracowanie zasad współpracy samorządów: wojewódzkiego, gminnych i powiatowych przy realizacji zadań ochrony zabytków, zwłaszcza warunków i form współpracy z właścicielami
 - opracowanie zasad postępowania w sytuacjach kryzysowych zagrożenia materialnego istnienia zabytków i ich wdrażanie
 - budowanie społecznej akceptacji dla ochrony zabytków
 - prowadzenie stałej współpracy z WUOZ w zakresie opracowania i monitorowania listy zabytków zagrożonych w istnieniu
 - Opracowanie instrukcji, przewodnika dla ubiegających się o dofinansowanie z U.E.

- Wsparcie renowacji i rewitalizacji obiektów zabytkowych (m. in. w ramach ZPORR)
 - Opracowanie poradnika dla właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych
 - Wskazanie w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa i Planie Obszaru Metropolitalnego Warszawy konieczności wyznaczania stref otaczających zabytki z ustaleniami sposobu ich zagospodarowania uwzględniającego eksponowanie wartości zabytkowej tych obiektów
- e) Kształtowanie postaw promujących działania chroniące zabytki
- Popularyzacja i promocja na stronach www udanych rewitalizacji i adaptacji obiektów zabytkowych
 - Szkolenia w zakresie upowszechniania standardów prac konserwatorskich, restauratorskich i zabezpieczających, ratowniczych i interwencyjnych przy obiektach zabytkowych
 - Konkursy dla uczniów dotyczące opieki nad zabytkami
- 2) Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego wsi i miast historycznych
- a) Wypracowanie modelu wdrażania lokalnych programów rewitalizacji centrów małych miast historycznych
- Zorganizowanie cyklu warsztatów poświęconych wypracowaniu zasad postępowania przy wdrażaniu lokalnych programów rewitalizacji centrów małych miast historycznych
- b) Promowanie tradycyjnych wzorców lokalnej architektury
- Prezentacja dobrych wzorów i realizacji architektury regionalnej na stronie www i w biuletynie „Kronika Mazowiecka”
- 3) Utrwalanie zasobów dziedzictwa kulturowego w świadomości mieszkańców
- a) Wykorzystanie tożsamości i wartości dziedzictwa jako elementu rozwoju regionalnego i lokalnego
- Wydanie przewodnika opracowanego przez społeczności lokalne np. stowarzyszenia, organizacje pozarządowe, uczniów pt. „Małe Ojczyzny Mazowsza”
- b) Wspieranie działań organizacji pozarządowych w realizacji zadań związanych z edukacją regionalną
- Wspieranie projektów edukacyjnych realizowanych przez organizacje pozarządowe
 - Organizacja konkursu dla organizacji pozarządowych na działania związane z poznawaniem historii regionu
- 4) Promocja walorów kulturowych Mazowsza z wykorzystaniem nowoczesnych technologii
- a) Opracowanie i wdrażanie systemu informacji o najcenniejszych zabytkach regionu, ze szczególnym uwzględnieniem Warszawy jako metropolii o znaczeniu europejskim
- Opracowanie informacji dotyczących dziedzictwa kulturowego regionu w ramach SIP
- b) Wykorzystanie nowoczesnych technologii do zwiększania dostępności dorobku kultury regionalnej
- Opracowanie przewodnika w formie elektronicznej zawierającego informacje o zabytkach i historii regionu /w języku polskim i angielskim/
- c) Wykorzystanie tożsamości kulturowej jako elementu marketingowego
- Współdziałanie w przygotowywaniu „spotów” reklamowych dot. województwa mazowieckiego /np. z organizacjami turystycznymi/

- 5) Zwiększanie dostępności obiektów zabytkowych poprzez ich wykorzystanie dla funkcji turystycznych, kulturalnych i edukacyjnych
- a) Kreowanie pasm (powiązań) przyrodniczo – kulturowych w powiecie ze szczególnym uwzględnieniem szlaków nadrzecznych
 - Wspomaganie urządzenia szlaków przyrodniczo kulturowych w ramach pasma (Pole Bitwy Warszawskiej w Ossowie zakwalifikowano do pasma Narwi, Bugu i Liwca, przy czym pojęcie pasma należy rozumieć szeroko, jako określenie części Mazowsza)
 - Patronat nad stworzeniem formalnej współpracy samorządów położonych w paśmie
 - b) Wspieranie działań dotyczących komercyjnego wykorzystania obiektów zabytkowych na cele kulturalne, turystyczne i edukacyjne
 - c) Opracowanie modelu wykorzystania zadań opieki nad zabytkami dla generowania nowych miejsc pracy
 - Wspieranie rewaloryzacji i rewitalizacji obiektów zabytkowych, stymulowanie aktywności ekonomicznej w zakresie usług turystycznych oraz wzmacnianie form ochrony przyrody w obrębie pasma

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1 Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu (analiza dokumentów programowych powiatu)

Sprawne funkcjonowanie powiatowego systemu opieki nad zabytkami jest skuteczne, jeżeli uwzględni się to zadanie dokumenty planistyczne o długookresowej wizji rozwoju. System opieki nad zabytkami wymaga zgody i porozumienia podmiotów samorządowych działających na terenie powiatu:

- porozumienia bilateralne (dwustronne) pomiędzy władzami powiatu, a władzami większości gmin
- porozumienia dające szansę dla roboczych kontaktów i współpracy działających na obszarze całego powiatu struktur organizacyjnych i placówek kultury

Ważne, aby podejmowane działania rekomendowane w strategiach (programach), jako kierunki działań ustalanych na każdym poziomie samorządowym, były wzajemnie spójnie i komplementarne (województwo-powiat, powiat-gmina). Program opieki przyjęty przez Radę Powiatu powinien stać się aktem prawa miejscowego, ale uprzednio powinien uzyskać opinię Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

W analizie dokumentów strategicznych, z uwagi na tematykę niniejszego opracowania, podjęto najbardziej istotne dla niego punkty, dotyczące przede wszystkim dziedzictwa kulturowego oraz środowiska przyrodniczego.

5.1.1 Strategia Rozwoju Powiatu Wołomińskiego do 2015 roku - uchwała Nr IX-61/03 Rady Powiatu Wołomińskiego z dnia 16 września 2003r.

Strategia Rozwoju Powiatu Wołomińskiego do 2015 roku stworzona jest dla określenia celów strategicznych i zadań taktycznych rozwoju powiatu, w oparciu o dostępne zasoby i możliwości realizacji poszczególnych działań. Strategia

w bezpośredni sposób nie odnosi się do sprawy ochrony zabytków znajdujących się na terenie powiatu, jednak w kilku istotnych kwestiach odwołuje się do zasobów dziedzictwa kulturowego. Wskazanie dziedzin pośrednio związanych z zasobami dziedzictwa kulturowego, jak np. turystyka i kultura, pozwala przyjąć, iż w opracowaniu tego dokumentu uwzględniono rolę zabytków, konieczność ich ochrony oraz możliwości adaptacji i wykorzystania ich potencjału. W analizie wewnętrznych uwarunkowań rozwoju powiatu wśród atutów Strategia wymienia m.in.:

- wiele dóbr kultury o najwyższych walorach poznawczych

natomiast jako słabości powiatu wskazuje m.in.:

- małą ilość ośrodków kultury
- brak miejsca spotkań dla młodzieży, brak możliwości organizacji wolnego czasu
- słabo rozwinięty sektor usług turystycznych

Jako główne obszary aktywności rozwoju powiatu Strategia Rozwoju wskazuje między innymi rozwój turystyki i rekreacji. Zwiększenie środków budżetowych przeznaczonych na sektor turystyki, na oświatę, edukację, kulturę i promocję powiatu, a w szczególności jego walorów kulturowych, mają wpłynąć na realizację tego priorytetowego działania. Elementem niezbędnym jest opracowanie programu zarządzania turystyką, w którym zasób i ochrona dóbr kultury powiatu zostaną właściwie uwzględnione.

Strategia Rozwoju Powiatu Wołomińskiego jest zgodna ze strategią rozwoju województwa mazowieckiego oraz narodowym planem rozwoju. Określa ona intencje i misję powiatu:

„Powiat Wołomiński to region o nowym wizerunku kształtujący społeczeństwo obywatelskie w oparciu o dziedzictwo kulturowe i tradycję chrześcijańską, przyjazny osadnictwu, rekreacji i przedsiębiorczości, kładący nacisk na ochronę środowiska przyrodniczego i bezpieczeństwo obywateli”

Powiat Wołomiński skutecznie pełni rolę centrum gospodarczo-kulturowego w tej części Mazowsza, dlatego jako ważne działania wskazuje konieczność rewitalizacji miasta-stolicy powiatu, zapewnienie dużej ilości imprez kulturalnych. Warunki geograficzno-przyrodnicze wraz z zasobem dóbr kultury mogą stworzyć atrakcyjną ofertę turystyczną, a przez to zapewnić dobre warunki wykorzystania potencjału kulturowego.

5.1.2 Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Wołomińskiego 2008-2015 – uchwała Nr XVII-119/08 Rady Powiatu Wołomińskiego z dnia 28 marca 2008r - aktualizacja Planu Rozwoju Lokalnego Powiatu Wołomińskiego na lata 2006-2013 przyjętego Uchwałą nr XXXV-291/06 z dnia 25 kwietnia 2006r), aktualizacja **Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Wołomińskiego na lata 2009 - 2016** - Uchwała Nr XXXV-267/09 z dn. 30.09.2010r.

Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Wołomińskiego 2008-2015 uzupełnia „Strategię Rozwoju Powiatu Wołomińskiego do 2015”, która jest dokumentem otwartym wymagającym uzupełnienia. Plan Rozwoju Lokalnego wnosi nowe treści, pomysły i sposoby rozwiązywania problemów. Precyzyjnie wskazuje zadania z zakresu ochrony zabytków, w tym zapewnienie właściwych kierunków do rozwoju turystyki i rekreacji, m.in. w oparciu o modernizację istniejących obiektów zabytkowych. PRL wśród planowanych wydatków związanych z realizacją podstawowych zadań wynikających

z art. 4 ustawy o samorządzie powiatowym wymienia kulturę i ochronę dóbr kultury, co przekłada się na wskazanie konkretnych kwot w poz. 921 na lata 2008-2015. Plan Rozwoju Lokalnego jest dokumentem kierunkowym stanowiącym podstawę do wdrażania przedsięwzięć rozwojowych wg kolejności przyjętych przez powiat celów strategicznych, spójnych ze strategią województwa.

5.1.3 Program współpracy powiatu wołomińskiego z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami, o których mowa w art.3 ust.3 ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie - uchwała Nr XXXVI-273/09 Rady Powiatu Wołomińskiego z dnia 27 października 2009 r.

Samorząd Powiatu Wołomińskiego uważa za jedną z istotnych form realizacji swoich zadań, aktywną współpracę z organizacjami pozarządowymi, z podmiotami działalności pożytku publicznego i wolontariatu. Współpraca ta ma na celu aktywizację lokalną oraz wprowadzanie nowatorskich rozwiązań dzięki szczegółowemu rozeznaniu występujących potrzeb, a w szczególności:

- stworzenie warunków do zwiększenia aktywności społecznej mieszkańców
- wykorzystanie merytorycznego potencjału organizacji w zakresie rozpoznawania potrzeb społeczności lokalnej i ich właściwego zaspokajania
- uzupełnienia działań w zakresie nie objętym przez struktury samorządowe

Przyjęty przez Radę Powiatu program współpracy wśród priorytetów na 2010 rok w punkcie wymienia: *Kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury i tradycji, podtrzymywanie tradycji narodowej, pielęgnowanie polskości oraz rozwój świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej (w formach niekomercyjnych)* wysokość środków w budżecie na 2010 rok - 90 tysięcy złotych, w tym konkursy szczegółowe:

1. Konkurs na niestandardowe działania mające na celu upamiętnianie świąt narodowych, postaci historycznych szczególnie związanych z ziemiami Powiatu Wołomińskiego (nie dotyczy wydawnictw, sympozjów, konferencji, wystaw)
2. Konkurs na organizację warsztatów etnograficznych wspierających budowanie wiedzy i podtrzymywanie tradycji związanej z lokalnymi zwyczajami
3. Konkurs na wsparcie dokumentacji historycznej i etnograficznej Powiatu Wołomińskiego
4. Konkurs na popularyzację dorobku kulturowego Powiatu Wołomińskiego w formie cyklicznych otwartych spotkań w gminnych instytucjach kultury
5. Konkurs na organizację warsztatów propagujących idee społeczeństwa obywatelskiego.

Program został opracowany w oparciu o konsultacje społeczne przeprowadzone w trzech etapach, które wykazały potrzebę współpracy pomiędzy samorządem powiatowym, a organizacjami pozarządowymi.

5.1.4 Określenie zasad udzielania dotacji z budżetu Powiatu na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na terenie Powiatu Wołomińskiego, nie stanowiących własności Powiatu - uchwała Nr XXVII-201/09 Rady Powiatu Wołomińskiego z dnia 29 stycznia 2009r.

Uchwała określa zasady udzielania dotacji oraz tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu Powiatu Wołomińskiego na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych, wpisanych do rejestru zabytków, położonych na terenie Powiatu, nie stanowiących jego własności. Rada Powiatu uchwaliła, że z budżetu Powiatu może być udzielona dotacja celowa na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku. Łączną kwotę dotacji na te cele określa się w danym roku budżetowym i ustala każdorazowo w uchwale budżetowej. Dotacja może być udzielona właścicielowi lub posiadaczowi zabytku znajdującego się na obszarze Powiatu Wołomińskiego, wpisanego do rejestru zabytków. Paragraf 3 uchwały określa precyzyjnie, na jakie nakłady mogą być przeznaczone środki z dotacji m.in. sporządzenie dokumentacji, wykonanie badań, zakup materiałów konserwatorskich, wykonanie prac budowlano-remontowych itp. Zarząd Powiatu prowadzi zestawienie danych o udzielonych dotacjach oraz informuje inne organy uprawnione do udzielania dotacji na prace lub roboty budowlane przy zabytkach. Uchwała określa również sposób i termin rozliczenia dotacji oraz nakłada obowiązek złożenia sprawozdania i rozliczenia dotowanego zadania.

5.1.5 Strategia Zrównoważonego Rozwoju Turystyki Powiatu Wołomińskiego na lata 2008-2015

Projekt Strategii Zrównoważonego Rozwoju Turystyki Powiatu Wołomińskiego na lata 2008-2015 (Część I. Raport z diagnozy potencjału turystycznego, Cz. II. Koncepcja rozwoju turystyki oraz jej wdrożenie w ramach realizacji zadania publicznego, od sierpnia 2008 roku opracowuje Zielonkowskie Forum Samorządowe. Powstanie tego dokumentu dofinansowane jest ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego, zaś partnerem przy jego realizacji jest Starostwo Powiatu Wołomińskiego. Strategia Zrównoważonego Rozwoju Turystyki dokonuje rzetelnej analizy rynku turystycznego na różnych poziomach od ogólnokrajowej do lokalnej, przedstawia uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne, oraz prezentuje zasoby naturalne badanego obszaru. Prezentuje ona również dostępną bazę noclegową, gastronomiczną, komunikację oraz szeroko rozumianą bazę turystyczną. Strategia powołując się na raport Europejskiego Komitetu Ekonomiczno – Społecznego podaje, że *„turystyka kulturowa (rozumiana jako powiązana z walorami artystycznymi i krajobrazowymi, dziedzictwem historycznym i artystycznym oraz tradycjami lokalnymi) należy do sektorów turystycznych o najwyższym potencjale wzrostowym”*. Raport podkreśla, iż *dziedzictwo kulturowe Europy jest jedyną, unikalną, niepodrabialną wartością, która decyduje o przewadze konkurencyjności kontynentu i jego znaczeniu na turystycznej mapie świata.* W konkluzji Strategia podaje, że tradycyjna kultura ludowa (w wymiarze materialnym i duchowym) jest ważnym walorem krajoznawczym i przeanalizowana wraz z zasobami dziedzictwa narodowego jest dla powiatu wołomińskiego istotnym potencjałem turystycznym. Jednak mimo wszystko Strategia zbyt ogólnikowo traktuje sprawę zabytków powiatu wołomińskiego. Zestawienia obiektów wpisanych do rejestru zabytków są niekompletne, brakuje istotnych

informacji historycznych, co dość znacznie zubaża pełny wizerunek zasobów kulturowych. Brak rzetelnej analizy i wartościowania zasobów, pomijanie ich autentycznej wartości (nawet unikatowy pałac w Chrzęsnem, na którym ma się opierać budowanie wizerunku powiatu został bez mała pominięty w dokumencie) wskazuje na zbyt lakoniczne podejście do zabytków, zwłaszcza w tak ważnym i strategicznym dokumencie. Rozdział poświęcony walorom kulturowym powiatu reasumuje opinię zawartą we wnioskach:

„Wnioski

Analiza całości walorów antropogenicznych powiatu wołomińskiego prowadzi do następujących wniosków:

Niewątpliwie nie można uznać ich za dominujący rys atrakcyjności turystycznej obszaru. Zabytków kultury materialnej nie znajduje się na obszarze objętym projektem zbyt dużo i rozpatrywane „in gremio” nie prezentują osobliwej wartości. W kontekście jednak budowania unikalnych produktów turystycznych oraz kreowania marki, powiat wołomiński charakteryzuje się występowaniem wyjątkowych walorów kulturowych, do których należy zaliczyć przede wszystkim: Bitwę Warszawską, jako wyjątkowe wydarzenie, które zmieniło losy Europy (18 najważniejsza bitwa), kościół w Kobyłce, jako perła mazowieckiego baroku, zabudowania przemysłowe w Markach. Tego typu walory mają ogromną wartość w kontekście budowania oferty turystycznej, ponieważ pozwalają na wyróżnienie się na rynku i zaprezentowanie produktu niedostępnego nigdzie indziej”.

Wobec takiego stanowiska zaprezentowanego w projekcie Strategii złożone zostały uwagi i podkreślona potrzeba głębszej analizy problemu.

5.2 Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu

Ustawa z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 6 wskazuje obiekty podlegające opiece, w tym jako zabytki nieruchome wymienia: krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne, zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Powiat wołomiński posiada znaczny zasób dóbr kultury. W ewidencji 9 gmin powiatu podlegających pod Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie, istnieje wpisanych 395 obiektów, zaś w 3 gminach podległych Delegaturze WUOZ w Ostrołęce znajduje się 65 wpisów, co daje łącznie 460 obiektów w ewidencji zabytków powiatu wołomińskiego.

5.2.1 Zarys historii obszaru powiatu

W średniowieczu Mazowsze, zwłaszcza prawobrzeżne, uchodziło za tereny słabo zaludnione i słabo rozwinięte gospodarczo. Przeważały tu tereny zalesione, bagienne i torfowiska, daleko położone od centrów gospodarczych i politycznych. Na przestrzeni wieków wśród puszczy nieznacznie postępowało osadnictwo. W czasach wczesnopiastowskich istniały nieliczne osady w okolicach Duczek, Drewnicy, Grabi Nowych, Marek, Pustelnika, Radzymina, Wołomina, Załubic i Zielonki, co potwierdzają wykopaliska archeologiczne. Szlaki handlowe przecinające teren obecnego powiatu, m.in. z Kamieńczyka skrajem szerokiej doliny Bugu do średniowiecznego grodu na Starym

Bródnie pozwalały na wymiany gospodarcze. Tereny położone wzdłuż głównego szlaku były najlepiej zasiedlone. Najsilniejsza kolonizacja i ożywienie gospodarcze Mazowsza łączyło się z przeniesieniem w 2 połowie XIV stolicy Mazowsza z Czerska do Warszawy, ale we wschodniej części obszaru nieznaczna poprawa nastąpiła dopiero pod koniec XV wieku. Mimo to jeszcze w XVI wieku nasz region należał do najsłabiej zaludnionych i zagospodarowanych obszarów Mazowsza. Włączenie Mazowsza do Korony w 1525 roku, nadanie Warszawie funkcji miasta sejmowego od 1576 roku, a następnie przeniesienie stolicy Rzeczypospolitej z Krakowa do Warszawy w 1596 roku znacznie podniosło rangę Mazowsza. Tym samym przyczyniło się do awansu szlachty mazowieckiej i wielkiego rozkwitu gospodarczego tej dzielnicy Polski. Nasz region zdominowany był przez drobną szlachtę, zaś nieliczne miejscowości: Ząbki (wówczas Wola Ząbkowska), Słupno, Tłuszcz, Jadów, Chrzęsne, Siwki (obecnie tereny Zielonki), Sitne, Zawiszyn i Myszadła stanowiły majątki królewskie. Do monarchy należały również rozległe lasy. Do najbardziej zamożnych rodów szlacheckich należeli: Klembowscy, Wołomińscy, Radzymińscy, Kobylscy, Ręczajscy, Szymanowscy, Zaliwscy, Grzybowscy i Rzeczkowscy. Nieliczni przedstawiciele rodów szlacheckich sprawowali lokalne i państwowe urzędy zaliczani przez to do arystokracji, większość stanu szlacheckiego stanowiła drobna i uboga szlachta zaściankowa. Jako jedyne na tym terenie miasto Radzymin od początków powstania od 1475 roku należało do wybitnych rodów arystokratycznych: do Leszczyńskich, Bielińskich, Czartoryskich, Raczyńskich i Lubomirskich. Szlachtę Mazowiecką nazywano wówczas Mazurami.

Ziemia Wołomińska stanowiąca część Równiny Praskiej położona w bliskiej odległości od Warszawy, ulegała rozwojowi, który w dużym stopniu związany był z funkcjami i rolą stolicy. Z tych samych powodów często teren ten ulegał zniszczeniom i grabieżom wojennym, które zazwyczaj koncentrowały się wokół Warszawy. Ogromnych zniszczeń dokonały wojska szwedzkie w czasie potopu i wojen północnych, wojska francuskie w czasie wyprawy na Moskwę, Rosjanie nacierający wielokrotnie na stolicę, zniszczenia przynosiły walki powstańcze i wyzwolenicze w czasie zaborów i kolejnych wojen: I światowej w latach 1914-18, w 1920 roku i podczas II wojny światowej.

5.2.2 Krajobraz kulturowy

„Krajobraz kulturowy to fizyczne, obserwowalne wzrokowo, wyrażenie kultury ludzkiej na powierzchni Ziemi, łączący elementy środowiska przyrodniczego i kulturowego”. Krajobraz kulturowy jest wynikiem przekształcania krajobrazu naturalnego przez kolejne grupy kulturowe i nakładania elementów kulturowych różnego wieku. Powiat Wołomiński wśród cennych pamiątek historii posiada liczne zabytki minionych epok, które są wytworem kultury materialnej i świadectwem działalności mieszkańców tych terenów. Elementy te współtworzą obecny krajobraz kulturowy powiatu.

Walka o pierwotny charakter przyrody i walka o styl ... (kulturowy) ... stanowią ścisłą analogię. Poza strefą przyrody pierwotnej, w strefie kształtowanej przez człowieka, budownictwo jako część składowa krajobrazu stanowi o jego charakterze, kształtuje lice ziemi i daje jej niejako duszę zamieszkującego ją ludu, unaradawia ją (...)
(J.G. Pawlikowski, 1938)

Zabytki urbanistyki i architektury

Na terenie powiatu wołomińskiego obecnie znajduje się 7 miast, w tym zachowały się 4 historyczne układy urbanistyczne miejskie i 1 układ urbanistyczny, obecnie funkcjonujący jako wieś. Najstarszym miastem powiatu jest Radzymin, który przywilej lokacyjny otrzymał w 1475 roku i przez wieki należał do rodów arystokratycznych. Do historycznych układów urbanistycznych należy również: Wołomin, Radzymin, Marki, Ząbki, Jadów – obecnie wieś. Początki Jadowa datują się na przełom XIV/XV wieku w 1475 roku, Jadów otrzymał przywilej targowy i prawo organizowania jarmarków. W 1483 roku erygowana została parafia jadowska; okres świetności Jadowa przypada na XIX w; w 1823 roku na skutek starań hr. Stanisława Zamojskiego, Jadów otrzymał prawa miejskie – utracił je w 1865 roku; rynek 220x140m – największy w tym rejonie Mazowsza, (np. Warszawa rynek 90x70m) nigdy nie powstał ratusz, zachowana do dziś zwarta zabudowa przyrynkowa w pierzejach – budynki dwukondygnacyjne z bramami i miedzuchami. Status niektórych miejscowości powiatu ulegał na przestrzeni wieków licznym zmianom. Miejscowości jak np. Jadów czy Kobyłka zyskiwały i z czasem traciły przywileje miejskie. Obecnie prawa miejskie mają :

- **Radzymin** – pierwotnie wczesnośredniowieczna osada targowa o czytelnych cechach rozplanowania w rejonie kwadratowego rynku, przywilej lokacyjny w 1440 roku, udokumentowane prawa miejskie od 1475 roku do dzisiaj; od 1605r wł. Leszczyńskich, rozbudowa miasta w 4 ćw. XVIII wieku wł. Czartoryskich - powstał kościół, plebania, dzwonnica, szpital i pałac (główne osie kompozycyjne zachowane do dzisiaj), koniec XIX w rozwój w związku z budową szosy do Wyszkowa a około 1900r z przeprowadzeniem linii kolejowej i rozkwitem przemysłu; w układzie przestrzennym - szczególnie ważny element urbanistyczny w harmonijnej sekwencji trzech placów – od Starego Rynku, przez Pl. Kościuszki do Pl. Wolności
- **Wołomin** - pierwsze wzmianki pochodzą z XV w latach 1428-1501 miejscowość była znana jako Zacięciwa. Nazwa Wołomin wywodzi się od XVI-wiecznego właściciela, Jana de Volumne (pol. Wołumiński). Po wybudowaniu w roku 1862 linii kolejowej (pierwszy przystanek od Dworca Petersburskiego umieszczono w Wołominie) stał się on miejscowością letniskową dla Warszawy; od 1896 nastąpił proces przekształcania osady w miasto – pierwszy plan przestrzennej zabudowy aut. H. K. Wojciechowskiego z centralnie usytuowanym rynkiem i fabryką, intensywny rozwój przemysłu - huta szkła; podział wzdłuż torów część północna- letniskowa, część południowa fabryczna; od pocz. XX w istniała sieć linii tramwajowych; w 1905 roku powstała kapliczka, a w 1908r kościół; w 1916r Wołomin został wydzielony z gminy Ręczaje jako osada miejska, prawa miejskie posiada od 4 lutego 1919r; w okresie międzywojennym połowę mieszkańców stanowili Żydzi; od 1975 roku siedziba powiatu (poprzednio w Radziminie)
- **Kobyłka** –parafia Kobyłka datowana jest na początek XIV w; najstarsza wzmianka pochodzi z 1415 roku mówi o istnieniu parafii w tutejszej wsi rycerskiej; stawia to Kobyłkę wśród najstarszych osad w regionie; wówczas Targowa Wola następnie Kobyłka, bsp Marcin Załuski w roku 1751 uzyskał przywilej królewski nadający prawa miejskie, zmieniający jednocześnie jej nazwę na Załuszczyn (Załuski), osada rozkwit przeżywała w XVIII wieku dzięki mecenatowi Załuskich, powstały wówczas prężnie manufaktury, przede

wszystkim słynna wytwórnia pasów kontuszowych, a także drukarnia jezuitów, prawa miejskie posiada od 1969 roku

- **Marki** - pod koniec XVI część dóbr królewskich nadano rodowi Marków, co jest początkiem miejscowości, ostatnie dwadzieścia lat XIX w. przyniosło gwałtowny rozwój Marek, do których wkroczył wielki przemysł, Marki od 01.01.1967 roku posiadają prawa miejskie
- **Tłuszcz** - Wieś założył w 1447r. książę mazowiecki Bolesław IV. Niespełna 100 lat później stała się ona wsią królewską; po otwarciu w 1862 r. kolei żelaznej warszawsko-petersburskiej wokół stacji rozwinęła się osada; prawa miejskie od 01.01.1967 roku.
- **Zielonka** - od XIV wieku była to część dóbr królewskich wsi Bródno, administracyjnie od wieku XVIII teren należał do parafii Kobyłka; na przełomie XIX i XX wieku powstała część Zielonka Letnisko, w okresie międzywojennym słynna podwarszawska miejscowość letniskowa, status osiedla od 1956 roku, prawa miejskie od 1961 roku.
- **Ząbki** – historia wsi królewskiej (Wola Ząbkowska - od 1580 Ząbki) sięga XVI w.; rozwój osadnictwa w XVII i XVIII, pod koniec XIX w rozwój gospodarczy; w 1912 r. rozparcelowano część majątku hrabiego Ronikiera wg projektu konkursowego prof. Tadeusza Tołwińskiego i rozpoczęto tworzenie "miasta-ogrodu"- idea urbanistyczna została zrealizowana tylko częściowo; prawa miejskie od 1967 r.

Najstarsze udokumentowane obiekty z terenu powiatu powstawały w strukturach kościelnych. Jako jedne z pierwszych powstały parafie Klembów, Radzymin, Dąbrówka, Jadów i Kobyłka. W czasach wczesnego okresu nowożytnego wznoszone były siedziby szlacheckie, w większości jako drewniane domostwa. Unikatem w skali wschodniego Mazowsza jest murowany późnorenesansowy pałac w Chrzęsnem z 1635 roku. Za najcenniejsze zabytki architektury sakralnej, pochodzące z połowy XVIII wieku uznawane są: kościół św. Trójcy w Kobyłce fundacji bpa Załuskiego i kościół w Radzyminie fundacji księżnej Eleonory Czartoryskiej.

Ziemie powiatu wołomińskiego położone w bezpośrednim sąsiedztwie Warszawy, doświadczały zniszczeń związanych z licznymi działaniami wojennymi, których głównym celem najczęściej była stolica. Obecnie zachowanych i kultywowanych jest na terenie powiatu wiele miejsc związanych z ważnymi wydarzeniami historycznymi, jak np. **Kobyłka**, która była miejscem walk w czasie **Powstania Kościuszkowskiego w 1794 roku** z korpusem gen A. Suworowa. Po rozbiorach Polski, za czasów Księstwa Warszawskiego w 1809 roku miała miejsce bitwa z wojskami austriackimi o **Radzymin**. W roku 1812 przez teren powiatu przechodziła część wojsk francuskich w wielkiej wyprawie na Moskwę, czego ślady pozostały w formie nazw traktów komunikacyjnych i miejsc związanych z pobytem Napoleona. Czasy Królestwa Polskiego przyniosły znaczny rozwój gospodarczy wielu miejscowości (Radzymin, Jadów otrzymał wówczas prawa miejskie, Wołomin, Klembów). Z **Powstaniem Listopadowym 1830-31** łączy się wiele miejsc upamiętniających wybitne osobistości z naszego regionu biorące czynny udział z wielkim zrywie narodowym. Działania wojenne związane z bitwą o Olszynkę Grochowską bezpośrednio objęły teren Ząbek, Marek i Zielonki. **Dziedzic Klembowa gen. Franciszek Żymirski** był jednym z dowódców tego powstania, a dziedzic Drewnicy mjr Leon Drewnicki uczestnik kampanii napoleońskiej z 1812 i bitwy pod Lipskiem w 1813 w czasie walk w 1830-31

dowodził oddziałami powstańczymi. W czasie Powstania Styczniowego w 1864 roku region wołomiński był terenem wielu działań wojennych. Ślady tych wydarzeń upamiętniają liczne na terenie powiatu przydrożne kapliczki, krzyże i rozproszone mogiły powstańców.

W **połowie XIX wieku** nastąpił zdecydowany postęp w rolnictwie, wprowadzono nowe uprawy i maszyny, wzrosła hodowla zwierząt, a także równoległe z tym, miał miejsce wyraźny rozwój budownictwa wiejskiego. Był to czas rozkwitu majątków ziemskich w Jadowie, Ręczajach, Poświętnem, Woli Cygowskiej, Klembowie, Radzyminie i Wołominie. Na rozwój terenów równiny wołomińskiej w znacznym stopniu wpłynęła budowa w 1862 roku kolei warszawsko – petersburskiej, a zwłaszcza rozwinęły się miejscowości położone wzdłuż trasy. Na **koniec XIX wieku** przypada okres ożywionego rozwoju gospodarczego i **uprzemysłowienia** terenu powiatu wołomińskiego. Powstały liczne drogi, koleje, fabryki, cegielnie itp. Wyraźny rozwój przeżyły wówczas Ząbki dzięki inwestycjom **hrabiego Ronikera** oraz **Marki**, gdzie od 1882 roku powstawał **zespół fabryczny Anglików braci Briggs**. Składał się z budynków produkcyjnych, osiedla robotniczego, szpitala, szkoły, ochronki dla dzieci oraz zespołu pałacowo-parkowego. Pod koniec XIX wieku Marki były jednym z najpotężniejszych ośrodków przemysłowych w Królestwie. W Radzyminie, Strudze, Wołominie oraz w wielu innych miejscowościach powstawały masowo cegielnie, gorzelnie, browary i mniejsze zakłady przemysłowe. Znaczna część kapitału spoczywała w rękach obcokrajowców. W końcu XIX wieku wśród ludności powiatu liczącej około 45 tys mieszkańców 1/6 stanowili Żydzi i protestanci (koloniści niemieccy). XIX-wieczną sytuację społeczno-ekonomiczną naszego terenu prezentują dziś dość licznie zachowane **budowle przemysłowe, budynki mieszkalne, pozostałości założeń pałacowo-parkowych** **obiekty sakralne: kościoły, kaplice i cmentarze** oraz miejsca związane z **wydarzeniami i ważnymi osobistościami** tamtych czasów.

Wiele interesujących obiektów, w tym **willi** i niedocenianej dotąd pod względem walorów artystyczno-urbanistycznych **zabudowy mieszkalnej osad fabrycznych**, powstało na początku **XX wieku** i zachowało się do dzisiaj. Ważny zasób dóbr kultury stanowi **architektura wernakularna** - drewniane budownictwo wiejskie mieszkalne i zagrodowe. Wśród zasobów zabytkowych są również obiekty użyteczności publicznej: **szkoły, szpitale**, oraz wiele **budowli sakralnych** wraz z budynkami towarzyszącymi, jak **plebanie i dzwonnice** itp. Wśród zabytkowych obiektów kultu religijnego, na terenie powiatu przeważają świątynie XIX wieczne murowane, zlokalizowane w okolicznych wsiach. Do obiektów wyjątkowych liczących się w skali kraju należą wspomniany późnobarokowy **kościół Św. Trójcy w Kobyłce** oraz klasycystyczna **kolegiata w Radzyminie**. Obecnie na terenie powiatu znajduje się łącznie 42 parafie, w tym: 6 kościołów i 6 cmentarzy wpisanych jest do rejestru zabytków, zaś 7 obiekt (kościół, plebanie, kaplice, bramy) odnotowanych jest w ewidencji, a pozostałe to budowle nowoczesne. Z uwagi na przeważający wiejski charakter terenu powiatu, nie ma zbyt wielu starych obiektów użyteczności publicznej, ratuszy, będących domeną dużych miast. Są natomiast obiekty o dużych walorach historyczno-architektonicznych pełniących funkcje publiczne, jak np. klasycystyczny budynek dawnego starostwa z 1830r w Radzyminie, klasycystyczny Instytut Nauczycieli z 1843-44 obecnie LO. W Radzyminie, Schronisko dla Nauczycielek z 1902r autorstwa S.Szyllera, obecnie DPS w Zielonce.

Jedną z cech charakterystycznych krajobrazu kulturowego powiatu jest duża ilość **zespołów pałacowo - parkowych** i **zespołów dworsko - parkowych**

(folwarcznych) z zabudową mieszkalną, gospodarczą oraz ich integralną częścią – parkiem lub ogrodem.

Do **najbardziej wartościowych** należą założenia:

- zespół pałacowo-parkowy w Chrzęsnem pałac z 1635r, budynki gospodarcze z XIX/XX
- zespół pałacowy w Woli Rasztowskiej XVIII-XIX (pałac i park) obecny budynek jest rekonstrukcją pałacu z 1680r
- zespół pałacowo-parkowy w Ślęzanach XVIII-XIX, położony nad Bugiem, początki pałacu z XVI, obecna bryła eklektyczna, odrestaurowany wraz z parkiem dla potrzeb banku
- zespół pałacowy Briggisa ul. Piłsudskiego 96 (pałac i park - założenie miejskie przyfabryczne) w 2 połowie XIX wzniesiono zespół fabryczny wg proj. E. Lilpopa dla angielskich fabrykantów braci Briggs. Tworzą go: fabryka włókiennicza, domy robotnicze, szkoła, szpital, ochronka dla dzieci, budynek dla inżynierów oraz pałac w otoczeniu parkowym wzniesiony w 1883-1890 wg proj. A. Beilla (obecnie trwają prace projektowe adaptacji zespołu do nowych funkcji)
- zespół dworski w Jadowie z 2 połowy XIX - dwór, oficyna, obora, spichlerz, park - dawna posiadłość rodziny Kotarbińskich, po wojnie majątek przejął Skarb Państwa
- Krubki Górki z przełomu XVIII/XIX wieku wpisany do rejestru zabytków z dobrze zachowaną aleją grabową na głównej osi kompozycji oraz czytelnym układem kompozycyjnym parku ob. własność prywatna

Zaadoptowane dwory i pałace pełnią funkcje publiczne np. szkoła w pałacu w Woli Rasztowskiej, pałac w Chrzęsnem w przyszłości będzie Powiatowym Centrum Kultury, pałac w Ślęzanach dom konferencyjny banku, Pałac Briggisa zaadoptowano na szkołę, a także służą jako prywatne rezydencje. Zachowane parki z reguły to XIX wieczne założenia krajobrazowe obecnie zachowane przeważnie w szczątkowej formie i mało czytelnym układem. Zbudowania folwarczne towarzyszące rezydencjom zachowały się w niewielkiej ilości.

Dobry klimat, lasy, bliskość Warszawy i dogodne z nią połączenie, sprzyjały budowie **willi podmiejskich i domów letniskowych** na Równinie Wołomińskiej. Atrakcyjne warunki przyciągały wielu znanych i wybitnych ludzi z kręgu artystów i naukowców warszawskich. Wspomnieć tu należy o grupie sławnych impresjonistów bywalców Chrzęsnego i Mokrej Wsi z Władysławem Podkowińskim na czele. Znany wówczas „dom nad łąkami” Wacława Nałkowskiego, rozstawiony w twórczości jego córki Zofii, gościł osobistości warszawskiej elity naukowej. Warunki geograficzno-klimatyczne wpłynęły na opracowanie w 1912 roku projektu nowatorskiej inwestycji urbanistycznej „Ząbki - Miasto Ogród”. Ta interesująca perspektywa przyciągnęła wielu nowych mieszkańców, w tym znanych artystów, pisarzy i wybitne osobistości ze stolicy. W przeważającej części drewniana zabudowa letniskowo - wypoczynkowa miejscowości podwarszawskich w Wołominie, Zielonce, Kobyłce, a także peryferyjnych terów powiatu – głównie Urli, prezentuje ciekawe formy snycerskie. Pomimo ciągłego zagospodarowania wiele budynków znajduje się w złym lub bardzo złym stanie technicznym i wymaga niezwłocznie podjęcia prac konserwatorskich. Obecnie większość zabytkowych murowanych willi i dawnych domów letniskowych pozostaje w dyspozycji osób prywatnych, głównie jako domy mieszkalne. Obiekty te dominują

w ewidencji zabytków Zielonki, Ząbek, Kobyłki, Klembowa i stanowią znaczną część ewidencji Wołomina, Urli. Historyczne mapy z początków XX w. wskazują, że funkcje rekreacyjne na regularnie wytyczonych działkach z zabudową letniskową, znajdowały się na terenach wokół Radzimina, głównie tzw. Letniska Radzymińskie i Letniska przy Rejentówce. Z uwagi na Zalew Zegrzyński, dorzecze Bugo-Narwi oraz duże kompleksy leśne, tereny te służyły do wypoczynku i rekreacji. Tradycja ta w szczególności sposób była modna na pocz. XX wieku, wówczas taki sposób spędzania wolnego czasu był traktowany w kategoriach luksusu, co pociągało za sobą wysoki standard zagospodarowania działek.

Znaczny zasób dziedzictwa kulturowego stanowi **zabudowa mieszkalna**, jednorodzinna i wielorodzinna z początków XX wieku i okresu międzywojennego. Wiele budynków powstało wówczas na osiedlach przyfabrycznych, dla pracowników prężnie rozwijającego się przemysłu i handlu.

Niezwykle ważne miejsce w historii powiatu zajmują wydarzenia związane z wojną –polsko-bolszewicką w 1920 roku. Tereny naszego powiatu były miejscem Bitwy Warszawskiej, zwanej Cudem nad Wisłą. Główne walki toczyły się na terenie Radzimina i w Ossowie. Obecnie w tych miejscowościach corocznie 15 sierpnia odbywają się główne uroczystości upamiętniające to niezwykle ważne wydarzenie historyczne. Bitwę Warszawską w 1920 roku tzw. Cud nad Wisłą wybitni europejscy historycy określają „**Osiemnastą decydującą bitwą w dziejach świata**”. Zadaniem badaczy - historyków przełomowe znaczenie bitwy dobrze określa europejska opinia publiczna, która podaje że „w roku 1920 Europę zbawiła Polska”, zaś w uznaniu talentów dowódczych Józefa Piłsudskiego stawia się w kręgu zwycięzców 27 największych bitew w dziejach świata. Dlatego też z uwagi na międzynarodową rangę wydarzeń, miejsca i obchody związane z wojną bolszewicką w 1920 roku są niezwykle doniosłym elementem w całości dziedzictwa kulturowego powiatu wołomińskiego. Ślady tych wydarzeń widoczne są w postaci wielu cmentarzy, kaplic, krzyży przydrożnych i tablic pamiątkowych rozrzuconych na terenie powiatu wołomińskiego. Teren Bitwy Warszawskiej 1920 roku został objęty szczególną formą ochrony konserwatorskiej poprzez utworzenie pierwszego na Mazowszu i na terenie powiatu wołomińskiego parku kulturowego „Ossów-Wrota Bitwy Warszawskiej 1920r”.

Materialną spuściznę kulturową Ziemi Wołomińskiej uzupełniają miejscowe zwyczaje i obyczaje ludowe. Geneza ich sięga czasów, kiedy na tym terenie istniał podział wsi na królewskie, szlachecko - folwarczne, drobnoszlacheckie i chłopskie. W istotny sposób ukształtowały się wówczas różne wzorce kulturowe, które modyfikowane przez kolejne przemiany dotrwały do dzisiejszych czasów. W 2 połowie XIX wieku na tle podziałów klasowych ukształtował się na Mazowszu strój ludowy, na naszym lokalnym terenie jest to strój radzymiński. Ubiór był charakterystyczny dla każdej z grup społecznych: dla mieszczan, szlachty, chłopów, a także uzależniony był od stanu: inny dla mężatek, inny dla panien. Rok życia lokalnej ludności znaczący kształtowane przez dziesiątki lat zwyczaje i obrzędy, których cykl rozpoczynał się wraz z adwentem i obejmował kolejne okresy wyznaczane układem liturgicznym obrzędów kościelnych obejmujących: adwent, Boże Narodzenie, Trzech Króli, zapusty, post, Wielki Tydzień, Wielkanoc, zakończonych obchodami Wielkanocy. Obecnie tradycje ludowe, dawne stroje i sprzęty, będące świadectwem kultury ludowej chronią i kultywują stowarzyszenia i instytucje o charakterze etnograficznym.

5.2.3 Zabytki nieruchome na terenie powiatu wołomińskiego

Zabytkami nieruchomymi podlegającymi ochronie są obiekty wpisane do rejestru zabytków, jak również ujęte w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków. Wpisanie obiektu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do rejestru, ustanawia nad nim szczególną ochronę na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie prace budowlane, remontowe lub konserwatorskie **wymagają uzgodnienia i pozwolenia** od wojewódzkiego konserwatora zabytków i nie mogą ujemnie wpłynąć na wartości zabytkowe obiektu. Obiekty ujęte w planach zagospodarowania przestrzennego oraz występujące w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków podlegają ochronie na zasadach zapisanych w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, gdzie określone zostają przedmioty ochrony np. gabaryty, układ zabudowy, wystrój elewacji, ukształtowanie terenu. Prace remontowo-budowlane przy tych obiektach powinny **uzyskać opinię** Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Takie stanowisko wyrażone przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków nie jest dokumentem wiążącym, ale ma moc opiniodawczą. **Plany zagospodarowania przestrzennego muszą być uzgodnione** z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, natomiast obiekty zabytkowe nie wpisane do rejestru zabytków, ani ujęte w planach zagospodarowania przestrzennego powinny być ujęte w gminnej ewidencji zabytków. Zabytki „nieoczywiste”- tzw. utajone, obecnie o cechach zabytku wymagają indywidualnego rozpoznania.

Tabela I. Zabytki nieruchome na terenie powiatu wołomińskiego

WSZYSTKIE GMINY POWIATU TYP OBIEKTU	W REJESTRZE ZABYTEKÓW		LICZBA w EWIDENCJI		RAZEM
	Drew	Mur	Drew	Mur	
1. ZABUDOWA MIESZKALNA					
a. kamienice /domy wielorodzinne		1	4	113	118
b. wille	1	5	9	36	51
c. domy jednorodzinne		2	84	62	148
d. inne - oficyny			2	2	4
2. OBIEKTY SAKRALNE					
a. kościoły nowożytne XVI- XVIII w		2			2
b. kościoły XIX w-1945 r.		5	1	5	11
c. kaplice, dzwonnice, bramy, ogrodzenia i inne		6	2	7	15
3. OBIEKTY UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ				3	3
a. ratusze, starostwa, internaty		1		3	4
b. szkoły, biurowce		2	1	1	4
c. karczmy, zajazdy, kina				1	1
d. szpitale				11	11
4. OBIEKTY PRZEMYSŁOWE i GOSPODARCZE					
a. budynki przemysłowe		1		7	8

Program opieki nad zabytkami Powiatu Wołomińskiego

b. dworce kolejowe z zespołami budynków			2	2
c. spichrze, magazyny, stodoły		1		1
d. młyny i wiatraki	1		2	3
e. gorzelnie i browary			1	1
f. kuźnie				
g. wieże ciśnień				
h. inne-				
5. BUDYNKI REZYDENCJONALNE/OBRONNE		1		1
a.pałace		5		5
b. dwory		2	2	4
c. oficyny		1		1
6. ZESPOŁY FOLWARCZNE				
a. budynki mieszkalne - czworaki, ośmioraki			2	3
b. stodoły				
c. spichrze, magazyny		1		1
d. obory		1	1	2
e. stajnie, chlewnie, owczarnie				
f. kuźnie				
g. inne				
7. BUDOWNICTWO WIEJSKIE (w zagrodach)				
a. mieszkalne			3	3
b. stodoły			1	1
c. obory, chlewnie, stajnie, inwentarskie				
d. inne				
8. KAPLICZKI PRZYDROŻNE			14	14
9. ZAŁOŻENIA PARKOWE	12		3	15
10. CMENTARZE				
a. rzymsko-katolickie	5		5	10
b. ewangelickie			1	1
c. prawosławne				
d. żydowskie			1	1
e. inne - wojenne	2			2
11. MIEJSCA PAMIĘCI	3			3
12.ZAŁOŻENIA URBAN, RURALIST, SKANSENY			4	4
RAZEM	61		399	460

* Na podstawie zweryfikowanych danych o stanie zabytków w powiecie wołomińskim ze zbiorów Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie, Delegaturze WUOZ w Ostrołęce z 2009 roku oraz gmin powiatu i wyjazdów terenowych. Aktualnie tylko gmina Wołomin posiada zatwierdzoną przez MWKZ „Gminną ewidencję zabytków” – stan na sierpień 2010r.

Wg funkcji - na podstawie zestawienia ilości zachowanych obiektów zabytkowych jako najbardziej liczne należy w kolejności wymienić:

1. Budynki mieszkalne jednorodzinne (w tym letniskowe) – 148 szt
2. Budynki mieszkalne wielorodzinne – 118 szt

3. Wille – 51 szt
4. Budynki sakralne; kościoły, kaplice, dzwonnice, plebanie - 27szt
5. Budynki wchodzące w skład zespołów pałacowo /dworsko-folwarcznych - 18szt
6. Budynki pofabryczne i przemysłowe - 14szt

Wg materiału - na podstawie zestawienia ilości zachowanych obiektów zabytkowych jako najbardziej liczne należy w kolejności wymienić:

1. Murowane- 278 szt
2. Drewniane – 112 szt
3. Mieszane (drewniano-murowane)

Wg czasu powstania - na podstawie zestawienia ilości zachowanych obiektów zabytkowych, jako najbardziej liczne należy w kolejności wymienić:

1. Z okresu międzywojennego 1918-1939
2. Przełom XIX/ XX w (1890-1920)
3. XIX wiek
4. XVIII wiek (sporadycznie)
5. XVII wiek (sporadycznie)

Weryfikacja zasobów zabytkowych jest aktualnie przeprowadzana w poszczególnych gminach na potrzeby sporządzenia gminnych ewidencji i programów opieki, a także przez Starostwo Powiatu Wołomińskiego w celu rozpoznania stanu i ochrony zabytków z terenu powiatu. Do weryfikacji posłużyły informacje otrzymane z poszczególnych gmin, dokumenty przechowywane w zasobach wojewódzkiego urzędu ochrony zabytków i KOBiDZ, materiały pomocnicze (fiszki, dokumentacja zdjęciowa, białe karty) oraz wyjazdy terenowe. Wykonana w efekcie tego dokumentacja - teczki założone dla poszczególnych gmin oraz bibliografia dotycząca regionu stanowią materiał bazowy do opracowania Programu opieki nad zabytkami. Aktualnie trwają prace w poszczególnych gminach nad opracowaniem bądź aktualizacją gminnych ewidencji zabytków. Powinny one zostać złożone do weryfikacji i do uzgodnienia z Wojewódzkim Urzędem Konserwatorskim w Warszawie dla gmin Jadów, Strachówka, Poświętne, Radzymin, Marki, Wołomin, Kobyłka, Zielonka, Ząbki oraz w Delegaturze WUOZ w Ostrołęce dla gmin Tłuszcz, Klembów, Dąbrówka. Ostatecznie przyjęta lista obiektów w wojewódzkiej i w gminnych ewidencjach zabytków może podlegać modyfikacjom związanym m.in. z procesem niszczenia i wymiany budynków oraz poszerzania ewidencji przez jej aktualizację (bardziej szczegółowe rozpoznawanie zasobów dziedzictwa). Dlatego istotnym elementem będzie wprowadzanie do wykonanej dokumentacji kart adresowych gminnych ewidencji odpowiednich uwag i zgłaszanie ich do wojewódzkiego konserwatora zabytków.

5.2.4 Zabytki ruchome na terenie powiatu wołomińskiego

Na terenie powiatu wiele cennych ruchomych dóbr kultury znajduje się w przede wszystkim w obiektach sakralnych, izbach pamięci i nielicznych na tym obszarze muzeach. W rejestrze zabytków ruchomych województwa mazowieckiego na dzień 14.12.2009r. z terenu powiatu wołomińskiego wpisanych jest łącznie **441 obiektów**.

Wśród najwartościowszych są elementy wyposażenia wnętrz i wystroju kościołów:

▪ **Wyposażenie kościoła parafialnego p.w. Św. Trójcy w Kobyłce**

Kościół w Kobyłce jest jednym z najcenniejszych zabytków narodowych budownictwa sakralnego w stylu późnego baroku w Polsce i jest zaliczony do zabytków klasy międzynarodowej. Obok architektury do najcenniejszych elementów należy zaliczyć wyposażenie kościoła oraz zbiory zgromadzone w otwartym w 2009 roku muzeum kościelnym, w tym:

- Prezbiterium: wielki ołtarz, ambona, oryginalna chrzcielnica, unikalne łóże, nawy: stiukowe kolumny i pilastry, złożony ornament rokokowy, lawaterz w zakrystii, kufer z XVII w
 - wielki żyrandol z brązu w środku kościoła artystycznej roboty o 60 promieniach w stylu Ludwika XIV
 - latarnia pod chórem z XVIII w, oryginalnej roboty weneckiej
 - monstrancja
 - kielich
 - baldachim
 - ornaty
 - feretrony
 - organy
 - kaplica "Ogrójca" – pełnoplastyczne rzeźby ukrzyżowanego Chrystusa i Łotrów, M. Bożej, Św. Jana
 - dzwony
 - XVIII-wieczne 2 konfesjonały i ławki
-
- **Wyposażenie kolegiaty p.w. Św. Jana Chrzciciela w Radzyminie (Parafia Przemienienia Pańskiego) 1773-1780 proj. J.Ch. Kamsetzer**
 - Lawaterz miedziany w kształcie delfina secesyjny ok.1900r. (naczynie na wodę)
 - Obraz Św. Rodzina ze św. Janem Chrzcicielem - 4 ćw. XVIII w
 - Obraz Św. Eleonora pod krzyżem - 4 ćw. XVIII w
 - Obraz Św. Roch pod krzyżem - 4 ćw. XVIII w
 - Portret prymasa M. Poniatońskiego koniec XVIII w
 - Portret Kazimierza ks. mazowieckiego, bpa płockiego pocz. XIX w
 - Rzeźba barokowa – św. Jana Nepomucena- 2 poł XVIII w
 - Rzeźba barokowa – św. Kingi, 2 poł XVIII w
 - Monstrancja późnogotycka XVI w - z figurkami Matki Bożej w mandorli, śś. Stanisława i Idziego biskupów, śś. Piotra i Pawła , w zwieńczeniu grupa ukrzyżowania
 - Kielich liturgiczny 4 ćw. XVIII w
 - Relikwiarz w kształcie krzyża klasycystyczny 1800r. z trzonem w formie kolumny, dzieło złotnika warszawskiego „MH”
 - Kociołek miedziany na wodę święconą XVIII w

- Ornaty: atlasowy z haftem z XVIII w, z haftem łańcuszkowym i motywami męki pańskiej 2 poł. XVIII, z tkaniny z XVIII w, z bokami z tkaniny z XVIII w, z kolumną z tkaniny z XVIII w
- Kapa z tkaniny francuskiej 1 poł. XVIII w
- Akt erekcyjny parafii z 1473 roku z pieczęcią kapituły płockiej
- Odpisy dokumentów w XV-XVIII
- Księgi metrykalne od 1723 roku
- Dzwony fundacji E.Czartoryskiej odlane w 1781 roku (2 szt)

- **Wyposażenie kościoła parafialnego p.w. Znalezienia Krzyża Świętego w Jadowie** wzniesiony 1882-1886 proj. J.Dziekoński (wpisane w Katalogu Sztuki Polskiej oraz do rej. zab. ruchomych nr 968/2009 z dn.27.08.2009),
- Prospekt organowy, szafa na miechy
- Dwie barokowe figury siedzących puttów na cokołach balustrady chóru (ze Śląska)
- Szaty liturgiczne- ornat z użyciem głowy pasa kontuszowego z II poł XVIII w, tkaniny z I poł. XIX w
- Księgi metrykalne z zapisami od 1632 roku
- W neogotyckiej **kaplicy cmentarza parafialnego**, wzniesionej w końcu XIX w, znajduje się obraz Chrystusa w grobie autorstwa Miłosza Kotarbińskiego

- **Wyposażenie kościoła parafialnego p.w. Św. Stanisława Biskupa w Postoliskach** proj. H.Kudery z 1913-1919 (wpisane w Katalogu Sztuki Polskiej i dwie decyzje wpisu do rejestru – łącznie 30 pozycji) m.in.
- Barokowy ołtarz boczny z poł. XVIII w z obrazem Serca Jezusa
- Ołtarz z XVIII w z obrazem Serca Pana Jezusa
- Ołtarz z XVIII w z obrazem śś. Józefa i Rocha
- Drzwi drewniane z okuciami w wejściu na lożę z XVI w
- Barokowa chrzcielnica z poł XVIII w z rzeźbioną grupą i obrazem Chrztu Jezusa
- Barkowy konfesjonał z XVIII wieku z późniejszymi obrazami Matki Bożej z Dzieciątkiem i Św. Antoniego malowanymi na blasze
- Rokokowa monstrancja z 1787 roku
- Kielich gładki z XVIII w
- Księgi metrykalne z wpisami od 1651 roku

- **Wyposażenie kościoła parafialnego p.w. Św. Klemensa Papieża Męczennika w Klembowie 1829r.** (wpisane w Katalogu Sztuki Polskiej oraz dwie decyzje wpisu do rejestru – łącznie 13 pozycji) m.in.
- Neobarokowy ołtarz główny poł. XIX w z drewnianymi figurami świętych Piotra i Kazimierza Królewicza
- Obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem z pocz. XVII w srebrnej sukience z XIX w
- W górnej części ołtarza figury śś. Franciszka i Dominika

- Obraz Matki Bożej tondo
- Dwa ołtarze drewniane w transepcie z k. XIX w - obraz św. Franciszka – autor M.Brunn 1912r. i Św. Rodzina
- Dwa ołtarze neobarokowe z końca XIX w

- **Wyposażenie kościoła parafialnego p.w. Św. Trójcy w Ząbkach 1936-1939** fundacja hr. Ronikiera, ks.Radziwiłłowej
- Krucyfiks 1 poł. XIX w

- **Wyposażenie kościoła parafialnego p.w. Św. Izydora w Markach** proj. J.Hinza 1895-1899r.
- ołtarz główny neogotycki sprzed 1905r.
- Ołtarz MB Częstochowskiej z 1921r.
- Ołtarz Matki Boskiej Nieustającej Pomocy
- Ołtarz św. Franciszka z okresu międzywojennego
- Obraz olejny z 1741r. w rokokowych, połączonych ramach, Matkę Boską z dzieciątkiem Jezus i św. Sebastiana męczennika, autorstwa Józefa Adama Meyera.

- **Wyposażenie kościoła p.w. Św. Andrzeja Boboli i Św. Michała Archanioła w Markach Strudze** proj. F.Michalskiego 1925-27r.
- Obraz św. Michała Archanioła – kopia z XVIII wieku wg Guido Reniego

- **Wyposażenie kościoła parafialnego p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Dąbrówce** - zniesiony 1881-84 proj. Z. Twardowskiego (parafia erygowana w 1442r.;poprzedni kościół drewniany z 1737r.) pamiątkowe tablice fundatorów, neogotycki (ob. istnieje dokumentacja ewidencyjna wystroju i wyposażenia wnętrza)
- ornaty liturgiczne z XVII-XVIII w
- rzeźba św. Rocha – barokowa XVIII w
- obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem malowany na desce z XVII w, przemalowany 1954r.
- rokokowa monstrancja z 1786 roku
- kielichy liturgiczne: późnorenesansowy z XVII (przed 1626r.) fundacji Mikołaja Laskowskiego (z herbem i inicjałami), gładki kielich z 2 połowy XVIII w
- relikwiarz Drzewa Krzyża Świętego kartuszowy, rokokowy 2 poł. XVIII w
- krzyż ołtarzowy z pocz. XIX w
- akt urodzenia Cypriana Kamila Norwida

- Wyposażenie kaplicy pogrzebowej wzniesionej w 1881-84 przy kościele w Dąbrówce**
- obraz matki Bożej z Dzieciątkiem 2 poł. XVII w ramie barokowej
- obraz Matka Boża Niepokalanie Poczęta 1753r.

- obraz Chrystus Chrystusa kopia wg C. Mattary ok. poł. XIX w
- obraz św. Jana Nepomucena 1 poł. XUIX w
- rzeźby: św. Rocha i Florianą, trzech aniołków XVIII w
- krucyfiks barokowy z XVIII w

Wyposażenie kościoła p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej w Wołominie

1908-1914 , odbudowany w 1950-1974

- Mahoniowy ołtarz z 1920 roku
- Obraz Matki Boskiej z poł. XIX w (dar Muzeum Narodowego w Warszawie)

Ewidencją zabytków ruchomych WUOZ Delegatura w Ostrołęce jest objęte wyposażenie dworów i pałaców: w Ślężanach, w Chrzęsnem (dwa kominki z XVIII w) i Chajętach Jaktorach oraz część nagrobków na cmentarzach w Dąbrówce i Postoliskach. Szczegółowe dokumentacje konserwatorskie (w tym karty ewidencyjne i decyzje wpisów do rejestru) dotyczące ruchomych dóbr kultury mogą być udostępniane wyłącznie za zgodą właściciela, dlatego w niniejszym opracowaniu podano tylko ogólne informacje i statystyki .

5.2.5 Zabytki archeologiczne

Pierwsze osadnictwo na naszym terenie miało miejsce w widłach Wisły i Narwi w IV w p.n.e. Osiadała tu ludność pucharów lejkowatych (nazwa pochodzi od kształtu naczyń), która odegrała ważną rolę w upowszechnianiu zdobyczy neolitycznych. Stanowiska tej kultury znajdują się w Arciechowie, Borkach, Dobczynie, Grabiach Starych, Klembowie, Kołakowie, Nadmie, Emilianowie, Radzyminie, gdzie znaleziono naczynia ceramiczne, broń i puchary lejkowe. Z czasem do tej kultury dołączały lub wypierały ją nowe m.in. kultura amfor kulistych, kultura ceramiki sznurkowej (typowy ornament z odcisku sznura), których wiele stanowisk znajduje się w międzyrzeczu Wisły i Bugu, w tym w Grabie Nowe, Klembów, Michałów, Pasek Stary, Ostrówek, Rżyska, Tuł, Wołomin, Wólka Kozłowska, Ząbki. W naszym rejonie na przestrzeni wieków wystąpiła mozaika różnorodnych ludów i kultur, przechodząc od epoki narzędzi krzemiennych, poprzez kościane do epoki brązu. Epoka brązu przyniosła duży postęp w budownictwie i innych dziedzinach wytwórczości, jednak przez długi czas teren środkowo-wschodniego Mazowsza pozostawał na uboczu tych oddziaływań kulturowych. Dopiero kultura łużycka (zwana też prasłowiańska), która pojawiła się między XI a X w p.n.e, przyniosła wyraźniejszy postęp i jej twórców uważa się za przodków Słowian. Od około 700 lat p.n.e rozpoczęła się na terenach Polski epoka żelaza. Cztery wieki poprzedzające naszą erę były okresem wielkich przeobrażeń gospodarczych i politycznych, zaistniałych za sprawą plemion celtyckich, germańskich i rzymskich. Mazowsze zaczęło ulegać tym wpływom w II wieku p.n.e. Na terenie powiatu wołomińskiego znajdują się znaleziska z początków naszej ery, które wskazują na oddziaływanie Imperium Rzymskiego na życie ówczesnych ludów naszego terenu. Zlokalizowano je m.in. w Arciechowie, Borkach, Dąbrowie, Dybowie, Starym Grabi, Klembowie, Kobyłce, Kuligowie, Maciołkach, Markach, Ostrówku, Załubicach, Zielonce (rys. str.23, Ziemia Norwida, J.Wnuk). Do najciekawszych należą cmentarzyska z II-III w n.e.

Archeologiczne relikty osadnicze - to zachowane w ziemi pozostałości dawnych obozowisk, osad, cmentarzysk. Tereny powiatu wołomińskiego objęte zostały

badaniami archeologicznymi : częściowo w okresie międzywojennym , następnie kompleksowo w latach 90-tych XX w. Krajowa Ewidencja Zabytków Archeologicznych gromadzona przez KOBiDZ powstała w formie Archeologicznych Zdjęć Polski (AZP). Dokumentacja ta powstała w wyniku systemowych badań, którymi objęto teren całej Polski. Siatka AZP, dzieli obszar Polski na ok. 8.000 tzw. "obszarów AZP" o wymiarach 5 x 7 km, stanowiących pojedyncze jednostki badawcze, w ilości od 1 do 95 (*poziomo zach* -*wsch*) oraz od 1 do 125(*pionowo z ptn na pld*). Teren Powiatu Wołomińskiego zawarty jest w polach **50-56** (*poziomo*), **67-73** (*pionowo*).

Wśród gmin powiatu wołomińskiego, pod względem ilości zarejestrowanych stanowisk dominuje gmina Radzymin (323 stanowiska) zajmując drugie miejsce w województwie mazowieckim. Znaleźiska reprezentują osadnictwo osad starszej epoki kamienia tj. ok. 9000 lat p.n.e. po okres średniowieczny i nowożytny XV-XVII wiek. Najwyższą wartość posiada zespół 21 kurhanów ziemnych we wsi Arciechów. Jest to jedyny na terenie gminy i powiatu obiekt o własnej formie krajobrazowej, wpisany do rejestru zabytków pod nr A-1617, jako zespół kopców ziemnych wraz ze strefą ochronną. Stanowisko jest starożytnym cmentarzyskiem z I-IV w naszej ery. Ze względu na atrakcyjność i walory poznawcze wskazane jest dokładne przebadanie, zabezpieczenie, wyeksponowanie i udostępnienie obiektu zwiedzającym.

Na terenie powiatu wołomińskiego nie znaleziono śladów grodów wczesnośredniowiecznych, choć niektóre znaleźiska nie wykluczają ich istnienia. Znaczna część stanowisk i wykopalisk archeologicznych znajduje się w miejscach, gdzie biegiły drogi i szlaki handlowe. Szczególnie uczęszczanym, wiodącym przez ziemie naszego regionu był szlak ze Starego Bródna na Ruś Kijowską. Wczesny okres średniowiecza kończy pradzieje, dalej zaczyna się historia, której badanie przybliży poznawanie przeszłości. Stan badań nad pradziejami Ziemi Wołomińskiej jest jeszcze niepełny. Obecnie służby konserwatorskie dysponują dość bogatą mapą obiektów i stanowisk archeologicznych, które są chronione przed zniszczeniem zgodnie z wymogami prawa. W rejestrze Mazowieckiego Konserwatora Zabytków są wpisane 2 zabytki archeologiczne z naszego powiatu: wspomniane wcześniej kopce w Arciechowie gm. Radzymin nr rej. A-1617 oraz pozostałości XVI wiecznego założenia obronno-rezydencjonalnego w Zawiszynie gm. Jadów nr rej. A-465. Ostatnie badania archeologiczne przeprowadzone w Chrzęsnem od czerwca do września 2009, wykazały, że pod budynkiem pałacu zachowały się średniowieczne fundamenty dworu rezydencjalno-obronnego, na zrębie których wzniesiono XVII wieczny pałac. Zachowane relikty datowane są na XV/XVI i wskazują na istnienie w tym miejscu dworu murowanego, choć materiały źródłowe podają, iż była to budowla drewniana.

Wszystkie stanowiska archeologiczne są objęte ochroną konserwatorską poprzez umieszczenie ich w strefach ochrony konserwatorskiej. W zasięgu stref i stanowisk archeologicznych obowiązuje uzgadnianie z właściwym Konserwatorem Zabytków wszelkich działań inwestycyjnych, zwłaszcza związanych z robotami ziemnymi. Przy planowaniu inwestycji należy też liczyć się z koniecznością przeprowadzenia w tych miejscach archeologicznych badań wykopaliskowych lub interwencyjnych wyprzedzających realizację inwestycji. Poszczególne strefy ochrony konserwatorskiej wskazuje się graficznie na rysunkach Studium - Uwarunkowania w zagospodarowaniu przestrzennym w punkcie Ochrona dóbr kultury . Kierunki zmian w zagospodarowaniu przestrzennym powinny być zgodnie ze strategicznymi opracowaniami wykonanymi na zlecenie Urzędów Gmin. Wprawdzie opracowania o charakterze studium nie określają

granic występowania poszczególnych stanowisk archeologicznych w każdej z gmin, ale wskazują granice stref ochrony konserwatorskiej, w obrębie których one występują.

5.2.6 Parki kulturowe

Park kulturowy jest formą obszarowej ochrony zabytków.

Obecnie na terenie powiatu istnieje pierwszy i jedyny w województwie mazowieckim park kulturowy. Powołany on został w kwietniu 2009 roku pod nazwą: **Ossów-Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 Roku**. W sprawie budowy ponadlokalnego samorządowego programu związanego z historią Ossowa z 1920 roku, w marcu 2008 roku związek trzech gmin Wołomina, Zielonki, Kobyłki i powiatu podpisał porozumienie dotyczące objęcia szczególną formą ochrony terenu bitwy, położonego na pograniczu tych jednostek administracyjnych. Strony wyraziły wolę porozumienia i współdziałania na rzecz przyjętego programu, ustaliły zasady współfinansowania i realizacji projektu. Odwołuje się on do niezwykle istotnego dla regionu przedsięwzięcia polegającego na organizowaniu systemu ochrony i upamiętniania wielu ważnych miejsc Bitwy Warszawskiej 1920r. W ramach zintegrowanego systemu ochrony, ma powstać w Ossowie centrum informacji historyczno-turystycznej dla całego pola Bitwy Warszawskiej obejmującego częściowo obszary kilku województw. Liderem porozumienia ustalono gminę Wołomin.

Obecnie przeprowadzone zostało studium wartości kulturowych obszaru, sporządzone przez Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie. Opracowanie to ma wskazać na podstawie analiz historyczno-konserwatorskich obszary i obiekty Pola Bitwy Warszawskiej 1920 roku na terenie Ossowa. Uznano, że miejsca te, będące świadectwem historii, powinny zostać zachowane i wyeksponowane w krajobrazie wsi i okolicy. Ochrona tych przestrzeni i elementów najlepiej wpisuje się w formułę parku kulturowego, który połączy interes społeczny rozwoju podwarszawskiej wsi z promocją miejsca oferującego obok przesłanek historii, liczne atrakcje turystyczne, dzięki zachowanym walorom przyrodniczo-krajobrazowym. W tym celu zostały sformułowane wytyczne konserwatorskie do weryfikacji studium i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Wołomin, na której terenie znajduje się Ossów. Przeprowadzono już badania archeologiczne, terenowe, a także wykonano kwerendy bibliograficzne, ikonograficzne i archiwalne. We wrześniu 2009r. w Pawilonie Panoramy Bitwy Warszawskiej 1920 roku zaprezentowana została wystawa „Zabytkom na odsiecz. Ossów - od legendy do wiedzy” podsumowująca badania archeologiczne przeprowadzone w latach 2008-2009. Wystawę włączono w obchody Europejskich Dni Dziedzictwa 2009 pt. „Zabytkom na odsiecz! Szlakiem Grodów, zamków i twierdz”. Wydarzenie to odbywało się pod honorowym patronatem m.in. MKiDN i Marszałka Województwa Mazowieckiego.

Aktualnie trwają prace nad sporządzeniem projektu muzeum Bitwy Warszawskiej w Ossowie. W podobnym charakterze ma powstać Centrum Historyczno-Kulturalne Radzymin. W skład obiektu wejdą sanktuarium Bitwy Warszawskiej w oryginalnej formie architektonicznej przypominającej orła białego, z Ołtarzem Narodowym i wielką panoramą. Sanktuarium – muzeum powstanie obok Cmentarza Żołnierzy Polskich 1920 roku. Obiekt liczący około 1000 m² powierzchni będzie zawierał sale ekspozycyjne, pomieszczenia konferencyjne oraz zaplecze gastronomiczne. Do funkcji religijnych i obchodów rocznicowych ma służyć Ołtarz Narodowy. Budowa muzeum ma ruszyć w 2010 roku.

5.2.7 Dziedzictwo niematerialne

Ludność tej części Mazowsza wchodzącej w skład obecnego Powiatu Wołomińskiego ukształtowała przez wieki swoją kulturę, która nieco odbiega od innych regionów. Wytworzone wzorce kulturowe powstały w oparciu o podział klasowy, głównie kastę drobnoszlachecką i chłopską. Zainteresowanie kulturą ludową nasiliło się wraz z okresem romantyzmu. W tym okresie powstało wielotomowe dzieło Oskara Kolberga "Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusta, zabawy, pieśni, muzyka i tańce". Pięć tomów dzieła autor poświęcił Mazowszu, zaś naszą ziemię określił Mazowszem Leśnym. Do niematerialnego dziedzictwa obecnie zalicza się wiedzę o warunkach życia ludności regionu, zajęcia, zwyczaje, obyczaje, stroje itp. Strój ludowy ukształtował się na Mazowszu, jak i winnych regionach Polski w 2 połowie XIX wieku. Łączyło się to ze zmianami społecznymi, a mianowicie ze zniesieniem pańszczyzny. W naszym regionie powstał typ zwany strojem radzymińskim, który przetrwał do początków XX wieku. W 1998 roku Towarzystwo Przyjaciół Radzimina podjęło pracę nad jego odtworzeniem i dziś prezentowany jest w poczcie sztandarowym.

Rok życia ludności znaczący kształtowały przez dziesiątki lat zwyczaje i obrzędy. Rozpocynał się on wraz z adwentem, gdzie przez obchody Świąt Bożego Narodzenia, święto Trzech Króli, karnawał, zapusty, post, Wielki Tydzień i Wielkanoc zamykał się ludowy rok obrzędów. Mniej hucznie, ale jednak z zachowaniem zwyczajów obchodzono Zielone Świątki i Noc Świętojańską. Oprócz tradycyjnych obrzędów wyznaczanych przez chrześcijański rok polski lud naszego regionu stworzył wiele obrzędów domowych. Należą do nich przede wszystkim urodziny, wesela, pogrzeby. Szczególną oprawę mają wesela, których obrzędowe pieśni i przyśpiewki kultywowane dziś nielicznie można usłyszeć podczas Święta Pieśni Ludowej organizowanej corocznie w Tłuszczu. Tradycje ludowe i sprzęty, stanowiące świadectwo kultury tej części Mazowsza kultywuje na terenie naszego powiatu kilka instytucji, w tym: Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Tłuszczańskiej, Skansen w Kuligowie, Stowarzyszenie „Wiatraki Kultury” w Czubajowieźnie.

5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

(Rejestr zabytków nieruchomych woj. mazowieckie-Powiat Wołomiński s.85)

1. gm. DĄBRÓWKA

Chajęty – Jaktory

- zespół dworski, nr rej.: A-487

Dąbrówka

- kościół par. p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego, 1881-84, nr rej.: A-470

Ślężany

- zespół pałacowy, XVIII-XIXw, nr rej.: A-412

2. gm. JADÓW

Jadów

- kościół par. p.w. Znalezienia Krzyża, 1822-1886, nr rej.: A-311

- zespół dworski, 2 poł. XIXw, nr rej.: A-416

Zawiszyn

- pozostałości XVIw założenia obronno-rezydencjonalnego nr rej. A-456

3. gm. KLEMBÓW

Klembów

- kościół par. p.w. św. Klemensa, XIXw, nr rej.: A-411
- cmentarz rzym.-kat. (najstarsza cześć), nr rej.: A-556

Rasztów

- park dworski, XIXw, nr rej.: A-514

Wola Rasztowska

- zespół pałacowy, XVIIIw, XIXw, 1953, nr rej.: A-419

4. m. i gm. KOBYŁKA

- kościół par. p.w. Świętej Trójcy, XVIIIw, nr rej.: kl.IV.R-33/53
- cmentarz par. rzym.-kat., ul. Pieniążka, 1803, nr rej.: 1466
- dom, ul. Rumuńska 2, pocz. XIXw, 1920, nr rej.: A-766

5. m. i gm. MARKI

- kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, 1897-1899, nr rej.: 1289
- szkoła, ul. Fabryczna 2, 1895, nr rej.: A-769
- zespół pałacowy Briggsa, 1870-1880, nr rej.: 1208

6. gm. POŚWIETNE

Krubki-Górki

- park dworski, XVIII/XIX, nr rej.: A-271

Nowe Ręczaje

- dom, drewn., XVIII, nr rej.: A-290 (budynek nie istnieje, wpis pozostał)

7. m. i gm. RADZYMIN

Radzymin

- kościół p.w. Przemienienia Pańskiego, ul. Waryńskiego 1, XVIIIw, nr rej.: 1093/634/62
- cmentarz par. rzym.-kat., ul. P.O.W. 1, 1779-XXw, nr rej.: 1475
- cmentarz par. rzym.-kat.(wojskowy), nr rej.: 1321
- dom przycmentarny (dozorcy), nr rej.: 1594
- park pałacowy, ul. Żeligowskiego, XVIIIw, nr rej.: 1593-A
- dom administratora, mur.-drewn., 4 cw. XVIIIw, nr rej.: j.w.
- d. starostwo, 1830, nr rej.: 1095/34
- szkoła (liceum pedagogiczne), poł. XIXw, nr rej.: 1094/635/62
- dom, ul. Konstytucji 3 Maja 4, pocz. XXw, nr rej.: 4-A

8. gm. STRACHÓWKA

Czernik

- dwór, 2 poł. XIXw, nr rej.: 295/82

Oseka

- młyn wodny z częścią mieszkalną, 1 poł. XIXw, nr rej.: A-382

9. m. i gm. TŁUSZCZ

Chrzęsne

- zespół pałacowy, XVII-XVIIIw, nr rej.: A-389

Jasienica

- park dworski, XIXw, nr rej.: A-498

Miąse

- park, XIXw, nr rej.: A-436

Mokra Wieś

- park, XVIII-XIXw, nr rej.: A-437

Postoliska

- cmentarz rzym.-kat. (stara cześć), nr rej.: A-554

Tłuszcz

- cmentarz wojenny z 1920, nr rej.: A-572

- spichrz, ul. Powstańców 22, XIXw, pocz. XXw, nr rej.: A-418

10. m. i gm. WOŁOMIN

Ossów

- cmentarz wojenny z 1920, nr rej.: 1323

Wołomin

- kościół par. p.w. MB Częstochowskiej, pocz. XXw, nr rej.: 1117/1107

- 3 mogiły wojenne 1939-45, na cmentarzu par., nr rej.: 1378

- willa „Laurentium” ul. Nagórna 2, ok. 1920, nr rej.: 1395-A

- dom Nałkowskich ul. Nałkowskiej 2, drewn., 1895, nr rej.: 1198

11. m. i gm. ZĄBKI

- willa, ul. Klonowa 6, 1918, nr rej.: 1262-A

- willa, ul. Słowackiego 10, 1925, nr rej.: 1331-A

- willa, ul. Wyzwolenia 16, 1920, nr rej.: A-812

12. m. i gm. ZIELONKA

- willa z ogrodem, ul. Sienkiewicza 20, drewn.-mur., XIX/XXw, po 1930, nr rej.: 1441-A

5.4 Zabytki w powiatowej i w gminnych ewidencjach zabytków

Sporządzone według zweryfikowanych danych otrzymanych z gmin – na podstawie „Gminnych ewidencji zabytków” oraz wypisów z planów zagospodarowania przestrzennego.

Powiatowa ewidencja zabytków obejmuje obiekty z terenu powiatu wołomińskiego objęte ochroną konserwatorską: ujęte w planach zagospodarowania przestrzennego poszczególnych gmin, obiekty wpisane do rejestru zabytków, znajdujące się w strefach ochrony konserwatorskiej oraz obiekty o cechach zabytkowych, które nie posiadają jednoznacznie określonego statusu wartości historyczno-artystycznych.

Tabela II. Powiat Wołomiński – zestawienie ilości zabytków

		Gmina	Liczba wpisów w rejestrze zabytków	Liczba obiektów w rejestrze zabytków	Liczba obiektów w gminnej ewidencji	Liczba obiektów podział wg WUOZ
WUOZ Ostrołęka	1	Dąbrówka	3	5	10	65
	2	Klembów	4	5	31	
	3	Tłuszcz	8	8	24	
WUOZ Warszawa	4	Jadów	3	7	65	395
	5	Kobyłka	3	6	25	
	6	Marki	3	5	43	
	7	Poświętne	1	1	12	
	8	Radzymin	9	12	55	
	9	Strachówka	2	2	5	
	10	Wołomin	5	6	109	
	11	Ząbki	3	3	43	
	12	Zielonka	1	1	38	
		Razem	45	61	460	460

Tabela III. Powiat Wołomiński - zabytki w układzie typologicznym. Tabela jest zamieszczona w z rozdz. 12a

5.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu

1. Dwory i pałace (zespoły folwarczne):

- pałac w Chrzesnem 1635 rok
- pałac w Woli Rasztowskiej XVIII, XIX, odbudowa 1953r.
- dwór w Chajętach (Jaktorach) klasycystyczny poł. XIXw
- pałac w Ślężanach eklektyczny 2 poł. XIXw
- dwór Karolkiewiczów w Nowej Wsi
- Dom nad Łąkami w Wołominie
- Zespół dworski Kotarbińskich (wcześniej Zamojskich) w Jadowie

2. Obiekty sakralne

- Kościół św. Trójcy w Kobyłce z 1742 roku, pojezuicki późnobarokowy
- Kolegiata w Radzyminie 1773-1780r.
- Kościół parafialny neogotycki i drewniana plebania w Dąbrówce 1881-84r.
- Kościół neogotycki proj. J. Dziekońskiego w Jadowie z 1882-86r.
- Kościół w Klembowie 1823-29r.

3. Obiekty związane z „Cudem nad Wisłą” – Bitwą Warszawską 1920 roku

- Ossów
- Radzymin

4. Obiekty użyteczności publicznej i przemysłowe

- Dawny szpital wojskowy, później starostwo, internat 1830r. proj. H. Marconi Radzymin
- Dawniej Instytut Nauczycieli Elementarnych, ob. LO - proj. A. Corazzi 1843-44 Radzymin
- Zespół zabudowań dawnej fabryki Briggsów w Markach
- Młyny wodne drewniane – w Osęce, Księżykach, Turze (obiekt zagrożony katastrofą budowlaną)- z układem hydrotechnicznym, zespołem zbiorników wodnych, grobli i przepustów

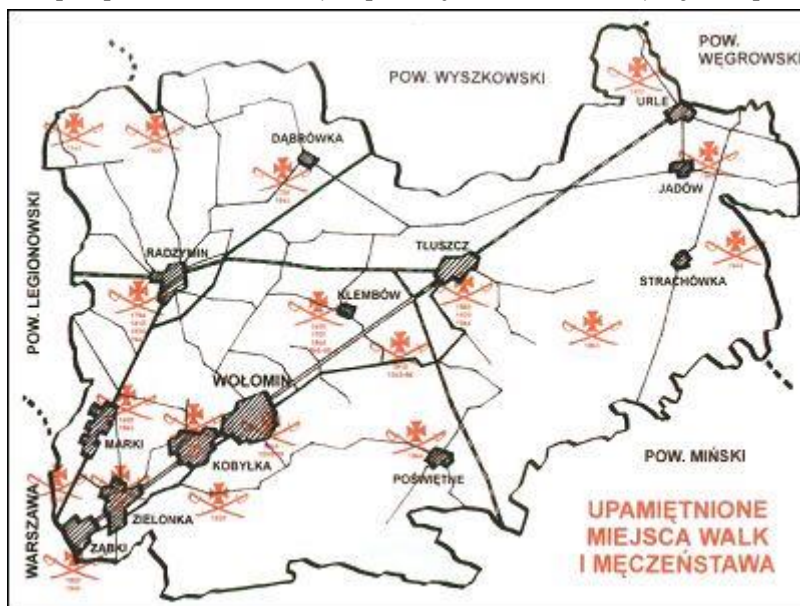
5. Inne

- Dawniej Schronisko dla Nauczycielek w Zielonce 1908r autor Stefan Szyller (proj. Zachęty, Gmachu Politechniki Warszawskiej) obecnie Dom Pomocy Społecznej

5.6 Pomniki i miejsca pamięci na terenie powiatu wołomińskiego

W gminach, wśród obiektów wpisanych do rejestru zabytków ruchomych, figurują miejsca pamięci narodowej – zbiorowe mogiły żołnierskie, w tym na cmentarzach wojennych i parafialnych, oraz kościelne i prywatne zbiory historyczne. Istotnym elementem krajobrazu kulturowego każdej gminy są pomniki i tablice pamiątkowe, które stawiane były dla upamiętnienia ważnych postaci i wydarzeń historycznych. Większość z nich posiada głównie wartości niematerialne, dokumentujące upamiętnienie danego miejsca, prezentując czasem cechy miejscowego

rzemiosła, a czasami posiadające znamiona cech artystycznych. Zachowanie ich w krajobrazach gmin jest bardzo istotne ze względu na utrwalenie śladów działalności społecznej jej mieszkańców i najistotniejszych faktów historycznych związanych z regionem. Na potrzeby niniejszego opracowania, jak również dla celów ewidencyjnych, sporządzony jest spis pomników, miejsc pamięci oraz ważniejszych epitafiów.

Mapa najważniejszych upamiętnionych miejsc walk i męczeństwa

1. Wykaz pomników i miejsc pamięci na terenie gminy Dąbrówka:

1. Pomnik Tadeusza Kościuszki w centrum wsi Dąbrówka wzniesiony w 1918 roku
2. Józefów Grób Nieznanego Żołnierza 1920 rok
3. Dąbrówka - Grób Żołnierzy Polskich poległych w 1939 roku na cmentarzu parafialnym

2. Wykaz pomników i miejsc pamięci na terenie gminy Jadów:

1. Zawiszyn pamiątkowy krzyż z czerwonego granitu wystawiony w 1918 roku
2. Strachów – kapliczka przy drodze Urle - Puste Łąki na pamiątkę 1920 roku
3. Jadów grób żołnierzy polskich poległych w 1939 roku na cmentarzu parafialnym
4. Strachów- kamień z pamiątkową tablicą na terenie gospodarstwa rolnego, gdzie UB w 1945 wymordowało mieszkańców
* Droga z Zawiszyna do Starowoli czasie II wojny światowej służyła Niemcom jako pas startowy dla samolotów.
5. Urle - mogiła żołnierzy francuskich z 1945 roku

3. Wykaz pomników i miejsc pamięci na terenie gminy Kłembów:

1. Epitafium generała i tablica pamiątkowa ufundowana w 170 rocznicę śmierci (25.02.1830r.) gen. Franciszka Żymirskiego w kościele jego fundacji w Kłembowie
2. Ostrówek Krzyż Polskiej Organizacji Wojskowej na budynku szkoły upamiętniający rok 1918
3. Kłembów – na cmentarzu parafialnym mogiła Bolesława Krzyżewskiego żołnierza poległego 14.08.1920 roku pod Miąsem
4. Kłembów- płyta pomnikowa na cmentarzu parafialnym poświęcona mieszkańcom Kłembowa poległym w latach 1939-1945

5. Ostrówek - tablica pamiątkowa na kaplicy cmentarnej poświęcona pomordowanym mieszkańcom w latach 1939-1956
6. Ostrówek - pomnik na terenie obozu NKWD

4. Wykaz pomników i miejsc pamięci na terenie gminy Kobyłka:

1. Krzyże żelazne na kamiennym postumencie przy ul. Kraszewskiej w lesie i u zbiegu ul. Kraszewskiej i ul. Radzywińskiej upamiętniające mieszkańców Kobyłki straconych za udział w Powstaniu Kościuszkowskim z 1794 roku
2. Tablica pamiątkowa ku czci żołnierzy polskich poległych w bitwie pod Kobyłką w dniu 26.X.1794 roku na cmentarzu parafialnym w Kobyłce
3. Kobyłka - na cmentarzu parafialnym zbiorowa mogiła żołnierzy 47 pułku Strzelców Kresowych z 1920 roku
4. Kapliczka przy kościele parafialnym w Kobyłce w parku wzniesiona na pamiątkę ocalenia przed bolszewikami w 1920 roku
5. Kobyłka - kamień pamiątkowy poświęcony mieszkańcom Kobyłki poległym w latach 1939-1945 - głaz ku czci strażaków pomordowanych w latach 1939-1945 - grób majora W. Kitkiewicza Obwodu AK „Rajski Ptak” na cmentarzu parafialnym

5. Wykaz pomników i miejsc pamięci na terenie gminy Marki:

1. Zbiorowa mogiła Żołnierzy Polskich 1920 roku na cmentarzu parafialnym
2. Tablica pamiątkowa na pałacu Briggsów w Markach upamiętniająca 1920 rok
3. Pustelnik - Pomnik Zwycięstwa 1920 roku - przy szkole podstawowej
4. Kruczek - upamiętnione miejsce stracenia Polaków (nad stawem)
5. Marki - krzyż i obelisk w miejscu stracenia więźniów Pawiaka w 1942 roku
6. Struga - Marki pomnik w postaci mieczy grunwaldzkich poświęcony żołnierzom poległym w latach 1939-1945

6. Wykaz pomników i miejsc pamięci na terenie gminy Poświętne:

1. Pomnik w Krubkach Górkach - miejscu, gdzie we wrześniu 1939r. stacjonował z oddziałem mjr Henryk Dobrzański - Hubal
2. Grób lotników polskich poległych w kampanii wrześniowej 1939r. na cmentarzu parafialnym w Poświętnem
3. Kamienne nagrobki z XIX/XXw księży na cmentarzu parafialnym w Poświętnem (4 szt)

7. Wykaz pomników i miejsc pamięci na terenie gminy Radzymin:

1. Pomnik Tadeusza Kościuszki na centralnym placu w Radzyminie odsłonięty 3 maja 1920r. - pełnoplastyczna rzeźba z piaskowca na postumencie z granitu i elementami z odlewanyymi w mosiądzu
2. Dąb Wolności posadzony w listopadzie w 1918 roku na centralnym placu w Radzyminie
3. Mokre - kapliczka na drzewie w miejscu gdzie został śmiertelnie ranny dowódca pułku Strzelców Kaniowskich w 1920 roku
4. Radzymin - cmentarz Żołnierzy Polskich 1920 roku
 - Kaplica Pomnik zbudowana w 1927 roku
 - 4 zbiorowe mogiły żołnierzy pułków walczących o Radzymin w 1920 roku
 - Droga Golgoty Narodu Polskiego - wotum dziękczynne, krzyże upamiętniające pułki walczące o Radzymin w 1920 roku
5. Cegielnia - metalowy krzyż na wzgórzu wzniesiony na pamiątkę zwycięskiej bitwy z bolszewikami w 1920 roku

6. Wólka Radzymińska – pomnik Żołnierzy 28 pułku Strzelców Kaniowskich 1920 rok
7. Radzymin- Cmentarz Poległych – zbiorowa mogiła 127 żołnierzy września 1939r.
 - mogiła pomordowanych Polaków w latach 1939-1944
 - tablica pamiątkowa na ścianie kaplicy poświęcona lotnikom polskim z 1939 roku
 - mogiła - pomnik Żołnierzy AK
 - bratnia mogiła Żołnierzy AL
 - tablica pamiątkowa na ścianie LO przy ul. Konstytucji 3 Maja w miejscu mordowania Polaków
 - tablica pamiątkowa w miejscu straceń Polaków w lesie za miastem koło Silikatów
 - Radzymin- krzyż na cmentarzu ewangelickim w miejscu straceń Polaków w 1939 roku
 - pomnik w Aleksandrowie – miejsce stracenia Polaków 1939 roku
8. Załubice- krzyż w miejscu egzekucji mieszkańców w 1939 roku

8. Wykaz pomników i miejsc pamięci na terenie gminy Strachówka:

1. Borucza – dwie zbiorowe mogiły powstańców poległych wiosną 1864 roku z walkach z wojskami rosyjskimi – pomniki wzniesione w 1935 roku
2. Anopol- miejsce rozstrzelania 6 osób za udział w ruchu oporu w 1944 roku

9. Wykaz pomników i miejsc pamięci na terenie gminy Tłuszcz:

1. Pamiątkowy krzyż przy ul. Szklanej w miejscu pierwotnego drewnianego – upamiętnienie Powstania Styczniowego z 1864 roku
2. Cmentarz Wojenny Żołnierzy 1920 roku – przy stacji kolejowej
3. Konary- pomnik w miejscu straceń Polaków w czasie okupacji hitlerowskiej w latach 1939-1945
4. Kury- pamiątkowy kamień poświęcony żołnierzom polskim walczącym w latach 1939-1945
5. Postoliska – tablica pamiątkowa poświęcona S. Lechowi żołnierzowi września 1939r. zamordowanemu w Katyniu
6. Tłuszcz cmentarz parafialny –mogiła żołnierzy polskich z lat 1939-1944
 - Pomnik poświęcony Żołnierzom 32 pułku AK

10. Wykaz pomników i miejsc pamięci na terenie gminy Wołomin:

1. Wołomin, skwer Piłsudskiego – pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego
2. Wołomin, pl. 3 Maja od strony ul. Moniuszki – pomnik ku czci pomordowanych w latach 1939-1945
3. Wołomin, pl. 3 Maja, w części wschodniej - pomnik bohaterom Ziemi Wołomińskiej poległym w latach 1939-1945
4. Wołomin, Skwer Bohaterów Powstania Styczniowego – kamień pamiątkowy bohaterom Powstania Styczniowego 1863
5. Wołomin, skwer na rogu ulic Przejazd i Wilsona – pomnik żołnierzy AK.
6. Wołomin, ul. Piaskowa – pomnik poświęcony żołnierzom pomordowanych i zsyłanych do łagrów przez NKWD w latach 1944-45
7. Wołomin, ul. Ogrodowa przy siedzibie Urzędu Miasta – pomnik na pamiątkę nadania praw miejskich dla Wołomina w 60 rocznicę
8. Wołomin, ul. Ogrodowa 2, od strony skweru Piłsudskiego – tablica pamiątkowa Poświęcona nauczycielom Ziemi Wołomińskiej pomordowanym w latach 1939-45
9. Wołomin, ul. 1-go Maja – czołg z tablicą pamiątkową walk w 1944r.
10. Wołomin, ul. Sportowa na terenie stadionu – kamień pamięci poległych działaczy WKS Huragan 1923-1993

11. Wołomin, ul. Piłsudskiego przy kościele – pomnik PAPIEŻ JAN PAWEŁ II 1920-2005
12. Ossów, ul. Matarewicza róg drogi prowadzącej na cmentarz 1920r. – obelisk z zegarem
13. Ossów, ul. Matarewicza 233 – obelisk upamiętniający śmierć ks. Skorupki
14. Ossów, ul. Matarewicza 229, – krzyż w miejscu postrzału ks. Skorupki
15. Ossów, ul. Matarewicza 148 przed szkołą podstawową – pomnik ks. Skorupki
16. Zagoścień, skrzyżowanie ul. Szkolnej i 100-lecia – kamień pamiątkowy 1878-1978 100 lat Zagościńca
17. Fragment obrazu Jerzego Kossaka „Cud nad Wisłą” na szczycie schroniska „Don Orione” w Czarnej
18. Groby żołnierskie na terenie gminy Wołomin:
 - cmentarz par p.w. MB Częstochowskiej- Grób nieznanego żołnierza 1939-45
 - zbiorowa mogiła żołnierzy Armii Krajowej - mogiła zbiorowa Powstańców Oddziałów Specjalnych „Jerzyki” harcerskiej kompanii szturmowej Wołomin
 - Lipinki – zbiorowa mogiła żołnierzy i partyzantów z II wojny światowej (1944r.)
 - Grabie Nowe – mogiła zbiorowa nieznanego żołnierza Wojska polskiego z 1939r.

11. Wykaz pomników i miejsc pamięci na terenie gminy Ząbki:

1. Pomnik na mogile Żołnierzy 1920 roku na cmentarzu parafialnym
2. Ząbki – kwatera żołnierzy polskich poległych w 1939 roku na cmentarzu parafialnym
3. Tablica pamiątkowa na kościele Św. Trójcy poświęcona poległym mieszkańcom Ząbek 1939-1945, urna z ziemią katyńską wmurowana w ścianie kościoła, pomnik poświęcony mieszkańcom miasta poległym w latach 1939-1945 przy stacji kolejowej

12. Wykaz pomników i miejsc pamięci na terenie gminy Zielonka:

1. Zielonka - pamiątkowy kamień w upamiętniający bitwę z wojskami gen Suworowa w dniu 26.X.1794 roku – park miejski w Zielonce
2. Zielonka pomnik poświęcony żołnierzom AK poległym w latach 1939-1945
3. Zielonka Bankowa przy drodze na Rembertów pomnik poświęcony harcerzom i mieszkańcom Zielonki rozstrzelanym w 1939r.
4. Zielonka - grób nieznanego żołnierza września 1939r. na cmentarzu parafialnym

5.7 Spis ważniejszych kapliczek, krzyży przydrożnych i pomników nagrobnych na terenie powiatu

Licznie reprezentowane na obszarze powiatu wołomińskiego są obiekty lokalnego kultu, takie jak kapliczki, krzyże i figury przydrożne oraz pełnoplastyczne rzeźby. Wznoszono je w celach wotywnych, jako przejaw i lokalnego kultu religijnego, jak również według tradycji dla oznaczania dróg wiejskich. Kapliczki i krzyże wiejskie mają głęboką tradycję chrześcijańską związaną z pochówkiem mieszkańców, dotyczącą tak zwanego wyprowadzenia zwłok.

1. Wykaz kapliczek i krzyży terenie gminy Dąbrówka:

1. Dąbrówka- kapliczka przydrożna murowana otynkowana
2. Dąbrówka- figura św. Nepomucena (odlew) na kamiennej kolumnie
3. Dąbrówka - kapliczka z ciosów granitowych zwieńczona krzyżem na obelisku w wnęką i figurą Chrystusa z 1909r. - ulica przy UG na prywatnej posesji, dostępna z ulicy

4. Dąbrówka - kapliczka z ciosów granitowych zwieńczona krzyżem na obelisku w wnęką i figurą Chrystusa z 1908r. – przy bramie cmentarnej u zbiegu dróg do Laskowa i Karpina
5. Kapliczka murowana tynkowana z wnęką i figurą matki Bożej (z niebieskim dachem) teren niezabudowany , w lesie - przy Kręgulcu (teren Natura 2000)
6. Ludwinów skrzyżowanie do Kowalichy - krzyż na granitowym obelisku
7. Józefów (przy wyjeździe na Kuligów) - kapliczka murowana tynkowana dwu poziomowa, w części dolnej prostokątna wnęką z obrazem Matki Bożej , w części górnej półkola blenda zwieńczona łukiem z figurą Matki Bożej
8. Sokołówek (w środku wsi) kapliczka murowana na rzucie półkola, zwieńczona półkopułką, z wnęką w przekroju półkola i zamknięta półkoliście, z figurą Matki Bożej, datowana na XIX w
9. Ślężany okolice pałacu- krzyż przydrożny z 1899 roku, na granitowym obelisku ustawionym na dwupoziomowym cokole krzyż metalowy kuty, bogato zdobiony, na obelisku wykute inskrypcje.

2.Wykaz kapliczek i krzyży na terenie gminy Jadów:

1. Jadów - obelisk z krzyżem w centrum parku w Jadowie z 1952 roku
2. Jadów – krzyż przydrożny w miejscu , gdzie zginął Józef Zamoyski
3. Nowy Jadów Letnisko- kapliczka z 1907 roku neogotycka murowana, częściowo tynkowana z figurą Pana Jezusa
4. Starowola- kapliczka z pocz. XX w neogotycka murowana, z dwoma kolumnami od frontu
5. Starowola – unikatowy drewniany krzyż przydrożny z 1852 roku
6. Strachów- kapliczka słupowa wykonana z piaskowca, we wnęce wieńczącej malarskie przedstawienie Matki Boskiej z Dzieciątkiem
7. Zwiszyn- kapliczka murowana tynkowana z 1908 roku w dawnym grodzisku
8. Krzyże przydrożne z kutego żelaza lub żeliwa osadzone na murowanych lub kamiennych podstawach: w Nowinkach z 1906 roku, w Myszadłach z 1906 roku- wyróżnia się pięknym ażurem
9. Cmentarz parafialny w Jadowie pomniki nagrobne z kamienia, XIX/XX wieku: Otowiczów, Zamoyskich Józefa, Zdzisława, Zabokrzyckich, Matraszek i potomków rodu Koskowskich: Wiśniewskich, Babczyńskich, dr L.Wiśniewskiego, Powierżów, późnoklasycystyczny nagrobek z piaskowca Fryderyki z Ditzów Kotarbińskiej (zm. 1863).
10. Nagrobki na cmentarzu żydowskim w Jadowie
11. Nagrobki na cmentarzu osadników szkockich w Jadowie (ok. 1873,1881)

3.Wykaz kapliczek i krzyży na terenie gminy Klembów:

1. Klembów krzyż przydrożny metalowy
2. Ostrówek ul. Kolejowa kapliczka przy posesji 48
3. Ostrówek ul. Mickiewicza 2- figura Matki Bożej
4. Ostrówek ul. P. Skargi 5- figura Niepokalanej Matki Bożej
5. Rasztów – kapliczka murowana

4. Wykaz kapliczek i krzyży na terenie gminy Kobyłka:

1. Krzyż żelazny na kamiennym postumencie przy ul. Kraszewskiej (w lesie) upamiętniający mieszkańców Kobyłki straconych za udział w Powstaniu Kościuszkowskim z 1794 roku
2. Krzyż żelazny na kamiennym postumencie przy ul. Kraszewskiej róg Radzywińskiej upamiętniający Powstanie Kościuszkowskie z 1794 roku
3. Kapliczka murowana otynkowana 3 poziomowa zwężająca się ku górze, z figurą Matki Bożej ul. Wspólna 8 Kobyłka
4. Kapliczka murowana otynkowana 2 poziomowa rozszerzająca się ku górze, z czterema wnękami ul. Ręczajska róg ul. Fałata Kobyłka
5. Kapliczka murowana otynkowana 3 poziomowa z figurą Pana Jezusa pl.15-sierpnia Kobyłka, główna część wsparta na okrągłych kolumnach, wzniesiona dziękczynnie za Cud 1920 roku
6. Cmentarz parafialny w Kobyłce – pomniki kamienne z I połowy XIX w i późniejsze - Jarzmowskiej, Mejera,
7. Kapliczka murowana z figurą Matki Bożej ul. Graniczna róg Norweskiej
UWAGA: zachowane są trzy stacje założenia kalwaryjskiego z XVIII w, które powstało w XVIII w przy drodze z Warszawy do kościoła Św. Trójcy w Kobyłce, jako kościoła kalwaryjskiego.

5. Wykaz kapliczek i krzyży na terenie gminy Marki:

1. Marki- krzyż i obelisk w miejscu stracenia więźniów Pawiaka w 1942 roku

6. Wykaz kapliczek i krzyży na terenie gminy Poświętne:

1. Ręczaje Polskie - kapliczka murowana z figurą
2. Ręczaje Nowe- neogotycka murowana z figurą wł. działki Jarosław Kielczyk
3. Poświętne - kapliczka murowana 2 poziomowa z figurą Matki Bożej, przy szkole na rozwidleniu drogi do Nowego Cygowa
4. Nowy Cygów - kapliczka murowana z figurą Matki Bożej
5. Poświętne - kapliczka murowana z figurą i metalowym ogrodzeniem przy drodze do Woli Cygowskiej, teren okolony bielonymi głazami ,
- kapliczka przydrożna z poł. XIX w z rzeźbą Chrystusa ukrzyżowanego z końca XVIII w
6. Cmentarz parafialny w Poświętnem: nagrobne krzyże metalowe na kamiennych postumentach XIX/XX w, grobowiec rodzinny Lelewełów koniec XIX wieku, nagrobek kamienny ks. Łebkowskiego, ks. Bełkowskiego

7. Wykaz kapliczek i krzyży na terenie gminy Radzymin:

1. Figura Matki Bożej Niepokalanego Poczęcia w ogrodzie Zespołu Szkół Terenów Zieleni
2. Cegielnia – metalowy krzyż na wzgórzu wzniesiony na pamiątkę zwycięskiej bitwy z bolszewikami w 1920 roku
3. Kapliczka na Zjawieniu
4. Kapliczka na Rejentówce- rzeźby Św. Piotra i Pawła
5. Figura pełnoplastyczna Św. Jana Nepomucena przy dawnej szkole elementarnej (obok kościoła)

8. Wykaz kapliczek i krzyży na terenie gminy Strachówka:

1. Krzyż przydrożny metalowy na kamiennym postumencie przy zbiegu dróg z Księżyk do dworu Czernik

9. Wykaz kapliczek i krzyży na terenie gminy Tłuszcz:

1. Krzyż przy ul. Szklanej w miejscu pierwotnego drewnianego – upamiętnienie Powstania Styczniowego z 1864 roku
2. Kaplica murowana w kształcie małej świątyni z nawą i mensą ul. Powstańców Tłuszcz
3. Figura Matki Bożej na postumencie murowanym z głazów przy kościele ul. Kościelna
4. Miąse – kapliczka barokowa z I poł. XVIII wieku murowana owalna na kwadratowym postumencie z 4 wnękami na obrazy u zbiegu dróg (przy rondzie, odrestaurowana zbyt nowocześnie)
 - krzyż metalowy na wysokim postumencie z czerwonego granitu z 1907 roku przy głównej drodze do Jasienicy
5. Postoliska – cmentarz parafialny – nagrobki kamienne XIX/XX wieku : grobowiec rodzinny Tyczyńskich, Koskowskich Wincentego, Mariana, Wincentyny Karskiej (właściciele Chrząsnego), dziedziców Mokrej Wsi- Dekucińskich, ks. Batogowskiego, Szwed, Morawskich, J. Pilińskiego Adamowicza - redaktora „Siewby”- na pomniku nagrobnym medalion dłuta Xawerego Dunikowskiego
6. Mokra Wieś – kapliczka przydrożna w miejscu śmierci malarza Władysława Podkowińskiego

10. Wykaz kapliczek i krzyży na terenie gminy Wołomin:

1. Cięciwa, ul. Wyszyńskiego 12 - krzyż
2. Czarna, ul. Gościńiec 3 – kapliczka z figurą św. Rocha
3. Czarna, ul. Czarneckiego - krzyż karawaka (*krzyż choleryczny- chroniący przed zarazą*)
4. Czarna, róg ul. Radzymińskiej i Witosa – kapliczka
5. Duczki, ul. Szosa Jadowska róg Ręczajskiej przy szkole – krzyż
6. Helenów, ul. Boryny 16 - kapliczka
7. Helenów, ul. Boryny róg 100-lecia – krzyż
8. Jaroszewek, Jaroszevska róg Stokrotki - kapliczka
9. Majdan, ul. Raclawicka naprzeciwko bud. nr 65 – kapliczka
10. Mostówka, przy bud. nr 3 - kapliczka
11. Nowe Grabie, Ręczajska 44 – kapliczka
12. Nowe Lipiny, ul. Majdańska 2 - kapliczka
13. Nowy Ossów, ul. Żytnia róg Rozwadowskiego – kapliczka
14. Ossów, ul. Matarewicza 318– kapliczka
15. Ossów, ul. Matarewicza naprzeciwko bud. nr 155 - krzyż
16. Ossów, ul. Matarewicza róg drogi na cmentarz – krzyż
17. Skazówka, róg Krymskiej i Kasprzykiewicza - krzyż
18. Stare Grabie, ul. Główna 154 – kapliczka
19. Stare Grabie, ul. Główna pomiędzy bud. nr 207 i 209 - kapliczka
20. Turów, ul. Hallera 18 - krzyż
21. Zagościniec, ul. 100-lecia pomiędzy bud. nr 106 i 108 – kapliczka
22. Zagościniec, ul. 100-lecia 91 - krzyż
23. Wołomin, ul. Długa 35 – kapliczka
24. Wołomin, ul. Geodetów 1 – kapliczka
25. Wołomin, ul. Głowackiego 10 – kapliczka
26. Wołomin, ul. Głowackiego róg Waryńskiego – kapliczka
27. Wołomin, ul. Kmicica 18 – kapliczka
28. Wołomin, róg ul. Lipińskiej i Niepodległości – kapliczka
29. Wołomin, ul. Niepodległości 93a – kapliczka

30. Wołomin, ul. Niepodległości na północ od skrzyżowania z 1-go Maja – krzyż
31. Wołomin, ul. Niepodległości 11 – kapliczka
32. Wołomin, ul. Piłsudskiego 58 – kapliczka
33. Wołomin, skwer na rogu ul. Przejazd i Wilsona – kapliczka
34. Wołomin, róg ul. Sasina i Armii Krajowej – krzyż
35. Wołomin, ul. Wspólna róg Rejtana – figura Matki Boskiej

5.8 Muzea, izby regionalne i izby pamięci na terenie powiatu wołomińskiego

Gromadzeniem, opracowywaniem i udostępnianiem zbiorów związanych z historią powiatu zajmują się muzea, stowarzyszenia, biblioteki i sale pamięci zlokalizowane zazwyczaj w szkołach lub domach kultury oraz organizacje pozarządowe.

1. Muzeum im. Zofii i Wacława Nałkowskich w Wołominie

Muzeum zostało utworzone w 1992 r. jako instytucja kultury przy Urzędzie Miasta i Gminy Wołomin i jest przez niego finansowana.

Zbiory muzeum obejmują meble, przedmioty sztuki zdobniczej oraz liczący 223 pozycje księgozbiór Zofii Nałkowskiej będące depozytem Muzeum Literatury w Warszawie. Księgozbiór ten obejmuje pierwsze wydania dzieł Nałkowskiej z odręcznymi notatkami autorki oraz podręczniki i książki autorstwa Anny i Wacława Nałkowskich oraz książki innych autorów z dedykacjami. Własnością muzeum jest fortepian, pochodzący z warszawskiego mieszkania pisarki oraz gipsowy model popiersia Zofii autorstwa Hanny Nałkowskiej. Muzeum gromadzi także księgozbiór własny /obecnie ok. 200 pozycji/, składający się z pozycji związanych z literaturą epoki, nowe wydania dzieł Nałkowskiej, pozycje związane z historią Wołomina oraz księgozbiór p. Surowcowa, powojennego mieszkańca „Domu nad Łąkami”, przekazany z Muzeum Literatury. Zbiory muzeum obejmują także archiwum zawierające 1000 pozycji inwentarzowych /pojedynczych dokumentów i zespołów/ obejmujące zdjęcia Zofii Nałkowskiej, dokumenty związane z domem, korespondencję oraz dokumenty i zdjęcia z dziejów Wołomina. Muzeum prowadzi szeroką działalność kulturalną – spotkania literackie, koncerty, lekcje muzealne dla szkół oraz udostępnia swoje zbiory archiwalne w formie wystaw historycznych organizowanych w siedzibie Urzędu Miasta. Jednym ze sposobów promocji szerokiej działalności kulturalnej oraz zbiorów muzeum jest umieszczanie informacji na stronach internetowych.

2. Powiatowy Ośrodek Dokumentacji Etnograficznej „Koroźja i kolor” tzw.

„Galeria Przy Fabryczce” organizuje okresowe wystawy malarstwa i rzeźby, wernisaże oraz prace z różnych dziedzin twórczości, w tym rękodzieło, wyroby sztuki etnograficznej. Galeria prezentuje również twórczość unikalną i eksperymentalną artystów z terenu powiatu.

3. Stowarzyszenie „Wiatraki kultury” z siedzibą w Czubajowiźnie – gromadzi eksponaty z różnych dziedzin działalności ludzkiej - wyroby z ozdobnego żeliwa, zbiory starego szkła, narzędzia, sprzęty używane w gospodarstwach domowych i rolnych.

4. Społeczne Muzeum Ziemi Tłuszczańskiej – powstało z inicjatywy Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Tłuszczańskiej, pełni funkcje naukowe, dydaktyczne i oświatowe. Gromadzi eksponaty dokumentujące historię, kulturę i etnografię regionu, organizuje okresowe wystawy i ekspozycje.

5. Pawilon Panoramy Bitwy Warszawskiej 1920 roku przy Szkole Podstawowej w Ossowie - znajduje się tam makieta pola Bitwy Warszawskiej 1920 roku i ekspozycja historyczna.

6. Izby Pamięci Narodowej w:

- SP nr 1 im. Podpułkownika M. Pisarka w Radzyminie
- SP nr 2 ul. Powstańców w Zielonce

7. Muzeum przy parafii i kościele Św. Trójcy w Kobyłce – sprzęt liturgiczny, dewocjalia

8. Park Kultury Ludowej w Kuligowie nad Bugiem - Skansen, dawna architektura wsi mazowieckiej. Obiekt prowadzi Fundacja Dziedzictwo Nadbużańskie w Kuligowie.

9. Wystawy okolicznościowe – organizowane przez ośrodki kultury i stowarzyszenia:

- Marecki Ośrodek Kultury ul. Fabryczna 2 Marki
- Towarzystwa Przyjaciół Miasta Kobyłka
- Towarzystwa Przyjaciół Radzymina

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu . Analiza szans i zagrożeń

Powiat Wołomiński położony jest na wschód od stolicy, zajmuje Równinę Wołomińską, wchodzącą w skład rozległej Ziemi Mazowieckiej. Terytorialnie nawiązuje do utworzonego w 1867 roku powiatu radzymińskiego, a następnie do istniejącego w latach 1952-1975 powiatu wołomińskiego. Należy do terytorialnie największych powiatów województwa mazowieckiego, zajmując około 953 km² powierzchni, w tym ok. 58% stanowią użytki rolne, 23% lasy, a 19% tereny zabudowane. Obecnie powiat liczy ponad 200 tysięcy mieszkańców, co stanowi najbardziej liczny powiat na Mazowszu i zajmuje trzecie miejsce w kraju pod względem liczby mieszkańców, wśród powiatów ziemskich. W skład powiatu wołomińskiego wchodzi 12 gmin, w tym siedem miejscowości: Kobyłka, Marki, Radzymin, Tłuszcz, Wołomin, Ząbki i Zielonka mają prawa miejskie. Najwcześniej w 1475 roku prawa miejskie otrzymał Radzymin i utrzymuje je nieprzerwanie do dnia dzisiejszego.

Ziemie, które wchodzi w skład Powiatu Wołomińskiego należą do historycznego Mazowsza. Czasów średniowiecza sięgają korzenie niektórych miejscowości, a także u schyłku XV wieku erygowane były pierwsze parafie w Klembowie, Radzyminie, Dąbrówce, Jadowie i Kobyłce. Obiekty materialne dziedzictwa kulturowego powiatu sięgają XVI-XVII wieku. Należą do nich wyroby rzemiosła artystycznego, obiekty kultu, przedmioty liturgiczne, a także obiekty architektury, z których najstarszym jest zachowany późnorennesansowy pałac w Chrzęsnem. Liczne wydarzenia historyczne wywierały znaczny wpływ na losy ziemi wołomińskiej. Obecnie wiele miejsc nosi ślady historii w postaci zabytkowych budowli, pomników, miejsc sławy dla upamiętnienia wydarzeń i niezwykłych osób.

Stan obecny i perspektywy ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie Powiatu Wołomińskiego przedstawione zostały w układzie **słabych i mocnych** stron oraz **szans i zagrożeń** dla tej dziedziny. Analiza SWOT jest jednym z elementarnych narzędzi

diagnostycznych opisującym stan obecny analizowanego obszaru. Składa się z opisu jego czterech elementów:

mocnych i słabych stron – czyli: **pozytywnych i negatywnych warunków wewnętrznych**

oraz szans i zagrożeń – czyli: **pozytywnych i negatywnych warunków zewnętrznych.**

Prezentowana analiza stanowi podstawę do opracowania zasadniczych kierunków działania w zakresie ochrony na terenie powiatu wołomińskiego.

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> - Różnorodność krajobrazu naturalnego i kulturowego na terenie powiatu - Różnorodność wartości przyrodniczo-krajoznawczych i obiektów zabytkowych sprzyjają ochronie zintegrowanej - Duża ilość obiektów zabytkowych, w tym o znaczeniu ponadregionalnym - Dobra sieć połączeń kolejowych i autobusowych umożliwiającą dojazd - Dobry stan techniczny zespołów sakralnych przeważnie czynnych - użytkowanych - Pozytywna rola kościoła w ochronie zabytków, odpowiednia troska o stan techniczny zabytkowych budowli - Relatywnie niewielka liczba obiektów o nieustalonym stanie własnościowym - Dobre rozpoznanie zabytkowego zasobu przez służby konserwatorskie - Stała poprawa jakości środowiska naturalnego wpływająca na stan zabytków - Silne tradycje narodowe i regionalne oraz wzrastająca świadomość znaczenia dziedzictwa kulturowego - Wzrastająca ilość stowarzyszeń, organizacji oraz liczby uczestników zaangażowanych w sprawy związane z pielęgnowaniem (kultywowaniem) wartości historycznych 	<ul style="list-style-type: none"> - Niekontrolowana urbanizacja i chaos przestrzenny zwłaszcza na terenach podwarszawskich, zaniedbywanie tradycyjnych układów przestrzennych, rozbudowa dróg - Degradacja krajobrazu kulturowego przez nową zabudowę - Brak studiów i ekspertyz krajobrazowych oraz programów ochrony zabytków w wielu gminach powiatu - Zły stan techniczny zabytkowych obiektów mieszkalnych (przewaga budynków zabytkowych służących jako komunalne) - Zły stan techniczny większości zespołów rezydencjonalno-parkowych i zespołów zabytkowej zieleni, zwłaszcza pozostałości parków krajobrazowych – niewłaściwe użytkowanie, niekontrolowana wycinka starodrzewu - Zły stan techniczny zabytków przemysłu i techniki - Pogarszanie się stanu obiektów zabytkowych wskutek braku opieki, złej organizacji oraz braku środków finansowych (dotyczy głównie prywatnych właścicieli oraz obiektów należących do instytucji budżetowych) - Presja inwestorska, koniunkturalne zmienianie funkcji obiektów zabytkowych oraz ograniczanie do nich dostępności - Samowola budowlana w zakresie

<ul style="list-style-type: none"> - Wysokie walory kulturowe terenu powiatu zabytkowe obiekty, historia, wydarzenia, inscenizacje historyczne, sławne postacie, twórcy ludowi, - Bliskość Warszawy (teren powiatu, jako cel turystyki weekendowej dla mieszkańców stolicy) - Walory naturalne, mikroklimat, wody geotermalne, parki krajobrazowe, rezerваты przyrody 	<p>remontów obiektów zabytkowych nie odpowiadające standardom konserwatorskim wykonawstwo, stosowanie niewłaściwych technologii i materiałów</p> <ul style="list-style-type: none"> - Zagrożenie dla budownictwa drewnianego (mieszkalnego i inwentarskiego) poprzez wyludnianie terenów wiejskich , migrację do nowych ośrodków mieszkaniowych lub wypieranie starych budynków nowymi
<p>Szanse</p>	<p>Zagrożenia</p>
<ul style="list-style-type: none"> - Włączenie dziedzictwa kulturowego w obieg gospodarczy - Rozwój inicjatyw lokalnych i inicjatyw organizacji pozarządowych działających na polu ochrony zabytków <p>Rozwój mediów i nowych systemów informacji, duża rola mediów w popularyzowaniu tematów historycznych, zabytków i ich ochrony</p> <ul style="list-style-type: none"> - Rosnąca rola samorządu, który ochronę zabytków włącza w strefę rozwoju lokalnego - Wprowadzanie publicznych dyskusji nad planami zagospodarowania przestrzennego - Silne środowisko naukowe mające wpływ na stan zabytków i silne wojewódzkie służby konserwatorskie - Postęp w dziedzinie finansowania ochrony środowiska kulturowego z wykorzystaniem różnych źródeł (unijnych, międzynarodowych, państwowych, samorządowych, prywatnych) - Stałe działania na rzecz poprawy środowiska naturalnego 	<ul style="list-style-type: none"> - Klęski i zdarzenia losowe, nasilające się ostatnio ekstremalne zjawiska typu trąby powietrzne, huragany, powodzie - Brak skutecznej egzekucji prawa - Nadmierna komercjalizacja obiektów zabytkowych - Odcinanie od społeczeństwa obiektów zabytkowych pozostających w prywatnym posiadaniu - Jednowymiarowe postrzeganie dziedzictwa kulturowego wyłącznie przez pryzmat gospodarczego wykorzystania lub przeciwnie, jedynie poprzez pryzmat jego wartości historycznych i zabytkowych - Niestabilność przepisów finansowych - Trudności z pozyskiwaniem funduszy europejskich - Brak lokalnych planów zagospodarowania przestrzennego w niektórych gminach - Za małe zaangażowanie społeczne w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego - Brak zrozumienia dla wagi dziedzictwa kulturowego dla rozwoju społecznego

<ul style="list-style-type: none"> - Uznanie zabytkowych wartości przestrzennych (krajobrazowych) - Wzrost świadomości krajobrazu kulturowego i obiektów zabytkowych jako produktu turystycznego - Wzrost znaczenia regionalizmu, odrębności kulturowych, twórczości ludowej (swoistego rodzaju powrót do korzeni). 	<p>i gospodarczego</p> <ul style="list-style-type: none"> - Tworzenie strategii bez mechanizmów ich efektywnego wdrażania - Niedostateczna promocja zabytków jako szansy rozwojowej - Konkurencja ze strony Warszawy, jako ośrodka dysponującego znacznie bogatszym zasobem kulturowym i turystycznym - Brak jednoznacznych i klarownych ustawowych zapisów dotyczących obowiązków i kompetencji samorządu terytorialnego (np. na poziomie powiatu) - Brak wzorców współpracy na poziomie powiatu oraz wojewódzkich służb konserwatorskich i instytucji powołanych do ochrony zabytków - Brak narzędzi (programów) stosownych do poziomu powiatu do prowadzenia ewidencji zabytków
--	--

Podsumowanie

Analiza SWOT dla Powiatu Wołomińskiego wskazuje, że należy w programie opieki uwzględnić kilka prawidłowości i zjawisk:

1. Zasoby powiatu: naturalne i obiekty zabytkowe należy traktować kompleksowo jako krajobraz kulturowy
2. Brak jest spójnych programów działania, mechanizmów współpracy pomiędzy poszczególnymi rodzajami i szczeblami administracji, w tym brak jednoznacznych wytycznych odnośnie form współpracy pomiędzy powiatem, a służbami konserwatorskimi
3. Problematyka ochrony zabytków w powszechnej świadomości jest mało obecna, a co za tym idzie – brak presji i efektywnej kontroli społecznej w tym zakresie
4. Najcenniejsze obiekty zabytkowe z terenu powiatu są zadbane, głównie dzięki mecenatowi kościelnemu, samorządom administracji państwowej, prywatnym i instytucjonalnym właścicielom (kościóły i cmentarze parafialne, okazałe pałace i dwory), ale często te pozostające w prywatnej własności są zupełnie niedostępne dla społeczeństwa, a czasem nawet dla służb konserwatorskich
5. Znacznie gorsza jest sytuacja obiektów i zespołów mniej cennych, zwłaszcza zespołów dworsko-parkowych, zabudowań folwarcznych, obiektów mieszkalnych, przemysłowych i budynków wielorodzinnych - komunalnych.
6. Na podstawie analizy sytuacji zabytków powiatu wołomińskiego można określić obszary wymagające podjęcia planowych działań:

- poprawa stanu technicznego zabytkowych obiektów mieszkalnych, zespołów rezydencjonalno-parkowych oraz zabytków przemysłu i techniki
 - zahamowanie degradacji zabytkowego krajobrazu i zaburzania przestrzeni, w tym przez żywiolową zabudowę
 - upowszechnianie świadomości wartości krajobrazu kulturowego
 - budzenie zainteresowań dotyczących dziedzictwa kulturowego oraz pozytywnego ruchu społecznego na rzecz jego ochrony
 - zainteresowanie władz samorządowych szczebla gminnego problematyką ochrony szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego (m.in. jako tradycyjna przestrzeń)
7. W dziedzinie archeologii - ochronie konserwatorskiej podlegają zlokalizowane w gminach stanowiska archeologiczne, będące w strefie ochrony konserwatorskiej. Na tych obszarach wszelka działalność inwestycyjna może być dokonana dopiero po uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Na terenach stref ochrony konserwatorskiej powinno się unikać lokalizowania inwestycji wielko kubaturowych i wymagających szczególnych warunków posadowienia.
 8. Zabytkowe obiekty architektoniczne - ochrona obiektów zabytkowych powinna polegać na zachowaniu zabytkowego charakteru, historycznego układu oraz formy, a co za tym idzie odpowiednich założeń podczas prowadzenia prac konserwacyjnych, remontowych czy porządkowych. Dla wszystkich obiektów powinno się wyznaczyć strefy ochrony konserwatorskiej i widokowej, aby zachować powiązania kompozycyjno – przestrzenne, mając na uwadze skalę założeń w otaczającym krajobrazie.
 9. Zabytkowe zespoły zieleni - parki związane z założeniami dworsko – folwarcznymi powinny być zachowane ze względu na ich znaczenie w krajobrazie, przeważnie wiejskim rolniczym. W większości jednak wymagają one prac porządkowych oraz cięć pielęgnacyjnych drzewostanu, a także rewaloryzacji poprzedzanych inwentaryzacjami i studiami. Zagroženiem dla nich jest niekontrolowana gospodarka starodrzewem – wycinka wartościowych okazów, niszczenie układów kompozycyjnych oraz porastanie terenów samosiewem.
 10. Cmentarze - wszystkie cmentarze powinny podlegać ochronie konserwatorskiej w zakresie zależnym od stanu ich zachowania, zwłaszcza ich części historycznych. Konieczne jest określenie stref ochronnych cmentarzy, co umożliwiłoby zachowanie skali, a także historycznego ich usytuowania. Nie można pozwolić na likwidowanie dawnych cmentarzy, niszczenie grobów oraz wycinanie starodrzewu. Cmentarze są ważnym elementem krajobrazu wiejskiego (obecnie wiele z nich znajduje się na terenach zurbanizowanych) tworząc charakterystyczną bryłę zieleni w układzie kompozycyjno – przestrzennym wsi lub miasta. Należy przeprowadzić prace porządkowe na dawnych cmentarzach oraz prace rewaloryzacyjne na najcenniejszych cmentarzach. W przypadku zdewastowanych cmentarzy należy zachować je wraz z uczytelnieniem ich układu przestrzennego oraz powstrzymaniem degradacji najstarszych nagrobków.
 11. Wskazane jest wpisanie do rejestru zabytków obiektów o dużej wartości kulturowej obecnie zagrożonych zniszczeniem, a w szczególnych przypadkach nawet katastrofą budowlaną. Z takim wnioskiem do WKZ powinny wystąpić gminy po dokonaniu rzetelnej oceny zasobów zabytkowych .

Obecnie najszybszej interwencji wymagają obiekty:

1. *Młyn wodny w miejscowości Turze - powstał około 1900 r. na rzece Rządzy na rzucie prostokąta, jednoprzestrzenny we wszystkich kondygnacjach. Obiekt nieużytkowany zagrożony katastrofą budowlaną. Zespół młyna wodnego znajduje się w bardzo złym stanie technicznym. Czytelny jest dawny układ części składowych młyna oraz układ hydrotechniczny. Budynek turbinowni jest w złym stanie - zniszczone pokrycie dachu, uszkodzona konstrukcja dachowa oraz konstrukcja ścian. Po dawnych pomieszczeniach mieszkalnych, zlokalizowanych przy południowej elewacji młyna, zachowały się jedynie fundamenty, fragmenty posadzek przyziemia. Całkowicie zniszczony jest pierwotny stopień piętrzący wraz z mostkiem. Zlikwidowany został kanał młynówki górnej. Młynówka dolna zarośnięta jest dziką roślinnością. W obrębie stawów urządzone są pastwiska. Zespół młyna prezentuje wartości historyczno-techniczne, architektoniczne i krajobrazowe. Czytelny jest pierwotny układ hydrotechniczny wraz z zespołem zbiorników wodnych, grobli i przepustów. Postuluje się wpis do rejestru zabytków zespołu młyna wodnego wraz z układem hydrotechnicznymi relikdami wyposażenia. Należy przeprowadzić prace remontowo-konserwacyjne budynku młyna oraz zachowanego układu hydrotechnicznego. Należy rozważyć możliwość odbudowy - udrożnienia systemu zbiorników wodnych i kanałów.*
2. *Drewniana plebania przy kościele Podwyższenia Krzyża Świętego w Dąbrówce-wzniesiona ok. 1898-1905r. parterowa z wysokim dachem, z 2 kondygnacyjnym gankiem frontowym i bocznymi parterowymi. Budynek zdobi bogaty ażurowy ornament oraz przeszklenie werandy i facjaty głównej kolorowym szkłem witrażowym. Obiekt jest nieużytkowany, znajduje się w złym stanie technicznym. W ścianach zewnętrznych części piwnicznej (murowanej i przesklepionej) narożnik budynku oraz znaczne fragmenty ścian rozpadają się. Na skutek wypadających cegieł powstały otwory średnicy ok. 70cm, degradacji ulegają ceglane sklepienia piwnicy. Widoczne są zniszczenia elementów drewnianych – elementów konstrukcyjnych głównie podwalin, bali ściennych a także snyderki. Obiekt należy do parafii, obecnie właściciel nie podejmuje żadnych działań naprawczych.*
3. *Popadające w ruinę opuszczone lub częściowo zamieszkałe, zagrożone zniszczeniem wille na terenie Żąbek:*
 - *Willa ul. Wyzwolenia 16 (wpisana do rejestru zabytków)*
 - *Willa Ronikierów ul. Wyzwolenia 21*
 - *Willa inż. Tołłoczki ul. Langiewicza1 (podejmowana była próba adaptacji budynków, ale remontu nie ukończono)*
12. Obecnie w sferze zagospodarowania i ochrony zabytków należy wykorzystać sprzyjającą koniunkturę związaną z rozwojem turystyki, a dla powiatu wołomińskiego, jako terenu podwarszawskiego, w sposób szczególny z turystyką weekendową.
13. Obecnie bardzo popularne jest adoptowanie obiektów pofabrycznych na cele komercyjno-użytkowe oraz mieszkaniowe tzw. lofty. Jest to dobra perspektywa dla tego typu obiektów i całych zespołów pofabrycznych, w tym szczególnie dla Marek.

7. Założenia programowe

Obiekty zabytkowe wymagają ustawicznego nadzoru, konserwacji oraz systemu zabezpieczeń przeciwpożarowych i przeciwwłamaniowych. Na tym polu jest potrzebna ścisła współpraca odpowiednich służb państwowych samorządowych i kościelnych, oraz współdziałanie z nimi czynnika społecznego w postaci różnego rodzaju stowarzyszeń.

Zabytki, są źródłem narodowej tożsamości, ale też pełnią ważną rolę krajoznawczą i turystyczną, które odpowiednio wykorzystane mogą być ważnym źródłem dochodów.

Opracowanie powiatowego programu opieki nad zabytkami wymaga zaangażowania władz oraz pracowników samorządowych odpowiedzialnych za sprawy związane z ochroną i opieką nad zabytkami. W realizacji zadań z zakresu ochrony zabytków bardzo korzystne jest przekazanie kompetencji dotyczących opieki nad zabytkami określonym, odpowiedzialnym osobom, w każdej z gmin i w powiecie. Opracowanie ogólnych zasad współpracy na poziomie gmin i powiatu jest niezbędnym elementem dla sprawnego funkcjonowania ochrony zabytków na terenie powiatu.

Główne cele polityki powiatowej związanej z ochroną zabytków

- Konsekwentne i planowe realizowanie zadań kompetencyjnych samorządu dotyczących opieki nad zabytkami.
- Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania oraz przyjęcie odpowiednich zasad zagospodarowania przestrzeni.
- Wykreowanie wizerunku powiatu i tożsamości mieszkańców, wspieranie aktywności lokalnej mającej na celu poszanowanie dziedzictwa kulturowego.
- Zwiększanie atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych.
- Wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.

7.1 Priorytety programu opieki

Zgodnie z artykułem 87 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami program opieki nad zabytkami odpowiednio wojewódzki, powiatowy i gminny, sporządzane są na okres 4 lat. Zadaniem, każdej wymienionej w ustawie jednostki administracji samorządowej, jest włączenie ochrony zabytków do działań strategicznych na odpowiednim szczeblu zarządzania. Ustawa nie formułuje zadań w zależności od szczebla jednostek samorządu terytorialnego, ale w sposób ogólny wyznacza priorytety programu opieki nad zabytkami, a w szczególności:

- I. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju
- II. Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej
- III. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania
- IV. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego
- V. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami
- VI. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków
- VII. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

7.2 Kierunki działań programu opieki

Priorytet I określony w ustawie dotyczy programu opracowanego na szczeblu województwa, a zatem nie wchodzi w zakres zadań powiatu. Priorytet II jest postulatem traktującym ochronę dziedzictwa kompleksowo, z uwzględnieniem innych dziedzin mających wpływ na stan szeroko pojętego krajobrazu kulturowego. Priorytety określone w punkcie III, IV i V stanowią podstawę do określenia celów przyjętych w niniejszym opracowaniu.

Cele operacyjne powiatowe:

- CEL I. Zachowanie materialnej i niematerialnej spuścizny historycznej powiatu
- CEL II. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego miast i wsi powiatu
- CEL III. Utrwalenie zasobów dziedzictwa kulturowego w świadomości mieszkańców
- CEL IV. Promocja walorów kulturowych powiatu z wykorzystaniem nowoczesnych technologii
- CEL V. Zwiększenie dostępności obiektów zabytkowych poprzez ich wykorzystanie dla funkcji turystycznych, kulturalnych i edukacyjnych
- kreowanie pasm przyrodniczo-kulturowych

7.3 Zadania programu opieki nad zabytkami

HARMONOGRAM OPERACYJNO – FINANSOWY NA LATA 2010-2013

Dla realizacji wytyczonych celów, konieczne jest podjęcie konkretnych działań organizacyjnych i inwestycyjnych. W tabeli poniżej zestawiono zadania Powiatowego programu opieki nad zabytkami dla powiatu wołomińskiego na lata 2010-2013. Harmonogram rzeczowo – finansowy przedstawia listę przedsięwzięć przewidzianych do realizacji w latach 2010-2013, którą opracowano m.in. w oparciu o wyznaczone priorytety w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Uwzględniono również zadania zgłoszone w planach inwestycyjnych gmin.

	Zadanie	Typ zadania	Termin realizacji	Realizatorzy	Źródła finansowania	Szacunkowy koszt zł
CEL I	Opracowanie przy współpracy samorządów gminnych pełnej bazy danych o istniejących obiektach zabytkowych	koordynacja	2010-2011	Gminy	Budżet Gmin	b.d.
	Przeprowadzenie renowacji zespołu pałacowo-parkowego w Chrzęsnem i adaptacja na cele kulturalno-edukacyjne	Własne-adaptacja	2010-2011	Zarząd Powiatu Wołomińskiego	Środki Powiatu i dofinansow. ze śr. unijnych	11307863,82 w tym śr. unijne:7 mln
	Współdział w działaniach tworzenia Parku Kulturowego „Ossów- Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku” – ponadlokalny program samorządowy; Gmina :Wołomin, Zielonka, Kobyłka i Powiat Wołomiński (realizacja projektu o wartości ok. 60mln zł do 2020r na 100-ną rocznicę bitwy)	Współdział porozumienie	2010-2020	Lider projektu Gmina Wołomin	Powiat Gmina Wołomin Gmina Kobyłka Gmina Zielonka	Faza projektowa każdy po 25%kosztów
	Wspomaganie rewaloryzacji cennych obiektów zabytkowych, wpisanych do rejestru zabytków – dofinansowanie przez powiat prac konserwatorskich i restauratorskich	Dotacje uchwała	2010-2013	Właściciele obiektów zabytkowych	Środki własne właścicieli Dotacje	co rok dotacja ze śr. Powiatu ok. 30 000,-
	Stworzenie rezerwy celowej w sytuacji zagrożenia „istnienia” obiektu zabytkowego, celem doraźnego zabezpieczenia przed dewastacją (dotyczy zabytków architektury drewnianej, kapliczek oraz innych obiektów z ewidencji zabytków)	Finansowanie projekt	2011-2013	Zarząd Powiatu Wołomińskiego	Budżet Powiatu	b.d.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Wołomińskiego

	Aktualizacja planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sporządzenie listy obiektów, które mogą być wpisane do „Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kultury Objętych Ochroną Specjalną „	koordynacja	2010-2013	Starostwo Powiatowe WZK	Budżet Powiatu	b.r.
	Opracowanie instrukcji (informatora) dla ubiegających się o dofinansowanie ze środków powiatu	koordynacja	2010-2013	Starostwo Powiatowe WEK	Budżet Powiatu	b.r.
	Opracowanie poradnika dla właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych	koordynacja	2010-2013	Starostwo Powiatowe WEK	Budżet Powiatu	b.r.
	Utrzymanie, opieka i inwestycje w obiektach zabytkowych pozostających w zasobach powiatu <ul style="list-style-type: none"> • Budynek LO ul. 3-Maja 26 • DPS ul. Poniatowskiego 29 Zielonka 	Własne - finansowanie utrzymania i robót bud.	2010-2013	Starostwo Powiatowe WI	Budżet Powiatu	Wg budżetu; na 2010rok 2 468 000,-
	Działalność Ośrodka Dokumentacji Etnograficznej w tym również <ul style="list-style-type: none"> • inwestycje w nowych budynkach ODE 	Własne - finansowanie utrzymania i robót bud.	2010-2013	ODE	Budżet Powiatu	Wg budżetu 2010-1,3 mln 2011-2013 3 x 1 mln = 3 mln
	Wyznaczenie w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Powiatu stref otaczających zabytki z ustaleniem sposobu ich zagospodarowania i eksponowania	Koordinacja	2010-2013	Starostwo Powiatowe WSO, WAB	Budżet Powiatu	b.r.
	Konsultacje w zakresie upowszechniania standardów prac konserwatorskich, restauratorskich i zabezpieczających, ratowniczych i interwencyjnych przy obiektach zabytkowych	koordynacja	2010-2013	Starostwo Powiatowe WEK	Budżet Powiatu	b.r.
	Konsultacje z samorządami gmin w zakresie ewidencjonowania i ochrony obiektów zabytkowych	koordynacja	2010-2013	Starostwo Powiatowe WEK	Budżet Powiatu w ramach dz. administrac.	b.r.
CEL II	Wypracowanie zasad postępowania przy wdrażaniu lokalnych programów rewitalizacji centrów małych miast historycznych	koordynacja	2010-2013	Powiat	Budżet Powiatu	b.r.
	Prezentacja i promowanie dobrych wzorów i realizacji	koordynacja	2010-2013	Starostwo	Budżet Powiatu	b.r.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Wołomińskiego

	architektury regionalnej na stronie www i „Kronice Powiatowej”			Powiatowe Biuro Promocji i WEK		
	Wsparcie samorządów lokalnych w działaniach dotyczących rewitalizacji zespołów urbanistycznych i ruralistycznych w tym Wołomina i Marek	koordynacja	2010-2013	Powiat	Budżet Gmin	b.r.
CEL III	Organizacja konkursu dla uczniów o kreowaniu tożsamości historycznej i kulturalnej powiatu wołomińskiego	koordynacja	2011-2013 II semestr roku szkoln.	Starostwo Powiatowe - WEK Biuro Promocji	Budżet Powiatu	b.d.
	Wydanie przewodnika z mapą opracowanego przez społeczność lokalne np. stowarzyszenia, organizacje pozarządowe, uczniów o zasobach dziedzictwa kulturowego powiatu	koordynacja	2010-2013	Starostwo Powiatowe Biuro Promocji i WEK, Gminy	Budżet Gmin, Budżet Powiatu Sponsorzy	b.d.
	Wspieranie projektów kulturalnych i edukacyjnych realizowanych przez organizacje pozarządowe NGO oraz społecznych opiekunów zabytków	program współpracy z organizacjami pozarządow.	2010-2013	Starostwo Powiatowe WSO/ NGO	Budżet Powiatu NGO Dz.8. Kultura, sztuka, ochrona dóbr kultury	co rok około 90 000,00x4 360 000,00
	Ustanowienie nagrody Starosty za osiągnięcia w dziedzinie ochrony i opieki nad zabytkami na terenie powiatu wołomińskiego	Finansowanie promocja patronat	2011-2013	Zarząd Powiatu Wołomińskiego	Budżet powiatu	b.d.
	Promowanie miejsc związanych z wydarzeniami historycznymi lub osobami szczególnie zasłużonymi na terenie powiatu	patronat	2010-2013	Gminy	Budżet Gmin	b.d.
	<ul style="list-style-type: none"> Współdział w promowaniu miejsc pamięci związanych z Powstaniem Kościuszkowski 1794r – gmina Kobyłka 	Współdział, patronat	„	Miejskie i Gminne Ośrodki Kultury	Budżet Gminy Kobyłka	b.d.
	<ul style="list-style-type: none"> Współdział w promowaniu miejsc pamięci związanych z Bitwą Warszawską 1920 - w Radzyminie, Klembowie, Markach, Tłuszczu, Józefowie gm. Dąbrówka, Kobyłce, 	Współdział, patronat	„	„	Środki GOK i MOK, Budżet Gmin	b.d.
	<ul style="list-style-type: none"> Współdział w promowaniu miejsc pamięci 	Współdział,	„	„	Środki GOK i	b.d.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Wołomińskiego

	związanych z II wojną światową – Kobyłka, Tłuszcz-Konary, Marki, Dąbrówka, Radzymin-Silikatów, Postoliska, Wołomin, Ząbki	patronat			MOK, Budżet Gmin	
	• Współudział w promowaniu miejsc związanych z Cyprianem Kamilem Norwidem-gmina Dąbrówka	Współudział, patronat	„	„	Środki GOK i MOK, Budżet Gmin	b.d.
	• Współudział w promowaniu miejsc związanych z Powstaniem Listopadowym 1830r i gen. Franciszkiem Żymirskim - gmina Klembów	Współudział, patronat	„	„	Środki GOK i MOK, Budżet Gmin	b.d.
	• Współudział w promowaniu miejsc związanych z rodziną Lelewelów -gmina Poświętne	Współudział, patronat	„	„	Środki GOK i MOK, Budżet Gmin	b.d.
	• Współudział w promowaniu miejsc związanych z Władysławem Podkowińskim „Dziedzictwo kulturowe w regionie” Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Tłuszczańskiej w Tłuszczu – gmina Tłuszcz	Współudział, patronat	„	„	Środki GOK i MOK, Budżet Gmin	b.d.
	• Współudział w promowaniu miejsc związanych z rodziną Nałkowskich – gmina Wołomin	Współudział, patronat	„	„	Środki GOK i MOK, Budżet Gmin	b.d.
	• Promocja i wspieranie cyklicznych imprez folklorystycznych „Vademecum- w korowodzie weselnym rodziców Cypriana Norwida” w Strachówce	Współudział, patronat	„	„	Środki GOK i MOK, Budżet Gmin	b.d.
	• Wspieranie programów „Dziedzictwo kulturowe w regionie”, „Ginące zawody” - Stowarzyszenie Wiatraki Kultury Czubajowizna	Współudział, patronat	„	„	Środki GOK i MOK, Budżet gmin	b.d.
	• Wspieranie programów „Dziedzictwo kulturowe w regionie” Dziedzictwo Nadbużańskie - Warsztaty etnograficzne w Kuligowie, w Dąbrówce	Współudział, patronat	„	„	Środki GOK i MOK, Budżet Gmin	b.d.
CEL IV	Kontynuacja prac badawczych i rocznika „Studia i materiały do dziejów powiatu wołomińskiego” ostatni tom nr 4 z 2008r	Koordinacja, finansowanie	2010-2013	Starostwo Powiatowe ODE	Budżet Powiatu	co rok ok. 20 000,00 x4 80 000,00
	Stworzenie strony www lub zakładki „Dziedzictwo	promocja	2010-2013	Starostwo	Budżet Powiatu	b.d.

Program opieki nad zabytkami Powiatu Wołomińskiego

	kulturowe Powiatu Wołomińskiego”			Powiatowe - WEK Biuro Promocji		
	Opracowanie informatora dotyczącego dziedzictwa kulturowego powiatu wołomińskiego	promocja	2010-2013	Starostwo Powiatowe - WEK, Biuro Promocji	Budżet Powiatu	b.d.
	Wydawanie informatorów promujących Ziemię Wołomińską w układzie pasm przyrodniczo-kulturowych	Koordinacja, promocja	2010-2013	Gminy i Powiat	Budżet Gmin, Budżet Powiatu	b.d.
	Popularyzacja na stronach www udanych rewaloryzacji, adaptacji i prawidłowego utrzymania obiektów zabytkowych	promocja	2010-2013	Starostwo Powiatowe - WEK Biuro Promocji	Budżet Powiatu	b.d.
CEL V	Kreowanie i wspieranie działań dotyczących kreowania pasm przyrodniczo - kulturalnych, w tym zagospodarowanie Doliny Liwca	Współdział, patronat	2010-2013	Gminy	Budżet Powiatu	b.d.
	Organizacja szkoleń dla osób rozpoczynających działalność gospodarczą w obiektach zabytkowych	koordynacja	Wg potrzeb	Starostwo Powiatowe PUP	Budżet Powiatu	b.d.
	Wspieranie rozwoju turystyki zintegrowanej z zasobem dziedzictwa kulturowego powiatu (generowanie nowych miejsc pracy)	koordynacja	2010-2013	Gminy i Powiat	Budżet Gmin, Budżet Powiatu	b.d.
	Wspieranie inicjatyw tworzenia bazy obsługi turystyki na obszarach cennego krajobrazu przyrodniczo-kulturalnego	koordynacja	2010-2013	Gminy	Budżet Gmin	b.d.

7.4 Dziedzictwo kulturowe a turystyka

Turystyka, która w wysokim stopniu wyrasta z kulturowego kontekstu dziedzictwa, jest dzisiaj zarówno szansą, jak i zagrożeniem. Wyzwanie to może stać się też nie tylko ważnym mechanizmem rozwoju wielu ośrodków, ale i skutecznym instrumentem ochrony dziedzictwa. Wymaga to jednak zintegrowanego podejścia do zagadnienia dziedzictwa kulturowego, funkcji miejskich i rynku.

Gwarancją skutecznej ochrony dziedzictwa kulturowego miast i regionów historycznych w systemie wolnorynkowym jest umiejętne powiązanie dziedzictwa ze sferą gospodarczą. Koniecznością staje się stworzenie nowych ram prawnych i finansowych funkcjonowania obszarów zabytkowych. Oznacza to konieczność znalezienia kompromisu między kanonami ochrony, a wymogami życia i prawami ekonomii. Nie można dziś mówić o skutecznej ochronie zabytkowego obszaru bez skutecznych strategii w zakresie zarządzania.

Turystyka jest dziś przez władze samorządowe miast i regionów historycznych w Polsce postrzegana, jako jeden z istotnych czynników rozwoju ekonomicznego. Często nie widzą one ryzyka i negatywnych skutków turystyki dla dziedzictwa. Turystyka jest w tym układzie elementem dynamicznym. Szybkość i selektywność konsumpcji turystycznej stanowi zasadnicze zagrożenie dla dziedzictwa. Jeśli dziedzictwo traktować jako zasób wartości, to konsumpcja turystyczna może oznaczać istotne umniejszenie tego zasobu. Autentyczność, stanowiąca o wartości dziedzictwa, także jest dzisiaj poddawana konfrontacji z globalizacją i „makdonaldyzacją” przestrzeni kulturowej. Procesy uniformizacji nie tylko zagrażają dziedzictwu, ale i wzmacniają jego wartość oraz znaczenie, również w wymiarze rynkowym. Lokalność staje się dzisiaj, wobec globalizacji, wartością samą w sobie. Wobec takiej sytuacji niezwykle ważne jest, aby dokumenty planistyczne dotyczące strategii rozwoju poszczególnych elementów jak: turystyka, gospodarka, itp. we właściwy sposób uwzględniały zasoby dziedzictwa kulturowego.

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Zadania określone w powiatowym programie opieki nad zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

- **instrumentów prawnych** – wynikających z przepisów ustawowych (np. działanie w oparciu o uchwalane miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (w każdej z gmin), działanie w oparciu o dokumenty strategiczne jak, np. Strategia Rozwoju Powiatu Wołomińskiego do 2015 roku, Plan Rozwoju Lokalnego Powiatu Wołomińskiego 2006-2013, zasady udzielania dotacji do prac konserwatorskich i restauratorskich, Strategia Zrównoważonego Rozwoju Turystyki Powiatu Wołomińskiego - przyjmowane mocą uchwał Rady Powiatu Wołomińskiego
- współpraca w zakresie budowy parków kulturowych
- wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością powiatu
- wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków

- **instrumentów finansowych** - m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością powiatu,
- dotowanie prac konserwatorskich i remontowych w obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków z terenu powiatu wołomińskiego nie będących własnością powiatu ,
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych;

- **instrumentów koordynacji** - m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w krajowych, wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp.
- współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi
- współpraca z organizacjami wyznaniowymi w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami

- **instrumentów społecznych** - m.in. poprzez działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi i społecznymi opiekunami zabytków
- działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

- **instrumentów kontrolnych** - m.in. sporządzenie powiatowej i współaktualizacja gminnych ewidencji zabytków
- monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

9. Zasady oceny realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami

Program opieki nad zabytkami jest dokumentem planistycznym w dziedzinie ochrony dóbr kultury i zasobów dziedzictwa kulturowego. Zawarte w nim strategiczne rozwiązania w przedmiotowej dziedzinie, mają na celu ukierunkowanie wszelkich szeroko zakrojonych działań w kierunku poprawy stanu zasobów zabytkowych powiatu wołomińskiego. Co 2 lata sporządza się sprawozdanie z programu opieki nad zabytkami przyjętego na okres 4 lat i przedstawia Radzie Powiatu. Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji powiatowego programu uwzględniająca:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania powiatowego programu opieki nad zabytkami,
- b) efektywność ich wykonania.

Do oceny zastosowane zostaną następujące kryteria i wskaźniki oceny realizowanych zadań.

W ramach priorytetu I:

Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu

- Poziom (w %) wydatków budżetu powiatu na ochronę i opiekę nad zabytkami
- Wartość finansowa zrealizowanych kompleksowych programów rewaloryzacji i rewitalizacji oraz liczba (bądź inne mierniki) obiektów poddanych rewaloryzacji w ramach tych programów
- Wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz liczba obiektów poddanych ww. pracom
- Zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi
- Inne

W ramach priorytetu II: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego

- Poziom (w %) objęcia terenu powiatu wykonanymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego
- Liczba utworzonych parków kulturowych
- Liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów zabytkowych
- Liczba wniosków o uznanie obiektów i obszarów za pomniki historii
- Zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi i społecznymi opiekunami zabytków
- Inne

W ramach priorytetu III: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości

- Liczba opracowanych prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego)
- Liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych na terenie powiatu
- Liczba utworzonych szlaków turystycznych, tras rowerowych, konnych, wodnych
- Liczba opracowanych, wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników)
- Liczba utworzonych, zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej
- Liczba osób zwiedzających muzea, skanseny, izby regionalne itp.
- Liczba szkoleń lub liczba pracowników biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego
- Inne

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

Informacje o zasadach i kryteriach dotyczących możliwości pozyskiwania środków finansowych na zadania związane z ochroną i opieką nad zabytkami znajdują się na podanych poniżej stronach internetowych (stan na koniec sierpnia 2009r).

- Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków
www.mwkz.pl (dotacje)
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Promesa Ministra Kultury”
www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe”
www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz wymiany kulturalnej”
www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Kultura 2007–2013”
www.mkidn.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Innowacyjna gospodarka”, projektu nr 6.4. *Inwestycje w produkty turystyczne o znaczeniu ponadregionalnym* – **www.interreg.gov.pl**
- Informacje dotyczące programów operacyjnych „Regionalne programy operacyjne” – **www.interreg.gov.pl**
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich” – **www.minrol.gov.pl**
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Kapitał ludzki” – **www.mrr.gov.pl**
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Infrastruktura i środowisko”
www.mrr.gov.pl
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Europejska współpraca terytorialna” – **www.mrr.gov.pl**
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz dla organizacji pozarządowych” – **www.funduszngo.pl**
- Informacje dotyczące możliwości finansowania przy wykorzystaniu ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym
www.partnerstwowpublicznoprywatne.info/ustawa_ppp.php
- Informacje o udzielaniu dotacji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, m.in. dla powiatów i gmin ze środków Województwa Mazowieckiego
www.mazovia.pl

11. Realizacja i finansowanie przez powiat zadań z zakresu ochrony zabytków

Powiatowy program opieki nad zabytkami opracowany jest dla powiatu wołomińskiego po raz pierwszy i obejmuje lata 2010-2013. Wobec powyższego brak jest analizy danych w zakresie funkcjonowania, realizacji i finansowania opieki nad zabytkami w poprzednich latach. W budżecie powiatu wydatki na ten cel kwalifikowane są w :

Dział 921 Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego

92105 Pozostałe działania w zakresie kultury

92116 Biblioteki

92119 Ośrodki ochrony i dokumentacji zabytków (w tym m.in. na działalność ODE i inwestycje w nowym budynku ODE)

92120 Ochrona i konserwacja zabytków (m.in. prace adaptacyjne w Chrzęsniem + pozostałe wydatki bieżące)

Działania w zakresie **92120 Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami** finansowane z budżetu powiatu, w tym wydatki zaplanowane na lata 2010-2013 obejmują :

1. **Zadania inwestycyjne** dotyczące ochrony zabytków wprowadzone do wieloletniego programu inwestycyjnego (dotyczy zabytków będących własnością powiatu)
2. **Dotacje celowe** - w drodze uchwały Nr XXVII-201/09 powiat przyjął zasady dofinansowywania prac konserwatorskich, restauratorskich i robot budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków nie stanowiących własności powiatu
3. **Nakłady** przewidziane na ochronę zabytków w obiektach ujętych w ewidencji zabytków, obszarach objętych ochroną konserwatorską (w tym wpisanych do rejestru zabytków oraz objętych ochroną na mocy zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, wskazanych do ochrony konserwatorskiej w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz na terenach parków kulturowych), związanych z pielęgnacją i rewaloryzacją zieleni zabytkowej (m.in. parki, ogrody, cmentarze, aleje).
4. **Planowane i prowadzone zadania** zawarte w programie opieki dotyczące środowiska kulturowego powiatu, w tym:
 - prace studialne, dokumentacyjne i projektowe,
 - działania edukacyjne, promocyjne itp.
5. **NGO-** zadania programu opieki realizowane w zakresie ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie poprzez dotacje na działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (m.in. stowarzyszenia).

Poziom wysokości finansowania przez powiat **zadań z Działu 921 Kultura i ochrona dziedzictwa kulturowego** w corocznie ustalonym budżecie podstawowym (wskazanie wzrostu/spadku procentowego w odniesieniu do roku poprzedzającego) wynosi w zł.:

- w roku 2007 - **547 000,00**

- w roku 2008 - **825 577,00** - wzrost o ok. 50 % w stosunku do 2007

- w roku 2009 - **2 207 773,00** - wzrost o ok. 200% w stosunku do 2008

- w roku 2010 - **7 282 693,00** - (w tym środki unijne)

Program opieki nad zabytkami Powiatu Wołomińskiego

Tabela IV- WYDATKI WYKONANE w latach 2006-2009 I ZAPLANOWANE W BUDŻECIE POWIATU na 2010r

LP	Rozdz.	przeznaczenie środków	2006	2007	2008	2009	2010	Uwagi
	921	<i>Kultura i ochrona dziedzictwa kulturowego – budżet podstawowy w tym :</i>	600 901,00	547 000,00	825 577,00	2 207 773,00		<i>Pierwotnie zakładany budżet podst.</i>
1	92105	<i>Pozostałe działania w zakresie kultury</i>						<i>Środki budżetowe po zmianach wprowadzonych w trakcie roku</i>
	<i>Organiz. Pozarząd (NGO)</i>	<i>Przedsięwzięcia kulturalne - ochrona dziedzictwa kulturowego ziem Powiatu wołomińskiego i podtrzymywanie tradycji narodowej, promocja powiatu i wspieranie turystyki</i>	<i>130 000,00</i>	<i>190 000,00</i>	<i>102 000,00</i>	<i>90 000,00</i>	<i>90 000,00</i>	
2	92116	<i>Biblioteki</i>	<i>55 620,00</i>	<i>56 000,00</i>	<i>58 000,00</i>	<i>60 000,00</i>		
3	92119	<i>Ośrodki ochrony i dokumentacji zabytków w tym:</i>	<i>315 281,00</i>	<i>301 000,00</i>	<i>539 577,00</i>	<i>1 023 919,00</i>		
		<i>Działalność ODE</i>			<i>199 577,00</i>			
		<i>Inwestycje w nowym budynku ODE</i>			<i>340 000,00</i>		<i>1 300 000,00</i>	
4	92120	<i>Ochrona i konserwacja zabytków</i>	<i>100 000,00</i>	<i>0</i>	<i>1 245 000,00</i>	<i>835 854,00</i>		
	<i>Dotacje</i>	<i>Wykonanie prac remontowych i konserwatorskich w obiektach zabytkowych</i>			<i>+20 000,00</i>	<i>+ 30 000,00</i>	<i>30 000,00</i>	
		BUDŻET PO ZMIANACH			1 854 577,00	2 237 773,00		
	Dotacje	Środki zewnętrzne - unijne				7 000 000,00		
		<i>Adaptacja zabytkowego zespołu w Chrzęsnem na cele edukacyjno-kulturalne</i>				<i>10308 872,00</i>	<i>7 282 693,00</i>	
						<i>Koszt całej inwestycji</i>	<i>do wykorzystania w 2010</i>	

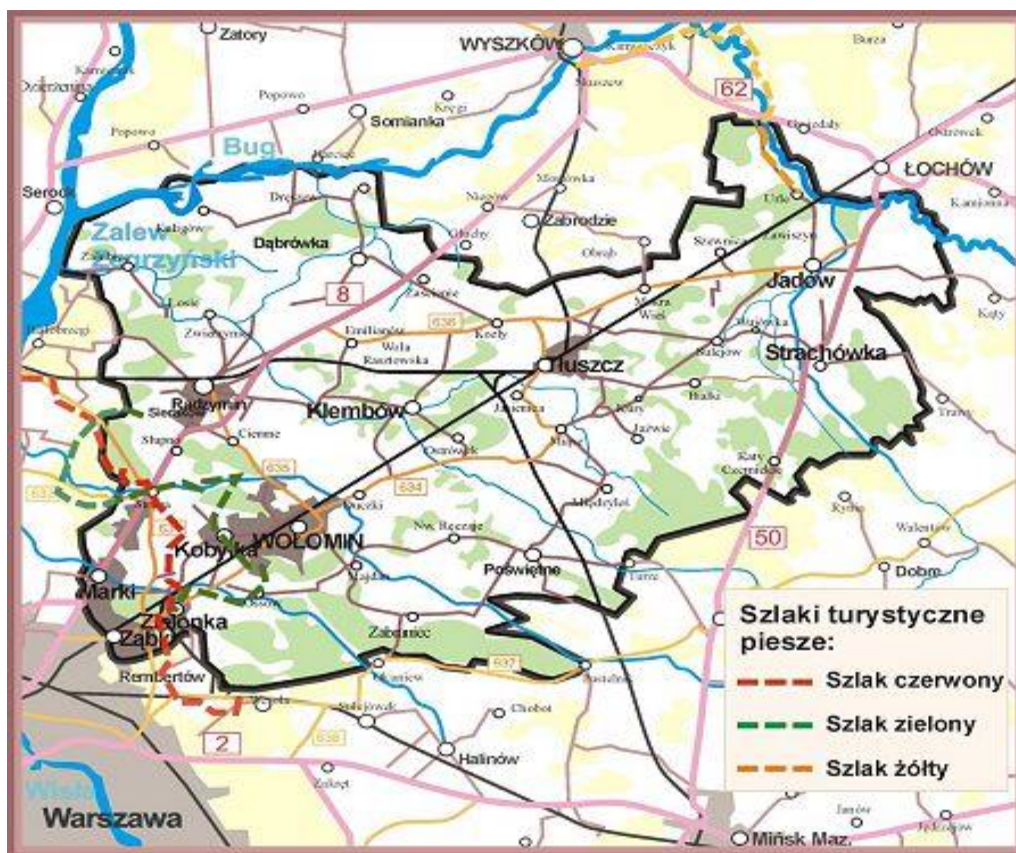
Tabela V- WYDATKI POWIATU (faktycznie poniesione w zakresie kultury i ochrony zabytków)

LP	Rozdz.	Przeznaczenie środków	2006	2007	2008	2009	Uwagi
1	92105	<i>Pozostałe działania w zakresie kultury</i>					
	<i>Organizacje Pozarządowe (NGO)</i>	<i>Przedsięwzięcia kulturalne - ochrona dziedzictwa kulturowego ziem Powiatu wołomińskiego i podtrzymywanie tradycji narodowej, promocja powiatu i wspieranie turystyki</i>	<i>38 000,00</i>	<i>52 000,00</i>	<i>92 900,00</i>	<i>84 500,00 do 08.2009</i>	
2	921 Środki własne	<i>Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego</i>					
	92119	<i>Inwestycje na kulturę</i>	<i>3 000,00</i>	<i>39 650,00</i>	<i>408 449,71</i>	<i>171 625,12</i>	<i>w tym: w 2008 i 2009 inwestycje dotyczące ODE</i>
3	92120	<i>Adaptacja zabytkowego zespołu w Chrzėsнем na cele edukacyjno-kulturalne</i>		<i>40 961,21</i>	<i>163 137,83</i>	<i>400 023,86</i>	<i>Nakłady faktyczne poniesione do końca 10.2009</i>

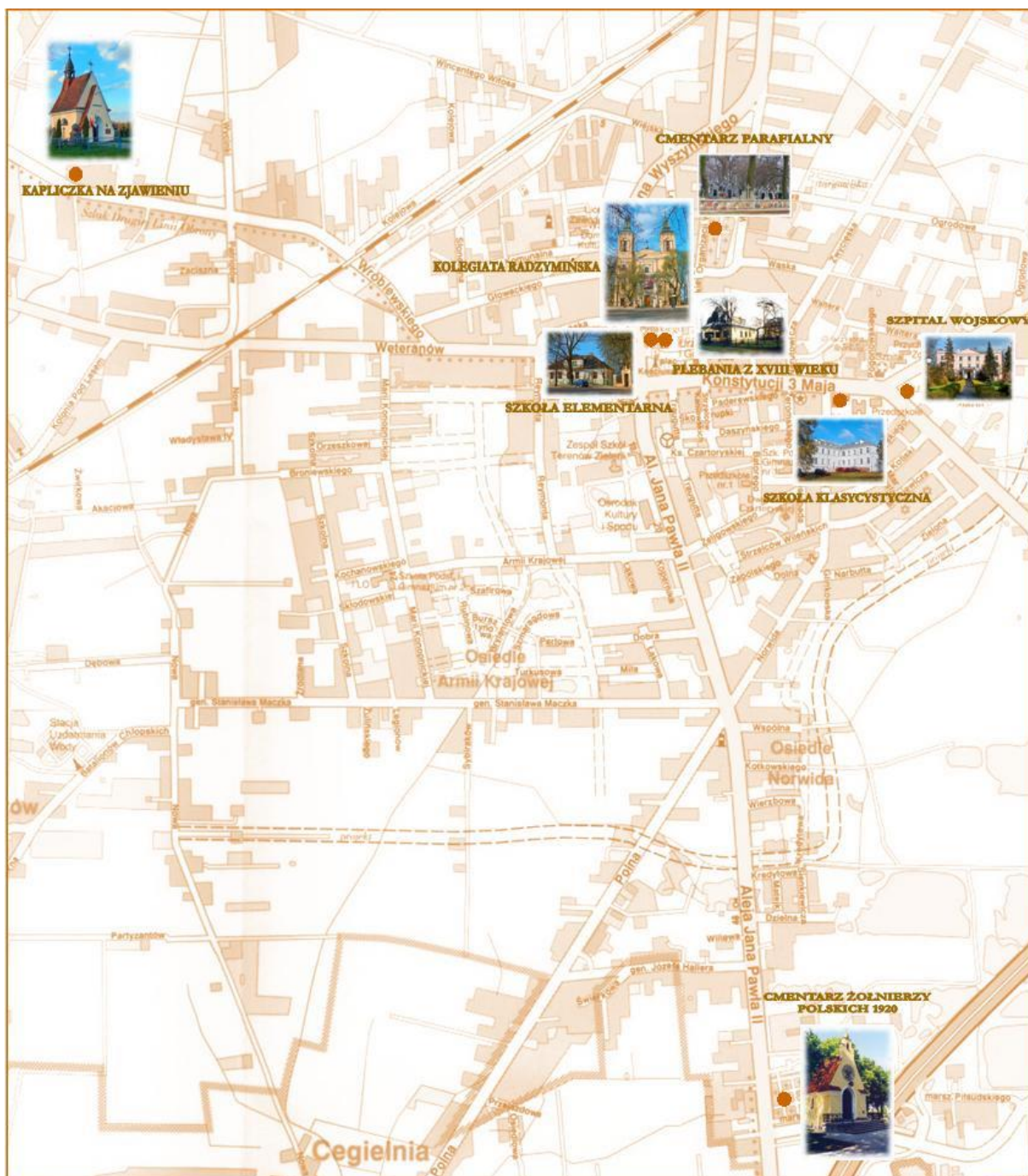
Tabela VI- WYDATKI POWIATU (dodatkowe - faktycznie poniesione w zakresie ochrony zabytków - klasyfikowane jako środki inwestycyjne i remontowe, w obiektach zabytkowych stanowiących własność powiatu wołomińskiego, użytkowanych na cele publiczne)

LP	Rozdz.	Inwestycje i remonty	2006	2007	2008	2009	Uwagi
1		<i>Dom Pomocy Społecznej ul. Poniatowskiego 29 Zielonka (dat.1902r, autor S.Szyller)</i>					
		<i>Dostosowanie klatki schodowej do przepisów PPOŻ, system oddymiania</i>			119 152,41		
		<i>Remont murów oporowych</i>				20 858,13	
2		<i>Liceum Ogólnokształcące Radzymin ul. Konstytucji 3 Maja 26 (dat.1843-44 aut. A. Corazzi, nr rej. zab. 1094/635 z 05.04.1962r)</i>					
		<i>Termomodernizacja budynku</i>			206 722,05		

12. Część graficzna programu opieki nad zabytkami

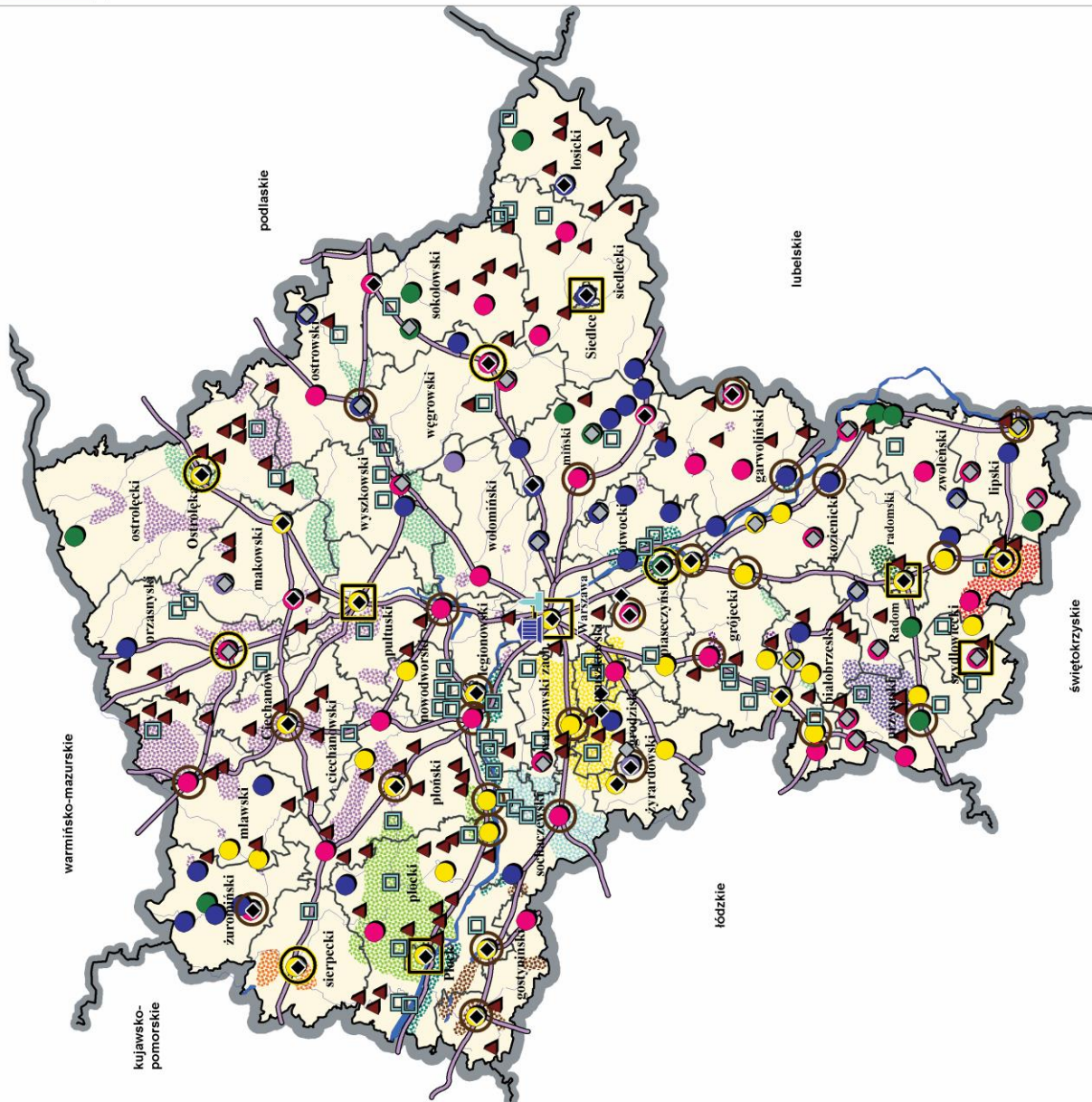
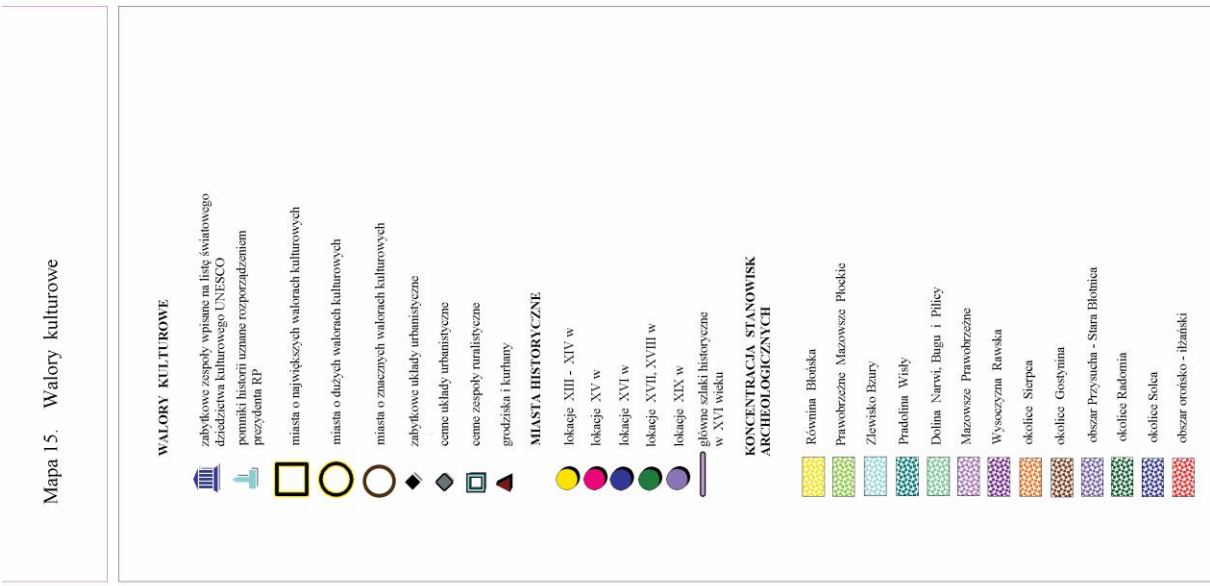

Szlaki turystyczne piesze na terenie Powiatu Wołomińskiego

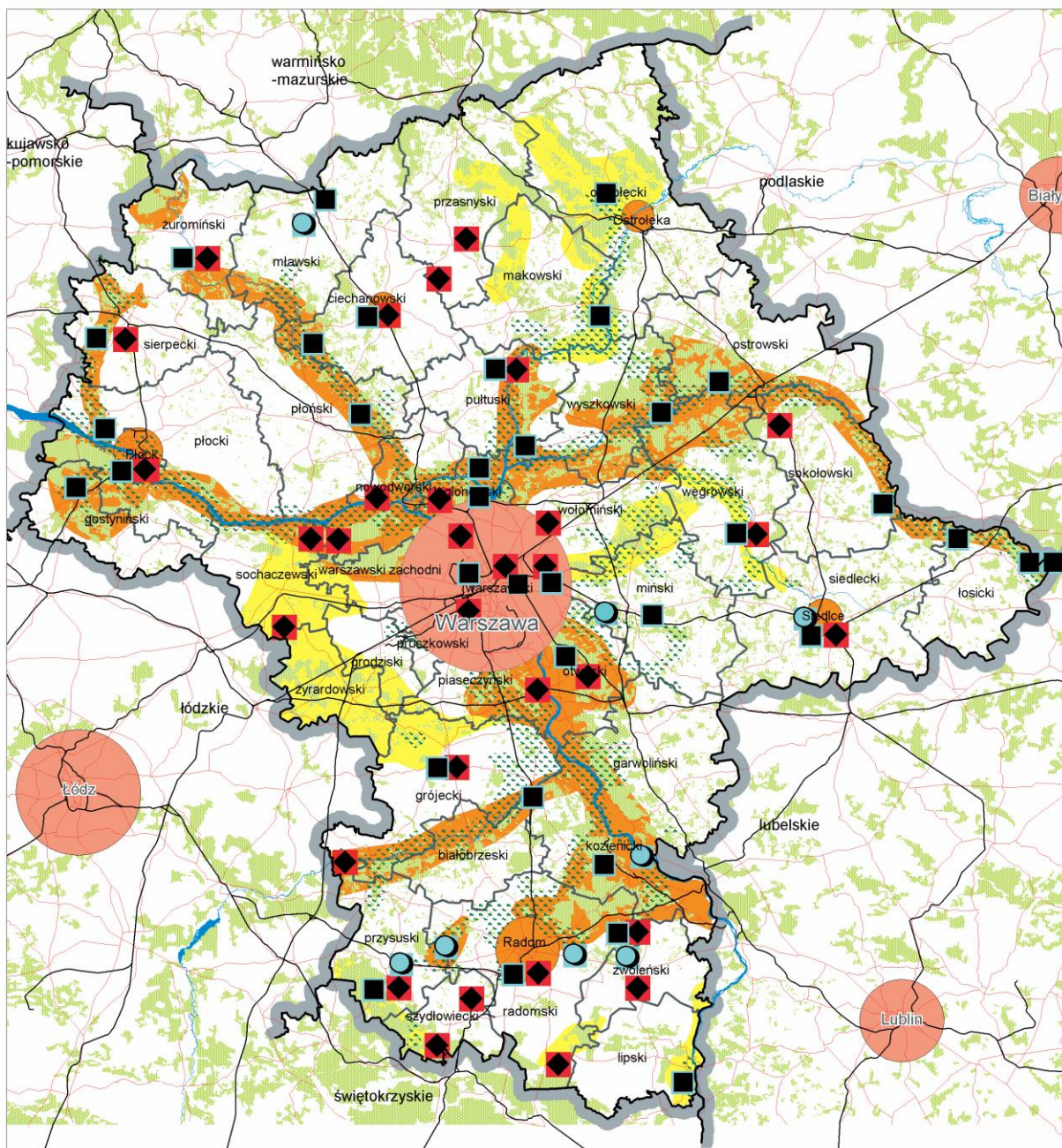

Plan miasta Radzymin – z oznaczeniem najważniejszych zabytków

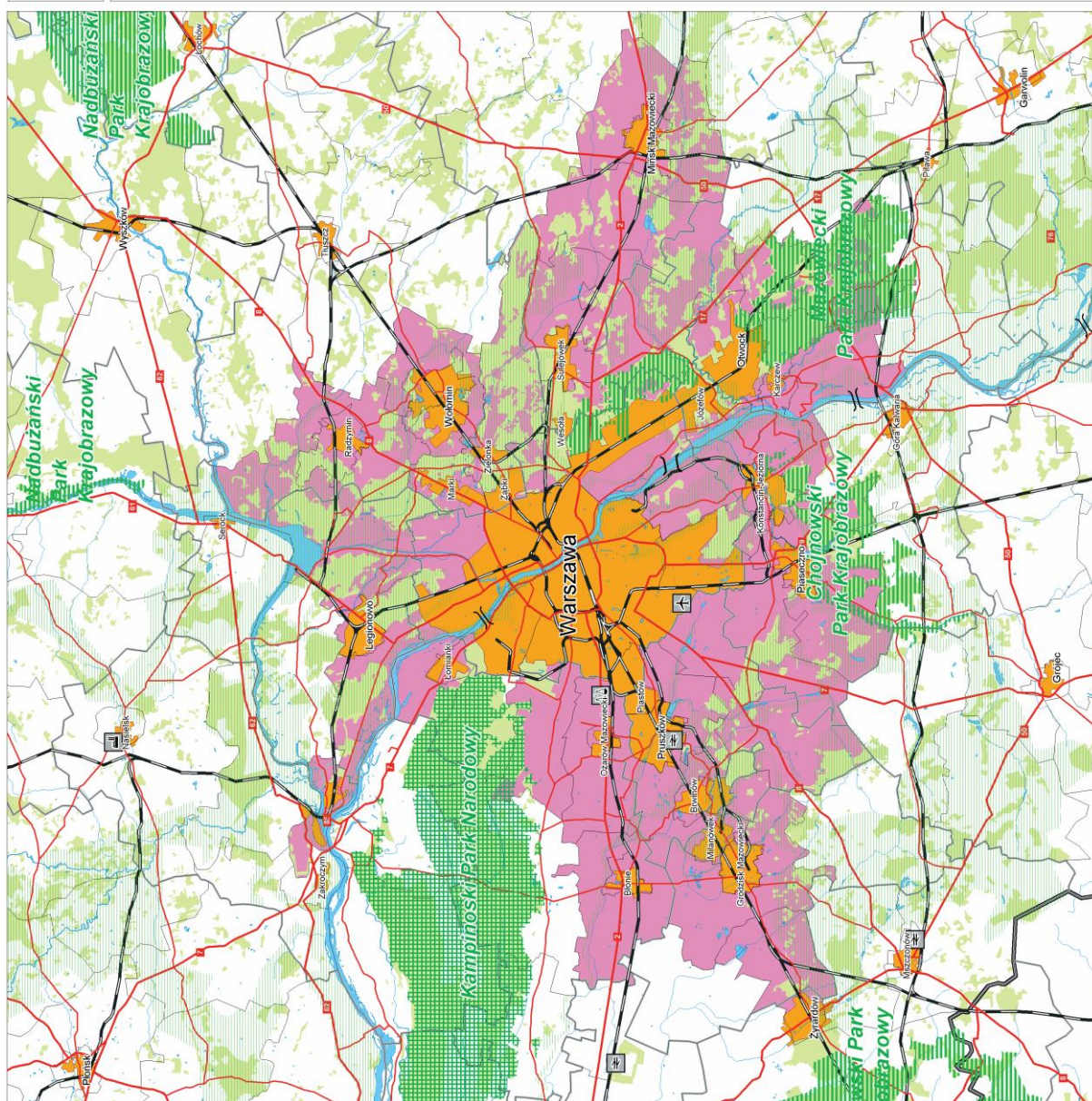
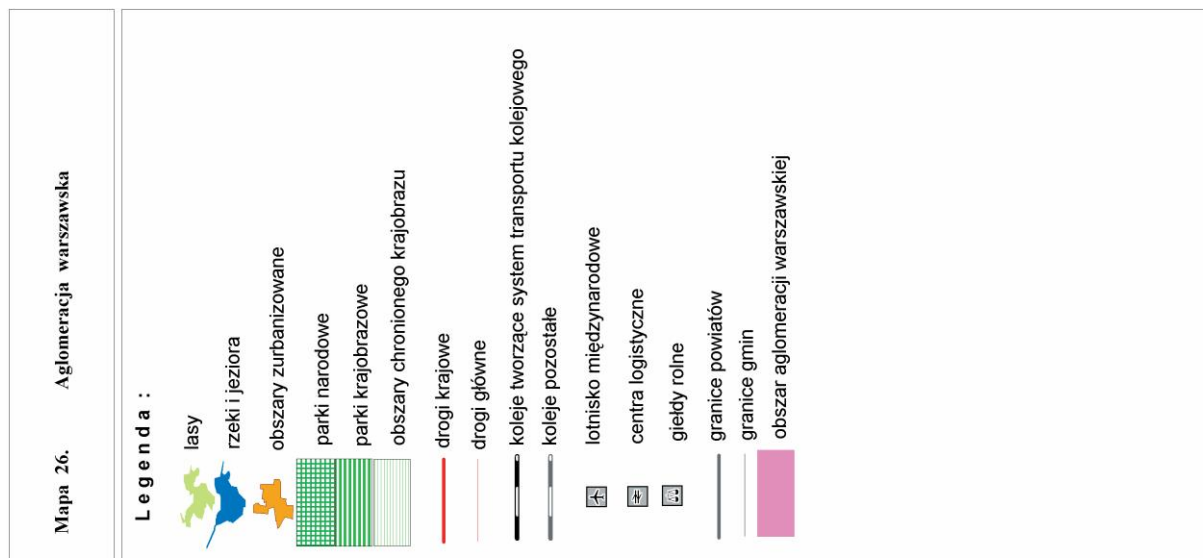
Mapa 15. Walory kulturowe

Województwo mazowieckie - walory kulturowe

Województwo mazowieckie - turystyka

Agglomeracja Warszawska

Mapa - Powiat Wołomiński na tle Województwa Mazowieckiego

Mapa - Powiat Wołomiński podział na jednostki terytorialne

MIASTO-OGRÓD ZĄBKI

PRACE NAGRODZONE W KONKURSE Z 1912 r.
NA ROZPARCELOWANIE MAJĄTKU HRABIEGO RONKIERA W ZĄBKACH POW. 404 MORG

Tabela III. POWIAT WOŁOMIŃSKI - zabytki w układzie typologicznym													
TYP OBIEKTU	WUOZ OSTROŁĘKA			MWKZ WARSZAWA									RAZEM
	Gmina Dąbrówka	Gmina Klembów	Gmina Tłuszcz	Gmina Jadów	Gmina Strachówka	Gmina Kobyłka	Gmina Marki	Gmina Radzymin	Gmina Poświętne	Gmina Wołomin	Gmina Ząbki	Gmina Zielonka	
1. ZABUDOWA MIESZKALNA													
a. kamienice						4	31	23		50	4	6	118
b. wille		4				9		2		5	13	18	51
c. domy jednorodzinne		18	6	47	2	2		10		42	11	10	148
d. inne - oficyny				2				2					4
2. OBIEKTY SAKRALNE													
a. kościoły nowoż. XVI- XVIIIw						1		1					2
b. kościoły XIXw-1945 r.	1	1	2	1			2		2		1	1	11
c. kaplice, dzwonnice, plebanie, ogrodzenia, domy, bramy	2	2		1		3	3	4					15
3. OBIEKTY UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ										3			3
a. ratusze, sądy, starostwa			1	1				2					4
b. szkoły, internaty, biurowe							2	1	1				4

Program opieki nad zabytkami Powiatu Wołomińskiego

c. karczmy, zajazdy, kino								1				1
d. szpitale, domy opieki										9	2	11
4. OBIEKTY PRZEMYSŁOWE I GOSPODARCZE												
a. budynki przemysłowe			1			1	2	1		3		8
b. dworce kolejowe z zespołami budynków						1		1				2
c. spichrze, magazyny,			1									1
d. młyny, wiatraki					2				1			3
e. gorzelnie, browary				1								1
f. inne												
5. BUDYNKI REZYDENC. OBRONNE				1								1
a. pałace	2	1	1				1					5
b. dwory		1		1	1					1		4
c. oficyny				1								1
6. ZESPOŁY FOLWARCZNE												
a. budynki mieszkalne-czworaki, ośmioraki				4							1	5
b. stodoły												
c. spichrze, magazyny				1								1
d. obory				1						1		2
e. stajnie, chlewnie, owczarnie												
f. kuźnie												
g. inne												
7. BUDOWNICTWO WIEJSKIE (w zagrodach)												
a. mieszkalne				1					2			3

Program opieki nad zabytkami Powiatu Wołomińskiego

b. stodoły				1					1				1
c. obory, chlewnie, stajnie, inwentarskie													
d. inne - spichrze													
8.KAPLICZKI PRZYDROŻNE, FIGURY	1		4	1		3		2	2		1		14
9. ZAŁOŻENIA PARKOWE	2	3	4	1			1	1	2		1		15
10. CMENTARZE													
a. rzymsko-katolickie	1	1	3			1		1	1	1	1		10
b. ewangelickie									1				1
c. prawosławne													
d. żydowskie									1				1
e. inne- wojenne			1					1		1			3
11. MIEJSCA PAMIĘCI								1		1			2
12.UKŁADY URBANISTYCZ. RURALISTYCZ. SKANSENY	1						1	1			1		4
RAZEM	10	31	24	65	5	25	43	55	12	109	43	38	460
WUOZ OSTROŁĘKA	65												460
MWKZ WARSZAWA				395									

13. Aneksy

Rozdział pełni rolę informacyjną, zawiera aktualne wykazy i zestawienia z dziedziny ochrony dóbr kultury z terenu Powiatu Wołomińskiego i Polski:

- I. Rejestr zabytków nieruchomych
- II. Gminne ewidencje zabytków nieruchomych – układ tabelaryczny
- III. Spis parafii i kościołów objętych ochroną konserwatorską
- IV. Spis adresów i danych kontaktowych do osób zajmujących się ochroną zabytków w poszczególnych gminach
- V. Podział powiatu na jednostki terytorialne
- VI. Archeologiczne Zdjęcia Polski (AZP)- podział na kwadraty
- VII. Główne przedsięwzięcia realizowane i zainicjowane na terenie powiatu wołomińskiego w 2009 roku w zakresie ochrony zabytków
- VIII. Podstawowe dane dotyczące zawartości krajowego zasobu zabytków
- IX. Uwagi

I. Rejestr zabytków nieruchomych – zabytki nieruchome

WOJ. MAZOWIECKIE - POWIAT WOŁOMIŃSKI

dane z: Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków
stan na grudzień 2009r. <http://www.kobidz.pl>

1. DĄBRÓWKA – gm.

Chajęty – Jaktory

- zespół dworski, nr rej.: A-487 z 22.01.1982 i z 27.01.1984r.
 - dwór 1912r.
 - park, 1 poł. XIXw

Dąbrówka

- kościół par. p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego, 1881-84, nr rej. A-470 z 7.07.1981r.

Ślężany

- zespół pałacowy, XVIII-XIXw, nr rej. A-412 z 5.04.1962 i z 10.12.1979r.
 - pałac
 - park

2. JADÓW – gm.

Jadów

- kościół par. p.w. Znalezienia Krzyża, 1822-1886, nr rej. A-311 z 29.12.1983r.
- zespół dworski, 2 poł. XIXw, nr rej.: 416 z 6.01.1993r.
 - dwór
 - oficyna
 - obora
 - spichlerz
 - park

Zawiszyn

- pozostałości XVIw założenia obronno-rezydencjonalnego nr rej. A-456 z 1997r.

3. KLEMBÓW – gm.

Klembów

- kościół par. p.w. św. Klemensa, XIXw, nr rej. A-411 z 5.04.1962r.
- cmentarz rzym.-kat. (najstarsza część), nr rej. A-556 z 30.01.1986r.

Rasztów

- park dworski, XIXw, nr rej. A-514 z 27.01.1984r.

Wola Rasztowska

- zespół pałacowy, XVIIIw, XIX, 1953, nr rej. A-419 z 5.05.1962 i z 10.12.1978r.
 - pałac
 - park

4. KOBYŁKA – m.

- kościół par. p.w. Świętej Trójcy, XVIIIw, nr rej. kl.IV.R-33/53 z 01.12.1953r.
- cmentarz par. rzym.-kat., ul. Pieniążka, 1803, nr rej. 1466 z 20.02.1991r.
 - kaplica grobowa Matuszewskich, 1837r. nr rej. j.w.
 - kaplica grobowa Orszaghów, 1927r. nr rej. j.w.
 - ogrodzenie z brama, 1 poł. XIXw, nr rej. j.w.
- dom, ul. Rumuńska 2, pocz. XIXw, 1920, nr rej. A-766 z 12.10.2007r.

5. MARKI – m.

- kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, ul. Piłsudskiego 93A, 1897-1899, nr rej. 1289 z 3.02.1987r.
 - ogrodzenie, nr rej. j.w.
- szkoła, ul. Fabryczna 2, 1895, nr rej. A-769 z 29.03.1999r.
- zespół pałacowy Briggsa, ul. Piłsudskiego 96, 1870-1880, nr rej. 1208 z 16.12.1982r.
 - pałac
 - park

6. POŚWIETNE – gm.

Krubki-Górki

- park dworski, XVIII/XIXw, nr rej. A-271 z 24.07.1980 i z 18.12.1996r.

Nowe Ręczaje

- dom, drewn., XVIIIw, nr rej. A-290 z 19.11.1981r.

7. RADZYMIN – m. i gm.

Radzymin

- kościół p.w. Przemienienia Pańskiego, ul. Waryńskiego 1, XVIIIw, nr rej. 1093/634/62 z 5.04.1962r.
 - dzwonnica, nr rej.: j.w.
- cmentarz par. rzym.-kat., ul. P.O.W. 1, 1779-XXw, nr rej. 1475 z 23.09.1992r.
- cmentarz par. rzym.-kat.(wojskowy), ul. Jana Pawła II (d. Warszawska), 1912, 1930-32, nr rej. 1321 z 11.10.1988r.
 - kaplica, 1927r.
 - brama
- dom przy cmentarni (dozorcy), nr rej. 1594 z 10.08.1995r.
- park pałacowy, ul. Żeligowskiego, XVIIIw, nr rej. 1593-A z 12.07.1995r.
- dom administratora, mur.-drewn., 4 cw. XVIIIw, nr rej. j.w.
- d. starostwo, 1830, nr rej. 1095/34 z 20.09.1954r.
- szkoła (liceum pedagogiczne) poł. XIXw, nr rej. 1094/635/62 z 5.04.1962r.
- dom, ul. Konstytucji 3 Maja 4, pocz. XXw, nr rej. 4-A z 18.12.2000r.

8. STRACHÓWKA – gm.

Czernik

- dwór, 2 poł. XIXw, nr rej. 295/82 z 11.10.1982r.

Oseka

- młyn wodny z częścią mieszkalną, 1 poł. XIXw, nr rej. A-382 z 24.05.1985r.

9. TŁUSZCZ – m. i gm.

Chrzęsne

- zespół pałacowy, XVII-XVIIIw, , nr rej. A-389 z 6.08.1959 i z 20.01.1976r.
 - pałac
 - park

Jasienica

- park dworski, XIXw, nr rej. A-498 z 27.07.1984r.

Miąse

- park, XIXw, nr rej. A-436 z 18.02.1976r.

Mokra Wieś

- park, XVIII-XIXw, nr rej. A-437 z 18.02.1976r.

Postoliska

- cmentarz rzym.-kat. (stara cześć), nr rej. A-554 z 27.01.1984r.

Tłuszcz

- cmentarz wojenny z 1920, nr rej. A-572 z 18.01.1986r.
- spichrz, ul. Powstańców 22, XIX, pocz. XX, nr rej. A-418 z 5.04.1962r.

10. WOŁOMIN – m. i gm.

Ossów

- cmentarz wojenny z 1920r, nr rej.: 1323 z 17.11.1988r.
 - kaplica
 - dzwonnica

Wołomin

- kościół par. p.w. MB Częstochowskiej, pocz. XX, nr rej. 1117/1107 z 16.05.1975r.
- 3 mogiły wojenne 1939-45, na cmentarzu par., ul. Leśniakowizna, nr rej. 1378 z 26.07.1989r.
- willa „Laurentium” z ogrodem, ul. Nagórna 2, ok. 1920, nr rej. 1395-A z 19.10.1989r.
- dom Nałkowskich z ogrodem, ul. Nałkowskiej 2, drewn., 1895, nr rej. 1198 z 6.12.1982r.

11. ZĄBKI – m.

- willa, ul. Klonowa 6, 1918, nr rej.: 1262-A z 10.06.1985r.
- willa, ul. Słowackiego 10, 1925, nr rej. 1331-A z 29.07.1988r.
- willa, ul. Wyzwolenia 16, 1920, nr rej. A812 z 25.08.2008r.

12. ZIELONKA – m.

- willa z ogrodem, ul. Sienkiewicza 20, drewn.-mur., XIX/XXw, po 1930r, nr rej. 1441-A z 02.08.1990r.

Tabela II . Gminne ewidencje zabytków nieruchomości - układ tabelaryczny

Lp.	Gmina	Rejestr zabytków	Ewidencja zabytków/MPZP*	Razem
1.	Dąbrówka	5	5	10
2.	Jadów	5	26	31
3.	Klembów	8	16	24
4.	Kobyłka	7	58	65
5.	Marki	6	19	25
6.	Poświętne	5	38	43
7.	Radzymin	1	11	12
8.	Strachówka	12	43	55
9.	Tuszczy	2	3	5
10.	Wołomin	6	103	109
11.	Ząbki	3	40	43
12.	Zielonka	1	37	38
	Razem	61	399	460

*MPZP- Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego

Tabela III. Powiat Wołomiński - obiekty sakralne objęte ochroną konserwatorską

Lp.	Obiekt sakralny (kościół, cmentarz, kaplica, dzwonnica)	Autor i data budowy	Uwagi
REJESTR ZABYTKÓW woj. mazowieckie			
1	Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego 05-252 Dąbrówka, ul. Kościelna 30 (29) 757-80-42	1881-84 proj. Z. Twardowski eklektyzm	A-470 07.07.1981
2	Kościół pw. Św. Jakuba Apostoła pl.Dreszera 11, 05-280 Jadów (25)675-41-60	1882-1886 neogotyck proj. J. P. Dziekoński Fund. Z. Zamoyski	A-311 29.12.1983
3	Kościół pw. Św. Klemensa Papieża i Męczennika ul. Gen. F. Żymirskiego 39, 05-205 Klembów, (22) 799-93-94	1829 fund. gen. F. Żymirskiego	A-411 05.04.1962
4	Kościół pw. Św. Trójcy 05-230 Kobyłka, ul. Kościelna 2m, (22) 786-26-43	1741-1753 proj. G.A Longhi	R-33/1953 01.12.1953
5	Cmentarz rzym-kat. przy kościele Św. Trójcy w Kobyłce - kaplice, ogrodzenie z bramą	1803r	R-466/1991 20.02.1991
6	Cmentarz wojenny w Ossowie		R-1323 17.11.1988
7	Cmentarz rzym-kat. przy kościele św. Biskupa Męczennika w Postoliskach		A-554 27.01.1984
8	Kościół pw. Przemienienia Pańskiego 05-250 Radzymin, ul. Polskiej Organizacji Wojskowej 1, (22) 786-70-15	1773-80 proj. J.Ch. Kamzetter klasycyzm	R-1093/634/1962 05.04.1962
9	Dzwonnica przy kościele Przemienienia Pańskiego w Radzyminie	1773-80 proj. J.Ch. Kamzetter klasycyzm	R-1093/634/1962 05.04.1962
10	Cmentarz parafialny przy kościele Przemienienia Pańskiego w Radzyminie	Zał. 1706	R - 1475 23.09.1992
11	Cmentarz par.rzym-kat.-wojskowy - kaplica , brama, dom przycmentarny	1912,1930-32	R-1321 11.10.1988
12	Kościół pw. Matki Boskiej Częstochowskiej 05-200 Wołomin, ul. Kościelna 54, (22)799-97-04	1906-27, 1951-52 odbudowa	R- 1117 /2007
EWIDENCJA ZABYTKÓW			
1	Plebania w Dąbrówce przy kościele Podwyższenia Krzyża Świętego	1905 styl narodowy	
2	Kaplica pogrzebowa -murowana w Dąbrówce przy kościele Podwyższenia Krzyża Świętego	1884 proj. Z. Twardowski eklektyzm	
3	Kościół p.w. Św. Izydora , 05-270 Marki, Al. J. Piłsudskiego 93, (22) 781-10-51		
4	Kościół p.w. Św. Andrzeja Boboli i Św. Michała Archanioła 05-261 Marki-Struga, Al. J. Piłsudskiego 248, (22) 781-14-92		
5	Kościół pw. Św. Biskupa Męczennika 05-240 Tłuszcz, Postoliska, Pl. 3 Maja 17, (29) 757-32-09	1913-1919 proj. H.Kudera neogotycki	
6	Brama przy kościele Przemienienia Pańskiego w Radzyminie	Pocz. XX w	
7	Kościół pw. Świętej Trójcy , 05-091 Ząbki, ul. J. Piłsudskiego 46, (22) 781-60-92	1938 proj. J. Kamiński	

Tabela IV. Spis danych kontaktowych do osób zajmujących się ochroną zabytków w poszczególnych gminach.
Stan zawansowania ewidencji i programów opieki nad zabytkami (stan 12.2009)

GMINA	WYDZIAŁ/REFERAT OSOBA prowadząca ewidencję KONTAKT	EWIDENCJA zabytków	PROGRAM opieki nad zabytkami	Urząd Konservat.
Gm. DĄBRÓWKA	Referat Ochrony Środowiska Joanna Jusińska (29)757 80 77	w trakcie realizacji	w trakcie realizacji	WUOZ Delegatura Ostrołęka
Gmina KLEMBÓW	Inspektor ds. obronnych, OC i zarządzania kryzysowego Wojciech RAKOWSKI (22) 799 93 90 wew. 122	brak	brak	WUOZ Delegatura Ostrołęka
Gmina TŁUSZCZ	Referat Urbanistyki i Gospodarki Komunalnej Marta ŚWIDERSKA (25) 75 73 016 (wew.205) (29) 75 73 442 bezp.	w trakcie realizacji	brak	WUOZ Delegatura Ostrołęka
Gm. JADÓW	Zarządzenie Kryzysowe Barbara Goźlińska (25) 675 40 46 wew.46	w trakcie realizacji	brak	MWKZ Warszawa
Gmina STRACHÓWKA	Wydział Budownictwa Józef KSIAŻEK (25) 675 90 43	brak	brak	MWKZ Warszawa
Gmina KOBYŁKA	Referat Gospodarki Przestrzennej kier. Robert DENIS (22) 786 31 20	dostarczone 25.05.09	brak	MWKZ Warszawa
Gmina MARKI	Wydział ds. przygotowania i wdrażania programów unijnych oraz promocji miasta nacz. Piotr MATUSIAK (22) 781 10 03 wew.125	w trakcie aktualizacji istnieje częściowo	brak	MWKZ Warszawa
Gmina RADZYMIN	Referat Budownictwa kier. Wanda Lisiecka (22) 786-62-92 wew. 137	zleca się wykonanie (08.2009)	zleca się wykonanie (08.2009)	MWKZ Warszawa
Gmina POŚWIĘTNE	Insp. ds. obronnych, zarządzania OC i kryzysowego Piotr Staniszewski (25)752 03 90/80 wew.21	dostarczona	brak	MWKZ Warszawa
Gmina WOŁOMIN	Referat Planowania Rozwoju i Pozyskiwania Środków Andrzej Ptaszyński (22) 763 30 88	dostarczona	dostarczony	MWKZ Warszawa
Gmina ZĄBKI	Referat Zagospodarowania Przestrzennego kier. Arkadiusz Łebek (22) 781 68 14 wew.124	w trakcie realizacji	brak	MWKZ Warszawa
Gmina ZIELONKA	Referat Spraw Społecznych Marta RODAK (22)761 39 51	w trakcie realizacji	brak	MWKZ Warszawa

Tabela V. Podział Powiatu Wołomińskiego na jednostki terytorialne

Lp.	Gmina	Rodzaj	Powierzchnia
1.	Dąbrówka	Gmina wiejska	109 km ²
2.	Jadów	Gmina wiejska	117 km ²
3.	Klembów	Gmina wiejska	86 km ²
4.	Kobyłka	Gmina miejska	20 km ²
5.	Marki	Gmina miejska	26 km ²
6.	Poświętne	Gmina wiejska	106 km ²
7.	Radzymin	Gmina miejsko-wiejska	131 km ²
8.	Strachówka	Gmina wiejska	108 km ²
9.	Tłuszcz	Gmina miejsko-wiejska	103km ²
10.	Wołomin	Gmina miejsko-wiejska	59 km ²
11.	Ząbki	Gmina miejska	11 km ²
12.	Zielonka	Gmina miejska	79 km ²
			Ogółem 953 km²

Źródło www.stat.gov.pl

VI. Archeologiczne Zdjęcia Polski (AZP) - podział na obszary

67	68	69	70	71	72	73	
							50
							51
							52
							53
							54
							55
							56

VII. Główne przedsięwzięcia zainicjowane i realizowane na terenie powiatu wołomińskiego w 2009 roku w zakresie ochrony zabytków.

Lp.	Gmina	Rodzaj inwestycji
1.	Dąbrówka	- prace restauratorskie i konserwatorskie w pałacu klasycystycznym (d. Jeleniewskich)w Chajętach (nr rej. A-487) ob. własność prywatna Bartoszewiczów
2.	Jadów	b.d
3.	Klembów	b.d
4.	Kobyłka	- prace restauratorskie przy kościele Św.Trójcy w dolnym kościele(nr rej. R-33/53) - otwarcie muzeum przykościelnego - remont plebanii - prace wstępne w obiekcie ul.Rumuńska 2 Kobyłka (nr rej. A-766) wł. Miasta Kobyłka
5.	Marki	-prace adaptacyjne kompleksu pofabrycznego – pałacu, budynków fabrycznych , przyfabrycznych, mieszkalnych – (nr rej. A-769 i nr rej. 1208 z 1982r.)ob. własność miasta - Program Rewitalizacji Miasta Marki – 3 obszary
6.	Poświętne	b.d
7.	Radzymin	- budowa Centrum Historyczno-Kulturowego i Sanktuarium Bitwy Warszawskiej z ołtarzem narodowym przy cmentarzu wojskowym 1920r.- realizacja gm. Radzymin - remont budynku LO w Radzyminie ul. Konstytucji 3Maja (nr rej. 1094/635/62) realizuje wł. Powiat Wołomiński
8.	Strachówka	b.d
9.	Tłuszcz	- adaptacja zespołu pałacowo-parkowego w Chrzęsнем (nr rej. A-389) realizuje wł. Powiat Wołomiński
10.	Wołomin	- utworzenie parku kulturowego „Ossów-Wrota Bitwy Warszawskiej 1920r”- (nr rej. 1323 z 1988r) porozumienie 3 gmin i powiatu koordynowane przez gm. Wołomin - proj. rewaloryzacji starego miasta w Wołominie
11.	Ząbki	- prace restauratorskie w bud. MOK ul. Słowackiego 10A (nr rej 1331-A)- wł. miasta Ząbki
12.	Zielonka	- prace restauratorskie w DPS (d. Schronisko Nauczycieli aut. S.Szyller) ul. Poniatowskiego – wymiana klatki schodowej oraz doraźne remonty

VIII. Podstawowe dane dotyczące zawartości krajowego zasobu zabytków

Rejestr zabytków i ewidencja w Polsce

	Rejestr zabytków		Ewidencja zabytków
	Obiekty	Decyzje	
Zabytki nieruchome	63 368	46 482	135 678
Zabytki ruchome	208 840	12 839	356 871
Zabytki archeologiczne	7 515	7 515	463 681
Razem	279 723	66 836	956 230
Wg stanu na dzień 31 grudnia 2008 roku			

Formy ochrony zabytków w Polsce

Rejestr zabytków	279 723
Pomnik historii	37
Park kulturowy	12
Ustalenie ochrony w planie miejscowym	25 % obszaru
Miejsca światowego dziedzictwa	13- brak regulacji ustawowej

IX. Uwagi